

І С Т И Н И

АРТУР
КОНАН ДОЙЛ

ЙОГО

ПРОЩАЛЬНИЙ УКЛІН

 FOLIO

І С Т И Н И

АРТУР
КОНАН ДОЙЛ

ЙОГО
ПРОЩАЛЬНИЙ УКЛІН

Харків
«ФОЛІО»
2018

УДК 821.111

Д62

Серія «Істини»
заснована у 2017 році

Переклад з англійської
Євгена Тарнавського

Літературний редактор
А. Р. Коник

Художник-оформлювач
О. А. Гугалова

Доїл А. К.

Д62 Його прощальний уклін / Артур Конан Доїл; пер. з англ.
Є. В. Тарнавського; худож.-оформлювач О. А. Гугалова. —
Харків: Фоліо, 2018. — 155 с. — (Істини).

ISBN 978-966-03-7836-0 (Істини).

ISBN 978-966-03-8185-8.

«Його прощальний уклін» — збірка детективних повістей
англійського письменника Артура Конан Доїла (1859—1930).

Серпень 1914 року, світ напередодні Першої світової війни.
У своєму будинку на англійському узбережжі один з кращих
німецьких шпигунів фон Борк чекає на свого агента. Ним вияв-
ляється Шерлок Голмс, який кілька років тому, на особисте про-
хання прем'єр-міністра Великої Британії, проник у шпигунську
мережу і врешті-решт вивів на чисту воду німецького шпигуна.

Також до видання увійшли повісті «Зниклий півзахисник»,
«Остаточне вирішення проблеми», «Пригода в порожньому бу-
динку» та ін.

УДК 821.111

ISBN 978-966-03-7836-0

(Істини)

ISBN 978-966-03-8185-8

© Є. В. Тарнавський, переклад, 2018

© О. А. Гугалова, художнє оформлення,
2018

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2017

ЗНИКЛИЙ ПІВЗАХИСНИК

З безлічі загадкових телеграм, які приходили на Бейкер-стрит, я добре запам'ятав одну, яку принесли похмурого лютьневого ранку десь сім чи вісім років тому. Телеграма була адресована Шерлоку Голмсу, і в ній йшлося: «Дочекайтеся мене. Жахливе нещастя. Зник правий півзахисник. Украй потрібен завтра. Овертон». Голмс просидів цілу годину, напружено міркуючи над нею.

— Поштовий штампель Стренду, відправлена о десятий тридцять шість, — повідомив Голмс, знову й знову перечитуючи телеграму. — Отже, містер Овертон дуже хвилювався, і телеграма вийшла не зовсім вдалою. Ну, що ж, зачекаємо на нього, тоді усе й дізнаємося. А наразі я почитаю сьогоднішній «Таймс». Від нудьги готовий взятися навіть за дріб'язкову справу.

Ми справді переживали один із періодів бездіяльності. Це завжди додавало мені неспокою, бо з досвіду я знав, як страшно залишати без роботи його надзвичайно активний мозок. Багато років я боровся з пристрасною детектива до наркотиків, яка свого часу мало не згубила його видатний талант. Зате тепер, навіть у стані неробства, мій товариш не відчував потягу до цього штучного збудника. Але я розумів, що небезпечна

звичка не знищена повністю, вона лише дримає. І щоразу, коли я зауважував його змарніле аскетичне обличчя та неспокійний блиск у глибоко посаджених очах, то відчував, що сон цей неглибокий і пробудження близько. Тому я подумки благословляв цього містера Овертона, ким би він не був, котрий порушив своєю загадковою телеграмою спокій мого приятеля, що загрожував йому більшим лихом, ніж усі небезпеки його неспокійного життя.

Як ми й передбачали, незабаром за телеграмою з'явився і її адресант. Про його прибуття сповістила візитівка, на якій було написано: «Містер Сиріл Овертон, Трініті-коледж (Кембридж)». Зачіпаючи плечима раму дверей, до кімнати зайшов чоловік богатырської статури — не менше двохсот фунтів міцних м'язів і кісток. Він зупинився, переводячи погляд із мене на Голмса. Гарне обличчя нашого гостя виказувало неймовірну заклопотаність.

— Містер Шерлок Голмс?

Мій приятель уклонився.

— Я до вас прямо зі Скотленд-Ярду, містере Голмс. Бачився там із інспектором Стенлі Гопкінсом. Він порадив звернутися до вас, зауваживши, що це швидше ваша спеціалізація.

— Прошу, сідайте й розкажіть, що сталося.

— Це жахлива історія, містере Голмс. Дивуюся, як я ще не посивів. Ви, звісно, чули про Годфрі Стонтонна. На ньому тримається вся команда. Я готовий віддати за нього двох найкращих гравців. Як він веде м'яч, пасує, як захоплює! Крім цього, у нього світла голова: його слово для хлопців — закон! Без нього нам ніяк не можна, містере Голмс. У нас, правда, є Мургаус, перший запасний. Але він завжди пхається в гущу, а не стоїть, де йому належить, на бічній лінії. Він чудово б'є по

воротах, нічого не скажеш. Але поля не бачить. І бігає мляво. Оксфордських нападників Мортон чи Джонсона йому не наздогнати! У Стівенсона швидкі ноги, але він не може бити з двадцяти п'яти ярдів, а кому потрібен такий нападник, навіть якщо він добре бігає? Коротше кажучи, містере Голмс, якщо не допоможете мені знайти Годфрі Стонтон, ми пропали.

Мій приятель зі жвавим зацікавленням вислухав цю довгу гарячу тираду, кожен постулат якої підкріплювався енергійним гупанням мускулястої руки по коліну. Коли відвідувач замовк, Голмс дотягнувся рукою до картотеки та поклав на коліна скриньку на літеру S. Але цього разу його змістилище найрізноманітнішої інформації не виправдало сподівань.

— Тут є Артур Г. Стонтон, відомий шахрай, — сказав Голмс. — Є й Генрі Стонтон, котрого повісили на шибениці не без моєї допомоги. Але ім'я Годфрі Стонтон чую вперше.

Тепер настала черга дивуватися гостеві.

— Як? Ви, всезнаючий Шерлок Голмс, не знаєте це ім'я?! — вигукнув він вражено. — У такому разі, мабуть, ім'я Сирила Овертона вам також ні про що не каже?

Голмс із приязною посмішкою похитав головою.

— О Боже! — вигукнув спортсмен. — Але ж я був першим запасним у матчі Англія–Вельс, а з цього року — капітан університетської команди. Але це неважливо. Не думав я, що в Англії знайдеться хоча б хтось, хто не чув про Годфрі Стонтон. Адже він знаменитий півзахисник — гордість Кембриджа та Блекгіта, учасник п'яти міжнародних матчів! Боже милий! Містере Голмс, де ви були весь цей час?

Голмс розсміявся від наївності молодого здоров'я.

— Містере Овертон, ви живете у своєму світі, чистому та здоровому, а я — у своєму. Мій фах зіштовхував мене з людь-

ми з різних верств суспільства, але, на жаль, жодного разу зі спортсменами-аматорами, цією найкращою та найздоровішою частиною жителів Англії. Однак ваш несподіваний прихід свідчить про те, що в цьому світі свіжого повітря та чесної гри знайдеться робота й для мене. Отже, любий сер, прошу сідати й неквапливо, докладно викласти, що сталося й чим я можу вам допомогти.

Молоде обличчя Овертона набуло напруженого вигляду, який буває в людей, котрі звикли діяти силою, а не розумом. Але, врешті-решт, із численними повторами та незрозумілими місцями, які я опущу, він повідав нам свою дивну історію.

— Як я вже казав, — почав розповідь Овертон, — я капітан команди Кембриджського університету, а Годфрі Стонтон — мій найкращий гравець. Завтра в нас матч із Оксфордським університетом. Учора ми приїхали до Лондона та зупинилися в готелі «Бентлі». О десятій годині вечора я обійшов усі кімнати й особисто переконався, що всі хлопці на місці. Упевнений: успіх команди залежить не лише від посилених тренувань, а й від міцного багатогодинного сну. Я поговорив із Годфрі, і мені здалося, що він блідий і неначе чимось стурбований. Я спитав, що з ним не так, але він відповів, що все гаразд, просто трохи болить голова. Тоді я побажав йому на добраніч. А за півгодини до мене в номер зайшов портє та поінформував, що в готель тільки-но приходив якийсь бородань, на вигляд — із неможливих, і попросив передати Годфрі записку. Годфрі ще не спав. Прочитавши записку, він, неначе вражений громом, відкинувся на спинку крісла. Переляканий портє хотів покликати мене, але Годфрі зупинив його, потім випив склянку води й трохи отямився. Згодом спустився вниз, кинув кілька слів чолов'язі, котрий чекав на відповідь, і вони обоє покинули

готель. Портъє бачив, як вони ледь не бігли до Стренду. Вранці я зайшов до кімнати Годфрі: його там не було, і, судячи з неторканого ліжка, не було всю ніч. Усі речі залишалися на тих самих місцях, де я їх бачив напередодні. Годфрі зник невідомо куди й із ким, і мені чомусь здається, що він більше ніколи не повернеться... Годфрі — спортсмен від Бога, він не міг би покинути тренування через дрібниці. І не має звички підводити команду та капітана. Боюсь — я маю таке передчуття, — що він зник назавжди, і ми більше ніколи його не побачимо.

Шерлок Голмс дуже уважно вислухав цю розповідь.

— Ви щось зробили? — спитав він.

— Відправив телеграму до Кембриджа, щоб дізнатися, чи не з'являвся він там. Мені відповіли, що в Кембриджі його немає.

— Чи міг він учора потрапити до Кембриджа?

— Атож, нічним потягом об одинадцятій п'ятнадцять.

— Але, наскільки ви могли збагнути, він цим потягом не скористався?

— На вокзалі його не бачили.

— Що ви робили далі?

— Послав телеграму лорду Маунт-Джеймсу.

— Чому саме йому?

— Годфрі — сирота. Лорд Маунт-Джеймс — його близький родич, здається, дядько.

— Он як? Це надає справі нових відтінків. Адже лорд Маунт-Джеймс — один із найбагатших в Англії.

— Авжеж, Годфрі якось мимохідь згадував про це.

— У лорда є інші родичі?

— Ні, Годфрі — його єдиний спадкоємець. Старому вже близько вісімдесяти, він страждає від подагри. Подейкують,

що він міг би суглобами крейдувати більярдний кий. Він жахливий скнара, ніколи не дав Годфрі ні шилінга. Але з часом усе так чи інакше перейде до Годфрі.

— Ви отримали відповідь від лорда?

— Ні.

— Що могло би змусити вашого колегу звернутися до дядька?

— Учора ввечері він був чимось стурбований. Якщо через гроші — то, можливо, і звернувся до старого. Адже в того чималі статки. Але мені здається, що справа безнадійна. І Годфрі це знав, він майже ніколи не звертався до старого за допомогою.

— Ну, це незабаром з'ясується. А тепер припустімо, що він поїхав до лорда. Тоді як ви поясните появу цього незнайомця такої пізньої години, і чому вона подіяла на Годфрі таким чином?

— Для мене все це — цілковита загадка, — відповів Сиріл Овертон, стиснувши голову руками.

— Ну, гаразд. Маю сьогодні вільний день, тому із задоволенням займуся вашою справою, — втішив Голмс. — А вам би порадив замислитися над тим, як провести матч без цього хлопця. Як ви самі помітили, настільки таємниче зникнення повинно мати причину, і ця причина може затримати його на невизначений термін. А зараз підемо в готель, може, портъє згадає ще щось.

Шерлок Голмс був відомий здатністю викликати прихильність до себе навіть у боязких свідків. Разом із портъє ми заглянули в порожній номер Годфрі Стонтонна. Портъє дуже швидко повідомив усе, що міг згадати про нічного відвідувача. Це був чоловік років п'ятдесяти, скромно одягнений, із блідим обличчям і сивою бородою. Він не нагадував ні джентльмена, ні робітника, коротше: ні те ні се. Незнайомець був дуже

схвильований — портъє зауважив, як тремтіла рука, коли той простягнув йому записку. Годфрі Стонтон, прочитавши записку, яку приніс портъє, засунув її до кишені. Вийшовши до холу, не подав відвідувачеві руки. Вони тільки перекинулися кількома фразами (портъє розібрав лише слово «час»). Потім обоє поспішно залишили готель. На годиннику в холі було рівно пів на одинадцятую.

— Ще кілька запитань, — сказав Голмс, сідаючи на ліжко Стонтонна. — Ви чергуєте вдень, чи не так?

— Атож, сер. Я працюю до одинадцятої години вечора.

— Нічний портъє, сподіваюся, нічого незвичайного не помітив?

— Ні, сер. Лише кілька людей повернулися пізно з театру. Більше ніхто не приходив.

— Ви вчора нікуди не виходили з готелю?

— Ні, сер.

— Чи були для містера Стонтонна листи або телеграми?

— Авжеж, сер, телеграма.

— Он як? Це цікаво. Коли саме?

— Близько шостої.

— Де містер Стонтон її читав?

— У себе в номері.

— Ви бачили, як він її читав?

— Аякже, сер: я чекав, чи не буде відповіді.

— Ну і що?

— Він написав відповідь, сер.

— Ви віднесли її на пошту?

— Ні, він сам відніс.

— Але написав її у вашій присутності?

— Авжеж, сер. Я стояв біля дверей, а він сидів за столом, спиною до мене. Коли він скінчив писати, то сказав: «Можете йти, я відправлю відповідь сам».

— Чим він писав відповідь?

— Пером, сер.

— Він узяв телеграфний бланк зі столу?

— Атож, сер. Писав на верхньому бланку.

Голмс узяв бланки і, підійшовши до вікна, ретельно оглянув верхній.

— Шкода, що він не писав олівцем, — розчаровано сказав детектив, кинувши бланки на стіл. — Ви ж, Ватсоне, неодноразово, мабуть, помічали, що букви, написані олівцем, чітко відбиваються на наступному аркуші — ця обставина зруйнувала чимало щасливих шлюбів. Ну, а тут, на жаль, ніяких слідів немає. Це означає, що він писав м'яким широким пером. І я майже впевнений, що в цьому випадку нам може допомогти прес-пап'є. Ага! Ось те, що нам потрібно!

Він відірвав шматок бібули, на якій ми побачили загадкові ієрогліфи.

— Піднесіть до дзеркала! — захвилювався Сиріл Овертон.

— Не треба, — сказав Голмс. — Папір тонкий, ми побачимо текст на зворотному боці.

Він перевернув аркуш, на якому ми прочитали: «Допоможіть нам, заради всього святого».

— Це останні слова телеграми, яку Годфрі Стонтон відправив за кілька годин до зникнення. Бракує щонайменше шести слів. Але й те, що є, свідчить про серйозну небезпеку, що загрожувала юнаку, від якої хтось міг би його захистити. Крім того, небезпека загрожувала двом — у телеграмі написано «нам», а не «мені». Тож причетний ще хтось. І це, певна річ, нічний

відвідувач Годфрі Стонтон, котрий і сам був украй схвильований. Але що в нього може бути спільного з цим чоловіком? І хто той третій, кому послали заклик про допомогу? Ось із нього ми й почнемо наші пошуки.

— Отже, насамперед треба дізнатися, кому надіслали телеграму, — припустив я.

— Саме так, мій любий Ватсоне. Ця глибока думка й мені здалася доречною. Але хіба ви не знаєте, що коли ми з'явимося на пошті й вимагатимемо корінець телеграми, то службовці навряд чи підуть нам назустріч. Стільки ще залишилося бюрократизму! Однак якщо поставитися до всього з розумом і тактом, то можна, мабуть, таки сподіватися на успіх. А тепер, містере Овертон, я хотів би у вашій присутності переглянути папери, залишені на столі.

Голмс швидкими тонкими пальцями перевертав листи, рахунки та нотатники, вивчаючи їх жвавим, проникливим поглядом.

— Нічого цікавого, — сказав він нарешті. — До речі, ваш колега на здоров'я не скаржився? Його нічого не турбувало?

— Ні, він здоровий, як бик.

— Ви колись бачили його хворим?

— Жодного разу. Якось він розбив ногу, а ще колись у нього змістилася колінна чашечка. Але це все дрібниці...

— І все ж, можливо, він не такий уже здоровий, як вам здається. На мою думку, він чимось хворий, але тримає це в таємниці. З вашої згоди я візьму з собою деякі папери, вони можуть знадобитися нам у майбутньому.

— Хвилинку, — почувся скрипливий голос, і, озирнувшись, ми побачили в дверях смішного дідка, котрий вимахував руками. На ньому був вицвілий костюм, біла розв'язана

краватка й циліндр із широчезними крисами. Незнайомець нагадував сільського священика або найманого плакальника. Але, незважаючи на цей жалюгідний, майже безглуздий вигляд, його різкий голос і рішучі манери видавали в ньому людину, котра звикла наказувати.

— Хто ви такий, сер, і яке ви маєте право забирати папери цього джентльмена? — спитав він.

— Я приватний детектив. Хочу знайти причину його зникнення.

— Он воно що! А хто вас про це просив?

— Ось цей джентльмен, колега містера Стонтонна. Його направили до мене зі Скотленд-Ярду.

— Хто ви такий, сер?

— Я Сиріл Овертон.

— Отже, це ви послали мені телеграму. Я лорд Маунт-Джеймс. Отримавши її, я першим омнібусом подався сюди. То це ви найняли детектива?

— Авжеж, сер.

— І ви готові платити?

— Я не сумніваюся, що мій приятель Годфрі оплатить рахунок.

— А якщо ви його не знайдете? Що тоді?

— У такому разі його рідні, без сумніву...

— У жодному випадку, сер! — заверещав старий. — Не сподівайтесь, що я заплачу вам хоч пенні. Так і знайте, містере! Я єдиний родич цього юнака, тож заявляю, що мене все це не стосується. Якщо він розраховує на спадщину, то тільки тому, що я ніколи не кидав грошей на вітер і зараз не збираюся цього робити. Що ж стосується паперів, із якими ви так безцеремон-

но поводитесь, то маю сказати, що якщо вони мають якусь цінність, то ви відповісте за кожен зниклий аркуш!

— Гарзд, сер, — погодився Шерлок Голмс. — Але дозвольте спитати: чи немає у вас якихось міркувань, куди міг подітися ваш небіж?

— Ніяких міркувань! Він достатньо дорослий, аби самому піклуватися про себе. І якщо йому забракло розуму, щоб не загубитися, хай нарікає на себе. Я категорично відмовляюся брати участь у його пошуках!

— Я вас розумію, — схилив голову Голмс, але в його очах блиснув зловісний вогник. — Але ви, здається, не зовсім розумієте мене. Годфрі Стонтон неможливий. І якщо його викрали, то зовсім не для того, щоб заволодіти його статками. Чутки про ваше багатство, лорде Маунт-Джеймс, поширилися навіть за кордоном. Тому не виключено, що вашого небожа викрали бандити, котрі сподіваються вивідати в нього план вашого будинку, ваші звички, а також дізнатися, де ви зберігаєте коштовності.

Обличчя неприємного відвідувача побіліло як крейда.

— Боже милий! Я ніколи не думав, що люди здатні на таке! Яких тільки мерзотників немає на світі! Але Годфрі — стійкий хлопець, він не зрадить свого дядька. Втім, я сьогодні ж увечері відвезу в банк родинне срібло. А ви, містере детектив, не шкодуйте, будь ласка, сил. Будь-що знайдіть його цілим і неушкодженим! Що ж стосується грошей... ну, скажімо, п'ять чи навіть десять фунтів... можете завжди розраховувати на мене.

Але навіть зараз, у цю мить прояснення, титулований скнара нічим не міг нам допомогти, бо майже нічого не знав

про свого племінника. Єдиний ключ до таємниці, як і раніше, містився в останніх словах телеграми, за допомогою якої Голмс сподівався відшукати наступну ланку. Нарешті лорд Маунт-Джеймс забрався геть. Пішов і Овертон, аби разом із командою поговорити про халепу, що звалилася на них. Поруч із готелем була пошта, і ми зупинилися перед нею.

— Варто ризикнути, Ватсоне, — сказав Голмс. — Природно, з ордером на руках я міг би просто вимагати, щоб мені показали корінці, але до цього ще далеко. Гадаю, що вони навряд чи запам'ятали його обличчя в цій постійній метушні. Тому ризикнемо!

— Пробачте за турботу, — звернувся він через віконце до молодій дівчини, пустивши в хід усю свою чарівність. — Учора я відправив телеграму, але боюся, що зробив у ній велику помилку. Чомусь затримується відповідь — чи не забув я підписатися? Ви могли б це перевірити?

Дівчина взяла пачку корінців.

— О котрій годині ви відправили телеграму? — поцікавилася вона.

— Одразу після шостої...

— Кому?

Голмс притиснув палець до губів і озирнувся на мене.

— Вона закінчується фразою: «заради всього святого», — прошепотів він. — Будь ласка, я дуже хвилююся...

Дівчина виокремила одну з телеграм.

— Ось вона. Прізвища справді немає, — сказала вона, розгладжуючи її на столику.

— Я так і знав, — сказав Голмс. — Боже, який я ідіот! До побачення, міс, дуже вдячний вам. У мене немов гора з пліч звалилася...

Коли ми вийшли на вулицю, він засміявся, вдоволено потираючи руки.

— Ну? — спитав я.

— Усе добре, мій любий Ватсоне! У мене в запасі було сім різних способів, як підібратися до телеграми. Але найменше я очікував, що пощастить уже з першого разу.

— Про що ж ви дізналися?

— Дізнався про відправний пункт наших пошуків. Вокзал Кінгс-Крос, — сказав він візникові, котрий під'їхав до нас кебом.

— Отже, ми їдемо з Лондона?

— Атож, до Кембриджа. Все свідчить про те, що шукати слід там.

— Скажіть, будь ласка, Голмсе, — почав я, коли кеб гуркотів по Грейс-Інн-роуд, — ви вже здогадуєтеся, чому зник Годфрі Стонтон? Мені здається, що в жодній вашій справі мотиви не були настільки туманними. Ви навряд чи вірите, що його викрали, зазіхаючи на гроші його багатого дядечка.

— Зізнаюся, любий Ватсоне, що мені це справді здається малоймовірним. Я висунув таку версію, щоб трохи розворушити цього надзвичайно неприємного стариганя.

— І вам це якнайкраще вдалося. Але все ж, Голмсе, що сталося з хлопцем?

— У мене є кілька ідей. По-перше, юнак зникає напередодні важливого матчу. Факт важливий, якщо врахувати, що він — найкращий гравець команди. Це може бути простим збігом або й ні. Аматорський спорт — видовище, на якому не заведено укладати парі. І все ж їх укладають. Отже, є люди, котрим вигідно вивести Стонтон з гри. Адже трапляється, що перед перегонами зникає найкращий кінь. Це перша вер-

сія. Друга ґрунтується на тому очевидному факті, що юнак незабаром стане власником величезного маєтку, хоча зараз його статки й скромні. Тому можна припустити, що він став жертвою зграї, яка жадає за нього великий викуп.

— Але ці версії не пояснюють телеграми...

— Слушно, Ватсоне. Телеграма поки що залишається єдиним справжнім доказом, і ми не повинні відволікатися від неї. Тому і їдемо до Кембриджа. Там дізнаємося, яку роль відіграє телеграма в цій справі. Подальший хід розслідування наразі неясний, але я буду дуже здивований, якщо до вечора все (або майже все) не з'ясується.

Уже стемніло, коли ми приїхали в старе університетське містечко. На вокзалі Голмс винайняв кеб і звелів візникові їхати до обійстя доктора Леслі Армстронга. За кілька хвилин наш кеб зупинився біля великого будинку на жвавій вулиці. Ми увійшли в хол, і після довгого очікування нас запросили в приймальню лікаря.

Ім'я доктора Леслі Армстронга я не знав, що досить чітко показує, наскільки далекий я був тоді від медицини. Тепер мені відомо, що він не лише один із найкращих професорів медичного факультету, але й учений із європейським ім'ям, котрий зробив значний внесок у цілий ряд наук. Навіть нічого не чувши про його вчені заслуги, а лише раз поглянувши на нього, можна було з упевненістю сказати, що він видатна людина. У медика було квадратне вольове обличчя, глибокий, зосереджений погляд з-під густих брів, масивне, як гранітна брила, підборіддя. Це був чоловік із гострим розумом і сильним характером: суворий, аскетичний, стриманий і навіть трохи вселяв страх. Він покрутив у руках візитну картку мого приятеля й непривітно поглянув на нас.

— Я чув про вас, містере Голмс, і про вашу діяльність та кож. І маю сказати, що не схвалюю її.

— У цьому, лікарю, ви одностайні з усіма злочинцями Англії, — спокійно відрубав мій товариш.

— Само собою зрозуміло, що, коли ваші зусилля спрямовані на викорінення злочинності, вас мають підтримувати усі свідомі члени суспільства. Хоча, наважуся сказати, офіційна влада досить компетентна у своїй справі. Але гідне осуду те, що ви сунете ніс у чужі таємниці, витягаєте на світ Божий сімейні драми, які ретельно оберігають від стороннього ока, та ще й відволікаєте від справ людей, украй зайнятих. Зараз, наприклад, замість того, щоб розмовляти з вами, я мав би писати науковий трактат.

— Співчуваю, лікарю. Однак наша бесіда може виявитися важливішою за будь-який трактат. Між іншим, ми робимо якраз протилежне до того, що ви так справедливо засуджуєте. Ми охороняємо від розголосу чужі таємниці, що неминуче відбувається, якщо справа потрапляє до рук поліції. Вважайте мене партизанським загonom, що діє окремо від регулярних сил. Так от, сьогодні я приїхав до вас поговорити про містера Годфрі Стонтонна.

— А що з ним трапилось?

— Ви ж його знаєте, чи не так?

— Він мій близький приятель.

— І знаєте про його зникнення?

— Зникнення? — суворе обличчя доктора навіть не сіпнулося.

— Він пішов із готелю вчора ввечері, після чого його більше ніхто не бачив.

— Він неодмінно повернеться.

— Завтра матч університетських команд.

— Мені начхати на ці дитячі забавки. Доля юнака справді мене турбує, бо я його знаю та люблю, а от регбі — це не для мене.

— Отже, я можу розраховувати на вашу допомогу? Мене також турбує доля містера Стонтонна. Ви знаєте, де він?

— Ні, певна річ.

— Ви бачили його вчора або сьогодні?

— Ні.

— Якої ви думки про здоров'я містера Стонтонна?

— Він абсолютно здоровий.

— Скаржився колись на нездужання?

— Жодного разу.

Голмс вийняв аркуш паперу та показав його медику.

— Як тоді поясните походження цієї квитанції на тринадцять гіней, сплачених минулого місяця містером Годфрі Стонтонном доктору Леслі Армстронгу з Кембриджа? Я знайшов її на письмовому столі Стонтонна серед інших паперів.

Обличчя медика налилося кров'ю.

— Не бачу необхідності давати вам хоч якийсь пояснення, містере Голмс.

Детектив сховав квитанції в нотатник.

— Ви, мабуть, вважаєте за краще давати пояснення офіційно, — зауважив він. — А я ж вам уже сказав, що гарантую збереження таємниці. Ви вчинили б набагато розумніше, якби цілком мені довірилися.

— Нічого не можу сказати про цю квитанцію.

— Чи мали ви від Стонтонна якусь звістку відтоді, як він поїхав до Лондона?

— Ні.

— Ох, уже ця пошта! — скрушно зітхнув Голмс. — Учора ввечері о шостій годині п'ятнадцять хвилин Годфрі Стонтон надіслав вам термінову телеграму, яка, без сумніву, пов'язана з його зникненням, і вам досі її не принесли? Це — обурлива недбалість! Я негайно піду в місцеве поштове відділення та подам скаргу.

Доктор Леслі Армстронг схопився на ноги, його темне обличчя аж пашіло від гніву.

— Я вимагаю негайно покинути мою оселю, сер! — сказав він. — І передайте вашому господареві, лорду Маунт-Джеймсу, що я не бажаю більше мати ніяких справ ні з ним, ні з його агентами! — він несамовито задзеленчав дзвоником. — Джоне, проведіть цих джентльменів!

Пихатий дворецький ледь не виштовхав нас, і ми опинилися на вулиці. Голмс засміявся.

— Ого, доктор Леслі Армстронг — справді рішучий та енергійний чоловік! — сказав він. — А ще із успіхом міг би замінити професора Моріарті, якби спрямував свої таланти в інше русло. Отже, мій любий Ватсоне, ми самотні та покинуті в цьому негостинному місті. Але виїхати звідси не можемо. Це означає — відмовитися від пошуків. Погляньте, прямо навпроти будинку Армстронга міститься готель, що нам дуже вигідно. Візьміть номер із вікнами на вулицю та купіть їжі, а я поки спробую щось дізнатися.

Дізнавання зайняло в Голмса більше часу, ніж він передбачав, і детектив повернувся до готелю лише о дев'ятій вечора. Він був у кепському настрої, блідий, весь запылючений і мало не падав з ніг від голоду й втоми. На столі на нього чекала холодна вечеря. Вгамувавши голод, детектив запалив люльку та приготувався своєю звичайною напівжартівливою інтонацією

розповідати про власні невдачі, до яких він завжди ставився з філософським спокоєм.

Раптом на вулиці почувся скрип коліс, Голмс піднявся й визирнув у вікно. Перед будинком медика в світлі газового ліхтаря стояла карета, запряжена парою сірих коней.

— Лікаря не було три години, — зауважив Голмс, — він поїхав о пів на сьому й тільки-но повернувся. Отже, він був десь за десять-дванадцять миль. Він щодня їздить кудись, а іноді навіть двічі на день.

— Це не дивно, адже він практикує.

— У тому-то й річ: Армстронг не практикує. Він професор і консультант, а практика лише б відволікала його від наукової роботи. Навіщо ж йому знадобилося здійснювати ці довгі та виснажливі поїздки? Кого він навідує?

— Його кучер міг би...

— Мій любий Ватсоне, до кучера я звернувся насамперед. Але він спустив на мене собаку: не знаю, чим це пояснити — його власною лютою вдачею чи наказом господаря. Однак вигляд мого ціпка не дуже сподобався візникові та собаці, й інцидент на цьому вичерпався. Наші взаємини після цього настільки загострилися, що про будь-які розпитування не могло бути й мови. Але, на щастя, у дворі готелю я розговорився з одним непоганим хлопцем, місцевим жителем, який розповів мені про звички медика та його щоденні поїздки. Під час нашої бесіди, немов на підтвердження його слів, до будинку лікаря підїхала карета.

— І ви вирішили слідувати за нею?

— Чудово, Ватсоне! Ви сьогодні незрівнянні, саме це я й вирішив. Поруч із нашим готелем, як ви, мабуть, помітили, є крамниця, що торгує велосипедами. Я кинувся туди, орен-

дував один із них і погнав за каретою, яка вже віддалилася на значну відстань. Я швидко наздогнав її і, тримаючись на відстані близько ста ярдів, слідував за її ліхтарем. Так ми виїхали з міста й уже відїхали достатньо далеко, аж сталося несподіване: карета зупинилася, з неї вийшов лікар, рішучим кроком підійшов до мене й уїдливо зауважив, що, оскільки дорога вузька, він не хотів би загороджувати мені шлях своєю каретою. Він був на висоті! Я проїхав повз карету і, відїхавши кілька миль, зупинився. Чекав довго, але карета немов крізь землю провалилася! «Мабуть, звернула на одну з сільських доріг», — вирішив я й поїхав назад. Карети навіть сліду не було. А медик повернувся, як бачите, тільки зараз. Спочатку я ніяк не пов'язував ці поїздки зі зникненням Годфрі Стонтонна, мене просто цікавило все, що стосується доктора Армстронга. Але хитрість лікаря мене насторожила. І я не заспокоюся, поки все не з'ясую!

— Спробуємо вистежити його завтра.

— Та от чи зможемо? Це не так просто. Ви ж не знаєте околиць Кембриджа! Сховатися на цій пласкій, як стіл, місцевості просто ніде, а чоловік, котрого хочемо вистежити, зовсім не дурень, як він це ясно показав нам сьогодні. Я відправив телеграму Овертону, щоб він повідомив, чи не сталося в Лондоні чогось нового. А поки що зосередимо всю увагу на докторові Армстронгу: адже це його ім'я я прочитав на корінці телеграми завдяки люб'язності телеграфістки. Я готовий посперечатися, що він знає, де ховається Стонтон. А якщо це відомо йому, то маємо довідатися й ми. Треба зізнатися, що рахунок наразі на його користь. Але ви добре знаєте, Ватсоне, що я не маю звички кидати гру на такій стадії.

Але й наступного дня ми не наблизилися до розв'язан-
ня загадки. Після сніданку нам принесли записку, і Голмс із
уśmieшкою простягнув її мені. Ось що в ній було:

*«Сер, смію вас запевнити, що, переслідуючи мене, ви да-
ремно гаєте час. Як ви переконалися минулої ночі, у задку моєї
карети є вікно, і якщо вас не лякає двадцятимильна прогу-
лянка, кінцевим пунктом якої будуть ворота вашого готелю,
то можете сміливо податися за мною. Але мушу вам сказа-
ти, що оте стеження аж ніяк не допоможе містеру Годфрі
Стонтону. Впевнений, що найкращою послугою, яку можете
надати цьому джентльменові, було б ваше негайне повернення
до Лондона. Скажіть вашому господареві, що вам не вдалося
натрапити на його слід. У Кембриджі ви нічого не розвідаєте.*

Щиро ваш, Леслі Армстронг».

— Авжеж, медик щирий і чесний опонент, — погодився
Голмс. — Але він розпалив мою цікавість, і я не поїду звідси,
поки не дізнаюся, куди та навіщо він їздить.

— Карета вже біля його дверей, — повідомив я. — А ось
і він сам! Поглянув на наше вікно. Сідає в карету. Може, мені
спробувати щастя на велосипеді?

— Ні-ні, мій любий Ватсоне! При всій моїй повазі до ва-
шої природної кмітливості, маю сказати, що лікар вам не до
снаги. Я вже якось сам спробую з ним упоратися. Боюся, що
вам наразі доведеться зайнятися чимось іншим, бо поява
двох нишпорок-незнайомців в околицях Кембриджа виклика-
ла б небажані чутки. Ви обов'язково знайдете багато цікавого
в цьому поважному місті, а я намагатимуся принести ввечері
сприятливіші новини.

Але й цього дня моєму товаришеві не пощастило. Він по-
вернувся пізно ввечері, втомлений і розчарований.

— Увесь день змарнував, Ватсоне. Знаючи напрямок поїздок медика, я об'їздив усі тамтешні села, спілкувався з шинкарями й іншими обізнаними людьми. Я обійшов Честертон, Гістон, Вотербич й Окінгтон, і всюди спіймав облизня. Щоденна поява карети точно не залишилася б непоміченою в цьому «сонному царстві». Словом, рахунок два–нуль на користь лікаря. Телеграми не було?

— Була, я її розпечатав, ось вона: «Помпей. Зверніться Джереми Діксон Трініті-коледж», — і нічого не збагнув.

— Та це ясно. Телеграма від нашого приятеля Овертона. Відповідь на моє запитання. Зараз пошлю записку містеру Джереми Діксону. Впевнений, що цього разу удача, без сумніву, всміхнеться нам. До речі, як минув матч?

— У сьогоднішній вечірній газеті розміщено докладний звіт про нього. Виграв Оксфорд. Ось чим закінчується звіт: «Поразка світло-блакитних пояснюється відсутністю славетного гравця міжнародного класу Годфрі Стонтонна. Це було відчутно вже на перших хвилинах зустрічі. Відсутність комбінаційної гри в лінії нападу, млявість в атаці й обороні звели нанівець зусилля цієї сильної та дружної команди».

— Отже, неспокій нашого приятеля Овертона мав підстави, — зауважив Голмс. — Але особисто я поділяю думку лікаря. Регбі мене також абсолютно не обходить. А зараз — спати, Ватсоне! Завтра нас чекає копіткий день.

Коли, прокинувшись наступного ранку, я побачив Голмса біля каміна з невеликим шприцом у руках, то аж сторопів. Шприц асоціювався в мене з його єдиною слабкістю, тому я вирішив, що мої найгірші побоювання справдилися. Побачивши такий вираз мого обличчя, Голмс зареготав і поклав шприц на стіл.

— Ні-ні, любий друже, не варто турбуватися! Шприц цього разу — не знаряддя зла, а скоріше ключ до розгадки таємниці. Я покладаю на нього велику надію. Усе поки що нам сприяє. Я тільки-но здійснив невеличку вилазку. А тепер добряче поснідайте, Ватсоне, бо сьогодні ми візьмемо слід доктора Армстронга. І я не дозволю ні собі, ні вам навіть хвилини спочинку, поки не заженемо його в нору!

— Тоді слід прихопити сніданок із собою. Я не встигну поїсти, адже медик зараз поїде. Карета вже біля дверей.

— Сьогодні це не має значення. Нехай їде. Він буде генієм, якщо йому вдасться вислизнути від нас. Коли поснідаєте, ми спустимося вниз, і я познайомлю вас із одним чудовим детективом.

Ми зішли вниз, і Голмс повів мене до стайні. Відкривши стійло, він вивів присадкуватого собаку — рябого покруча бігла з гончаком.

— Дозвольте представити вам Помпея, — сказав він, — гордість місцевих мисливців. Судячи з його статури, він не дуже добре бігає, зате чудово тримає слід. Ну, Помпею, хоча ти й не надто швидкий, але, гадаю, двом лондонцям середнього віку буде нелегко гнатися за тобою, тому дозволю собі прикріпити до твого нашійника цей шкіряний повідець. А тепер уперед! Покажи, на що здатен...

Він підвів пса до будинку лікаря. Той понюхав землю і, натягнувши повідець, завзято кинувся вулицею. За півгодини ми вже були за містом.

— Що це означає, Голмсе? — спитав я.

— Старий заяложений прийом, але часом дає чудові результати. Сьогодні вранці я зазирнув у двір до лікаря й облив зі шприца заднє колесо карети анісовою олією. Помпей гнати-

меться за ним хоч до самого Джон-о'Гротса. Щоб збити його зі сліду, нашому приятелеві довелося б переправлятися через Кем у кареті. От хитрун! Ось чому йому вдалося втекти тоді вночі!

Пес раптом круто звернув з дороги на порослий травою путівець. Через півмилі він вивів нас на інше шосе. Слід круто повернув праворуч. Дорога обігнула місто зі сходу та повела в напрямку, протилежному тому, в якому ми почали переслідування.

— Отже, цей гак він зробив винятково заради нас, — зазначив Голмс. — Не дивно, що мої вчорашні пошуки ні до чого не призвели. Лікар грає за всіма правилами. Цікаво, що його змушує вдаватися до таких хитрощів? Он там, праворуч, вочевидь, Трампінгтон. Погляньте, Ватсоне. Ага, карета! Мерщій за нею, Ватсоне, поки не пізно!

Він кинувся в найближчу хвіртку, тягнучи за собою Помпея, який упирався. Тільки-но ми сховалися за живоплотом, як карета промчала повз нас. На мить я побачив доктора Армстронга. Він сидів згорблений, обхопивши руками голову — живе втілення горя. Поглянувши на спохмурніле обличчя мого супутника, я зрозумів, що й він помітив стан доктора.

— Боюся, щоб наші пошуки не спіткав сумний кінець, — зітхнув він. — Але ми зараз усе дізнаємося. Помпею, вперед! Он до того дому!

Сумнівів не було: ми досягли мети. Помпей із гавкотом бігав біля воріт, де ще виднілися сліди карети. Голмс прив'язав собаку до тину, і ми доріжкою поквапилися до будинку. Мій приятель постукав у невисокі прості двері, трохи зачекав і постукав знову. Усередині хтось був, звідти долинав стогін, сповнений безнадійного відчаю та горя. Голмс нерішуче постояв

біля дверей, потім озирнувся на дорогу. Нею мчала карета, запряжена парою сірих коней.

— Лікар повертається! — видихнув Голмс. — Мерщій у будинок. Маємо дізнатися, у чому справа!

Він відчинив двері, і ми опинилися в холі. Стогін посилювався, переходячи в безперервний відчайдушний крик. Він долинав звідкілясь ізгори. Голмс стрімко кинувся туди, я за ним. Він штовхнув прочинені двері, і ми зупинилися від переляку.

На ліжку нерухомо лежала молода вродлива дівчина. Її спокійне бліде обличчя обрамляло пишне золотисте волосся. Потьмянілі, широко розплющені блакитні очі вступилися в стелю. Біля ліжка, ховаючи обличчя у простирадло, на колінах стояв юнак, що здригався від ридань. Горе так пригнітило його, що він навіть не поглянув у наш бік. Голмс поклав йому руку на плече.

— Ви містер Годфрі Стонтон?

— Так-так... Це я. Але ви прибули запізно. Вона померла.

Він, мабуть, вирішив, що ми медики. Голмс пробурмотів кілька слів співчуття та спробував пояснити, скільки клопотів він завдав своїм друзям. Аж раптом на сходах почулися кроки, а в дверях з'явилося суворе й обурене обличчя доктора Армстронга.

— Отже, джентльмени, — сказав він, — ви досягли свого! Та ще й обрали для вторгнення найневідповідніший момент. Я не хотів би сваритися в присутності покійниці, але знайте: якби я був молодший, ваша поведінка не залишилася б безкарною!

— Даруйте, докторе Армстронг, але мені здається, ми не зовсім розуміємо один одного, — з гідністю відповів мій приятель. — Чи не погодитесь ви спуститися донизу, де ми могли б владнали цю сумну справу?

За хвильку ми вже сиділи у вітальні.

— Слухаю вас, сер, — спонукав лікар.

— Насамперед хочу, щоб ви знали: я не маю жодного стосунку до лорда Маунт-Джеймса, більше того — цей старигань мені дуже неприємний. Збагніть, якщо зникає людина, а до мене звертаються за допомогою, мій обов'язок — знайти її. Тільки-но зниклого знаходять — моя місія закінчена. І якщо не було порушено закон, то таємниця, якої я мимоволі торкнувся, назавжди нею й залишиться. У цій справі, впевнений, порушення закону не було, і ви можете цілком розраховувати на мою мовчанку. Жодне слово про неї не потрапить на газетні сторінки.

Доктор Армстронг ступив уперед і простягнув Голмсові руку.

— Я помилявся щодо вас, містере Голмс! — вибачився він. — Ви справжній джентльмен. Я залишив нещасного Стонтонна наодинці з його горем, але потім, дякуючи Богу, вирішив повернутися назад: може, йому знадобиться моя допомога. І це дало мені можливість пізнати вас краще. Ви достатньо обізнані в цій справі, і мені не так складно пояснити все інше. Торік Годфрі Стонтон орендував помешкання в Лондоні. Він покохав доньку господині й незабаром з нею одружився. Світ не бачив жінки ніжнішої, гарнішої та розумнішої за неї. Ніхто не посоромився б мати таку дружину. Але Годфрі — спадкоємець того огидного скнари. І якби він дізнався про одруження небожа, то позбавив би його спадщини. Я добре знаю Годфрі й дуже його люблю. Він безумовно чудова людина. Тому я всіляко сприяв йому, щоб зберегти цю таємницю. Завдяки цьому віддаленому будинку й обережності Годфрі про їхній шлюб дотепер було відомо лише двом людям — мені та відданому слугі,

котрий зараз пішов за лікарем до Трампінгтона. Нещодавно Годфрі спіткав страшний удар — його дружина небезпечно занедужала. Виявилось, що це швидкоплинні сухоти. Годфрі мало не збожеволів від горя; але йому все ж довелося їхати до Лондона на цей матч, бо не зміг би пояснити свою відсутність, не розкривши таємниці. Я намагався підбадьорити його, пославши телеграму. Він відповів, благаючи зробити все, щоб врятувати дружину. Вам якимось дивом вдалося прочитати його телеграму. Я не хотів казати йому, наскільки велика небезпека, бо його присутність тут нічому б не зарадила. Але я написав усю правду батькові дівчини, а той, забувши про розсудливість, вибовкав усе Годфрі. Останній, усе покинувши, приїхав сюди в стані, близькому до шаленства. І на колінах простояв біля її ліжка до сьогоднішнього ранку, поки смерть не припинила страждання дівчини. Ось і все, містере Голмс. Не сумніваюся, що можу довіритися вашій скромності та скромності вашого колеги.

Голмс міцно потиснув лікареві руку.

— Ходімо, Ватсоне, — кивнув він.

І ми вийшли з цього сумного будинку назустріч блідому сьайву зимового дня.

ЙОГО ПРОЩАЛЬНИЙ УКЛІН

Була дев'ята година вечора другого серпня — найстрашнішого серпня в усій історії людства. Здавалося, на землю, що занепадає, вже звалилося Боже прокляття — панувало страхотливе затишшя, і задушливе, нерухоме повітря сповнилося довготривалим очікуванням. Сонце давно сіло, але далеко на заході, біля самого виднокраю, жевріла, немов роз'ятрена рана, криваво-червона пляма. Вгорі яскраво сяяли зірки, внизу в бухті виблискували корабельні вогні. На садовій доріжці біля кам'яної огорожі розмовляли два німця — особи поважні: за їхніми спинами стояв будинок, довгий, приземкуватий, із ліпниною фронтонів зусібіч. Співрозмовники дивилися на широку гладінь берега біля підніжжя величної крейдяної скелі, на яку чотири роки тому опустився, як перелітний орел, гер фон Борк, один із учасників бесіди. Вони перемовлялися впівголоса, тісно схиливши голови. Тліючі кінчики їхніх сигар знизу можна було б сприйняти за вогняні очі злого демона, породження пекла, що визирає з темряви...

Цей фон Борк був непересічною особистістю. Серед усіх відданих кайзерові агентів ще одного такого не знайдеш. Саме завдяки його талантам йому довірили «англійську місію», найвідповідальнішу. І з моменту, коли шпигун приступив до її

виконання, таланти ці розкривалися все яскравіше, свідками чого стали п'ятеро втаємничених. Одним із цієї п'ятірки був барон фон Херлінг, котрий стояв зараз поруч, перший секретар посольства. Його величезний потужний «бенц» загородив собою сільський провулок в очікуванні, коли доведеться мчати господаря назад до Лондона.

— Судячи з того, як розгортаються події, до кінця тижня ви, ймовірно, вже будете в Берліні, — зауважив секретар. — Прийом, який вам там готують, любий мій фон Борку, вразить вас. Адже я знаю, наскільки сильно цінують вашу діяльність у цій країні у вищих колах.

Секретар був солідний, серйозний чоловік, високий, широкоплечий, говорив повільно й упевнено, що й стало його головним козирем у його дипломатичній кар'єрі.

Фон Борк засміявся.

— Їх не так уже й важко одурити, — зауважив він. — Неможливо уявити людей більш поступливих і наївних.

— Не знаю, не знаю... — промовив його співрозмовник замислившись. — У них є межа, через яку не переступиш, і це варто пам'ятати. Саме напускна наївність і є пасткою для іноземця. Перше враження завжди таке: винятково м'які люди. Аж раптом натикаєшся на щось дуже жорстке та рішуче. І розумієш, що це мур, який неможливо перетнути. Не можна не враховувати цей факт, до нього треба пристосовуватися. Наприклад, у них є свої, лише їм властиві умовності, із якими просто неможливо не рахуватися.

— Маєте на увазі «хороші манери», щось таке?

Фон Борк зітхнув, як чоловік, котрий уже постраждав від цього.

— Маю на увазі типові британські умовності в усіх їхніх своєрідних проявах. Для прикладу можу розповісти історію, що сталася зі мною, коли я припустився жадливої помилки. Можу дозволити собі розповідати про власні хиби, бо ви достатньо добре обізнані про мою роботу та знаєте, наскільки вона успішна. Сталось це під час мого першого приїзду сюди. Мене запросили на вікенд у замиський будиночок члена кабінету міністрів. Розмови велися вкрай необережні.

Фон Борк кивнув.

— Я бував там, — додав він сухо.

— Зрозуміло. Так от, я, природно, послав звіт про свої спостереження до Берліна. На жаль, наш шановний канцлер не завжди достатньо тактовний у таких справах. Він кинув зауваження, яке засвідчило, що він обізнаний, про що саме там велися розмови. Простежити джерело інформації було, звісно, неважко. Ви навіть уявити собі не можете, як це мені нашкодило! Куди раптом зникла м'якість наших англійських господарів! Її наче вітром здуло. Знадобилося два роки, щоб усе вляглося. Ось ви, вдаючи зі себе спортсмена...

— Це не зовсім так. Удавання — щось навмисне, штучне. А в мене все цілком природно, бо я природжений спортсмен. Обожаю спорт.

— Ну, що ж, від того ваша діяльність лише ефективніша. Водночас ви берете участь у перегонах вітрильників, полюєте, граєте в поло — не відстаєте ні в чому. Ваша четвірка бере призи в Олімпії. Я чув, що ви навіть займаєтеся боксом разом із молодими англійськими офіцерами. І що в результаті? Врешті-решт, ніхто не сприймає вас всерйоз. Хто ви? «Хороший хлопець», «як для німця — чоловік цілком пристойний», любить випити, завсідник нічних клубів — веселий, безтур-

ботний молодий нероба. Кому спаде на гадку, що ваш тихий заміський будиночок — центр, звідки походить половина всіх бід англійського королівства, і що поміщик-спортсмен — досвідчений агент, найспритніший і найметкіший у всій Європі? Ви геній, любий мій фон Борку, геній!

— Що ви, не треба, бароне! Але я справді можу сказати, що провів чотири роки в цій країні не дарма. Я ніколи не показував вам свій маленький сховок? Може, заїдемо на хвилю всередину?

Кабінет виходив прямо на терасу. Фон Борк штовхнув двері і, пройшовши вперед, клацнув електричним вимикачем. Потім причинив двері за масивною постаттю фон Херлінґа, що рухався слідом, і ретельно засмикнув важку віконну фіранку. Лише вживши всіх запобіжних заходів, він обернувся до гостя своє засмагле обличчя з гострими рисами.

— Частина моїх паперів я вже переправив, — сказав він. — Найменш важливі взяла з собою дружина, вчора вона разом із усіма слугами виїхала у Фліссінґен. Розраховую, що охорону решти візьме на себе посольство.

— Ваше ім'я вже додали до списку особового складу. Все мине спокійно, жодних труднощів ні для вас, ні з приводу вашого багажу. Звісно, хтосьна, можливо, нам не знадобиться їхати, якщо Англія залишить Францію на поталу. Ми впевнені, що між ними немає ніякого взаємно зобов'язуючого договору.

— А Бельгія?

— І щодо Бельгії також.

Фон Борк похитав головою.

— Навряд. Ось із нею така угода точно існує. Ні, тоді Англія довіку не відмиється від такої ганьби

— Принаймні у неї буде тимчасовий перепочинок.

— Але честь країни...

— Е, любий мій, ми живемо у вік утилітаризму. Честь — поняття середньовічне. Крім цього, Англія не готова. Це немислимо, але навіть наші спеціальні військові податки в п'ятдесят мільйонів, мета яких уже, здається, настільки зрозуміла, ніби ми помістили про це оголошення на першій сторінці газети «Таймс», не пробудили цих людей від сплячки. Час від часу хтось про щось питає. Відповідати на такі запитання — мій обов'язок. Раз у раз вибухає невдоволення. Я мушу заспокоювати, пояснювати. Але що стосується найголовнішого — запасів спорядження, заходів проти атаки підводних човнів, виробництва вибухівки, — нічого немає, ніщо не готове. Як же Англія зможе увійти в гру, особливо тепер, коли ми заварили таку пекельну кашу з громадянської війни в Ірландії, фурій, що б'ють вікна, і ще невідомо чого, щоб її думки були повністю зайняті внутрішніми справами?

— Їй доведеться потурбуватися про своє майбутнє.

— А це вже зовсім інша річ. Вважаю, у нас є наші власні, дуже конкретні плани щодо майбутнього Англії — ваша інформація нам тоді дуже знадобиться. Містер Джон Буль може вибирати — або сьогодні, або завтра. Забажає, щоб це було сьогодні — ми до цього готові. Віддає перевагу завтрашньому дню — будемо готові, як і раніше. На мою думку, їм розумніше боротися з союзниками, ніж поодинці. Та це вже їхня справа. Цей тиждень має вирішити долю Англії. Але ви згадували про сховок...

Барон опустився у фотель. Промені світла падали прямо на його широку лису маківку. Він незворушно пахкав сигарою.

У дальньому кінці просторої кімнати, обшитої дубовими панелями та заставленої рядами книжкових полиць, висіла штора. Фон Борк її відсмикнув, і фон Херлінг побачив вели-

кий сейф, обкутий міддю. Фон Борк зняв невеликого ключика з ланцюжка для годинника й після довгих маніпуляцій відчинив важкі дверцята.

— Прошу, — сказав він, жестом запрошуючи гостя й сам відступаючи вбік.

Світло вдарило у відчинений сейф, і секретар посольства із захопленням розглядав його численні відділення. Над кожним була табличка. Переводячи погляд, фон Херлінг читав: «Броди», «Охорона портів», «Аероплани», «Ірландія», «Єгипет», «Зміцнення Портсмута», «Ла-Манш», «Розайт» і десятки інших. Усі відділення були забиті документами, кресленнями та планами.

— Грандіозно! — вигукнув секретар. Відклавши сигару, він тихо поплескав у м'ясисті долоні.

— І це всього за чотири роки, бароне. Не так уже й погано для поміщика, гульвіси та мисливця. Але діамант, який має увінчати мою колекцію, ще не тут. Скоро прибуде, і для нього вже готова оправа.

Фон Борк вказав на відділення з написом «Військово-морська сигналізація».

— Але ж у вас тут уже набралось вельми солідне досье...

— Застаріле, маловартісні папірці. Адміралтейство якимось чином дізналося, вдарило на сполох, і всі коди змінили. Оце був удар! Найбільша невдача за всю мою службу. Але за допомогою моєї чекової книжки та кмітливого Олтемонта сьогодні ж увечері все буде залагоджено.

Барон зиркнув на свій годинник і видав гортанний вигук, що свідчив про розчарування.

— На жаль, більше чекати не можу. Можете собі лише уявити, як зараз усе кипить на Карлтон-Террас. Кожен із нас має

залишатися на своєму посту. Я сподівався привезти новини про вашу останню здобич. Хіба ваш Олтемонт не призначив точної години прибуття?

Фон Борк підсунув йому телеграму: «Буду неодмінно. Увечері привезу нові свічки запалювання. Олтемонт».

— Свічки запалювання?

— Бачте, він видає себе за механіка, а в мене тут цілий гараж. У нашому з ним коді все позначено термінами автомобільних деталей. Пише про радіатор — має на увазі лінійний корабель, а масляна помпа — це крейсер. Свічки ж запалювання — військово-морська сигналізація.

— Надіслано з Портсмута опівдні, — повідомив секретар, поглянувши на телеграму. — До речі, скільки ви йому платите?

— П'ятсот фунтів дам лише за це доручення. І ще, звісно, виплачую регулярну платню.

— Непогано заробляє. Вони корисні, ці зрадники батьківщини, але якось прикро стільки платити за зраду.

— На Олтемонта мені грошей не шкода. Він чудово працює. Може, я й виплачую йому багато, зате він поставляє «якісний товар», як сам його охарактеризував. Крім цього, він зовсім не зрадник. Запевняю: що стосується ставлення до Англії, то наш найбільш пронимецький юнкер — пташеня порівняно із ображеним американським ірландцем.

— Он як! Він американський ірландець?

— Послухали б ви, як він розмовляє, то у вас не залишилося б сумнівів щодо цього. Не повірите, але я іноді насилу його розумію. Він наче оголосив війну не лише Англії, а й навіть англійській мові. Ви справді більше не можете чекати? Він має бути з хвилини на хвилину.

— Дуже шкодую, але я й так затримався. Чекаємо на вас завтра рано-вранці. Якщо вам вдасться пронести теку зі сигнальними кодами під самим носом у герцога Йоркського, то можете вважати це блискучим фіналом усієї вашої британської епопеї. Ого! Токайське!

Він кивнув на ретельно закорковану, вкриту павутинням пляшку, що стояла на таці разом із двома келихами.

— Дозвольте запропонувати вам келих на дорогу?

— Ні, дякую. А у вас, мабуть, готується забава?

— Олтемонт — витончений знавець вин, моє токайське йому засмакувало. Він дуже самолюбний, легко ображається, доводиться його задобрювати. Авжеж, із ним доволі непросто, можу вас запевнити.

Вони знову вийшли на терасу й попрямували в її дальній кінець. Величезна машина барона, що стояла на протилежному боці, миттю затремтіла й загула від легкого поруху шофера.

— Он там, імовірно, вогні Гариджа, — вказав секретар, одягаючи дорожній плащ. — Усе виглядає так спокійно та мирно. Через якийсь тиждень тут спалахнуть інші вогні, й англійський берег утратить свій ідилічний вигляд. Та й небо також, якщо наш славетний Цепелін дотримає своєї обіцянки. А це хто там?

У будинку світилося лише в одному вікні — там за столом, на якому стояла лампа, сиділа симпатична рум'яна бабуся в сільському чепчику. Вона схилилася над плетивом і час від часу зупиняла роботу, щоб погладити великого чорного kota, що примостився на ослінчику біля неї.

— Марта, служниця. Я залишив при будинку лише її.

Секретар реготнув.

— Вона здається уособленням Британії — занурена в себе й поважно дрімає. Ну, фон Борку, *au revoir**.

Махнувши на прощання рукою, він заліз у машину, і два золотих конуси від фар одразу рвонули вперед у пільму. Секретар відкинувся на подушки розкішного лімузина й настільки поринув у роздуми про європейську трагедію, яка насувалася, що й не помітив, як його машина, завертаючи на сільську вулицю, заледве не протаранила маленький «фордик», що рухався назустріч.

Коли останнє мерехтіння фар лімузина згасло вдалечині, фон Борк повільно попрямував назад у свій кабінет. Проходячи садом, він помітив, що служниця загасила лампу та лягла спати. Тиша й темрява, що заповнили просторий будинок, були для фон Борка незвичними — його сім'я з усіма нащадками та родичами була великою. Він із полегшенням подумав, що вони всі вже в безпеці, і якщо не брати до уваги стару служницю, яка затрималася на кухні, в усьому будинку він залишився сам. Перед від'їздом треба було ще багато чого привести до ладу, дещо ліквідувати. Він узявся за справу й працював доти, доки його гарне, енергійне обличчя не розпашілося від вогню палаючих паперів. Біля столу на підлозі стояла шкіряна валіза — фон Борк акуратно, методично почав перекладати в неї коштовний вміст сейфа. Раптом його чутливий слух вловив гул автомобіля, що рухався здалеку. Він вигукнув від задоволення, затягнув реміні на валізі, замкнув сейф і квапливо вийшов на терасу. Якраз у цю мить біля хвіртки, блиснувши фарами, зупинилася маленька машина. Її пасажир вистрибнув і швидко попрямував назустріч барону. Водій, кремезний

---

* До побачення (франц.).

літній чоловік зі сивими вусами, зручніше всівся на сидінні, вочевидь, готуючись до довгого чекання.

— Ну, як? — жваво спитав фон Борк, кинувшись до прибулого.

Замість відповіді той із переможним виглядом помахав невеликим пакунком у себе над головою.

— Ще б пак, містере, сьогодні ви вже будете задоволені! — вигукнув гість. — Справа зроблена.

— Сигнали?

— Аякже, як я й писав у телеграмі. Усі без винятку — ручна сигналізація, сигнали лампою, марконі. Певна річ, копії, а не оригінали: було б дуже небезпечно. Але товар якісний, будьте певні.

Він із зухвалою розкутістю лягнув німця по плечу. Той насупився.

— Заходьте, я вдома сам, — запросив господар. — Копії, безумовно, краще, ніж оригінали. Якби зникли оригінали, то всі коди негайно б змінили на нові. А як із цими копіями, вважаєте, все гаразд?

Увійшовши до кабінету, американський ірландець сів у крісло та витягнув уперед свої довгі ноги. Йому можна було дати років шістдесят — довготелесий, сухорлявий, риси обличчя гострі, чіткі; невелика цапина борідка надавала йому схожості з дядьком Семом, яким його малюють на карикатурах. З куточка рота в нього звисала наполовину викурена, згасла сигара; ледь сівши, він негайно ж її розпалив.

— Зібралися наживати п'ятами? — зауважив гість, озирнувшись. Погляд його зупинився на сейфі, вже не прикритому завісою. — Послухайте, містере, невже ви тримаєте в ньому всі ваші папери?

— Чому б і ні?

— Чорт забирай! У такій скрині? А ще вважаєте себе шпигуном екстра-класу. Та будь-який злодюжка-янкі розколупає його консервним ножем! Якби я знав, що мої листи закинуть у таку скриню, не був би таким телепнем і не писав би вам.

— Жодному злодюжці з цим сейфом не впоратися, — заперечив фон Борк. — Метал, із якого він зроблений, не розрізати жодним інструментом.

— Ну, а замок?

— Замок особливий, із подвійною комбінацією, розумієте, як це?

— Ні, поясніть мені.

— Щоб відкрити такий замок, потрібно знати певне слово та число. — Фон Борк піднявся й показав на подвійний диск навколо щілини замка. — Зовнішнє коло для букв, внутрішнє — для цифр.

— Нічого собі!

— Не так усе просто, як ви вирішили. Я замовив його чотири роки тому, і, знаєте, які я вибрав слово та число?

— Гадки не маю.

— Тоді послухайте: слово — «серпень», а число — 1914, зрозуміли?

Обличчя американця засяяло від захоплення.

— Оце ви спритно вгадали, хай йому грець! Просто в яблучко влучили! — здивовано вигукнув він.

— Атож, дехто з нас міг уже тоді передбачити точну дату. Ну от, тепер час настав, і завтра вранці я згортаю всі справи.

— Послухайте, містере, ви й мене маєте звідси витягти! Я в цій триклятій країні сам не залишуся. Мабуть, за тиждень, а то й раніше, Джон Буль встане дибки та почне гарячкувати.

Вважаю за краще дивитися на нього з протилежного узбережжя океану.

— Але ж ви американський громадянин!

— Ну, то й що? Джек Джеймс також американський громадянин, а тепер відсиджує свій термін у Портленді. Англійський фараон не буде з вами цілуватися, якщо заявите йому, що ви американець. «Тут у нас свої закони, британські», — ось що він скаже. Авжеж, містере. До речі, якщо ми вже згадали Джека Джеймса... Мені здається, ви не дуже бережете людей, котрі на вас працюють.

— Що ви хочете цим сказати? — різко спитав фон Борк.

— Але ви ж наче їхній господар, еге ж? І маєте наглядати, щоб вони не потрапили в халепу. Це стається постійно, а хоч одного ви врятували? Узяти того ж Джеймса...

— Джеймс сам винен — ви це чудово знаєте. Він був занадто недисциплінований для такої справи.

— Джеймс — йолоп, згоден. Ну, а Голліс?

— Голліс поводився, як ненормальний.

— Правда, наприкінці він трохи схибнувся. Збожеволіти можна, коли з ранку до вечора граєш, як у театрі, а навколо в'ються зграї поліційних гончаків — так і чекай, що вгризуться. Ну, а якщо говорити про Стейнера...

Фон Борк помітно сіпнувся, його рум'яне обличчя трохи зблідло.

— А що не так зі Стейнером?

— Ви не знаєте? Таж його також загребли. Вчора вночі вдерлися в його крамницю, і він сам, і всі його папери тепер у Портсмутській в'язниці. Ви-то втечете, а йому, бідоласі, доведеться розсьорбувати кашу, і добре ще, якщо не повісять. Ось тому я й хочу не зволікаючи перебратися за океан.

Фон Борк був вольовим чоловіком, мав достатньо витримки, але було неважко помітити, що ці новини його схвилювали.

— Як же вони дісталися до Стейнера? — бурмотів він упівголоса.

— Оце справді удар! Може статися ще дещо гірше: того й дивись, вони й мене схоплять...

— Ну що ви!

— Можете мені повірити. До моєї домовласниці приходили з допитами. Я, тільки-но почувши це, подумав, що час давати драла. Але ось чого не збагну, містере: як ті поліційні нишпорки дізнаються про таке? З того часу, як ви найняли мене, Стейнер уже п'ятий, кого схопили, і я знаю, хто буде шостим, якщо вчасно не втечу. Як ви все це поясните? І не соромно зраджувати своїх?

Фон Борк від гніву став червоний, як буряк.

— Як ви смієте так зі мною розмовляти?

— Не мав би достатньо сміливості, містере, — не пішов би до вас на таку роботу. Але викладаю вам усе, як на сповіді. Я чув, що тільки-но агент зробить свою справу, ви, німецькі політикани, навіть раді, якщо його приберуть.

Фон Борк схопився з крісла.

— Маєте нахабство заявляти мені, що я видаю власних агентів?

— Цього я не казав, містере, але десь тут нишпорить нашптувач, або хтось працює на обидві сторони. І вам слід було б довідатися, хто це. Я, у будь-якому разі, більше шию підставляти не буду! Перекиньте мене в Голландію, і чим швидше, тим краще.

Фон Борк втамував свій гнів.

— Ми дуже довго працювали разом, аби сваритися тепер, напередодні перемоги, — мовив він. — Ви працювали чудово, йшли на великий ризик, я цього не забуду. Звісно, їдьте в Голландію. У Роттердамі зможете сісти на пароплав до Нью-Йорка. Всі інші пароплавні лінії за тиждень стануть небезпечними. То я заберу ваш список і покладу його до інших документів?

Американець тримав пакет у руці й не проявляв навіть найменшого бажання з ним розлучатися.

— А як бути з грошеницями?

— Що таке?

— Маю на увазі винагороду за працю. Мої п'ятсот фунтів. Той, хто мені допоміг, наприкінці вперся, як віслик, довелося його вмовляти — дав йому ще сотню доларів. А то ми б залишилися ні з чим — і ви, і я. «Так не годиться», — каже він мені, і бачу, що не жартує. Але друга сотня своє зробила. За це я виклав дві сотні, тож поки не отримаю свого — паперів не віддам.

Фон Борк усміхнувся не без гіркоти.

— Ви, здається, не дуже високої думки про мою порядність, — зауважив він. — Хочете, щоб я віддав гроші до того, як отримав папери?

— Що ж, містере, ми люди ділові.

— Гаразд, зроблю, як хочете. — Фон Борк сів за стіл, заповнив чек, вирвав аркуш із чекової книжки, але віддавати його не поспішав. — Якщо вже ми, містере Олтемонт, перейшли на такі взаємини, то не бачу причин, чому мені варто довіряти вам більше, ніж вам мені. Ви все зрозуміли? — додав він, поглянувши на американця через плече. — Я покладу чек на стіл. І маю право вимагати, щоб ви дали мені спершу поглянути на вміст пакета, а вже потім узяли чек.

Американець передав пакет, не промовивши ні слова. Фон Борк розв'язав мотузку, розгорнув два шари обгорткового паперу. Кілька секунд він не зводив здивованого погляду з невеликої книжки в синій палітурці, на якій золотими літерами було витиснуто: «Практичний посібник із розведення бджіл». Але довго розглядати цей недоречний напис йому не довелося: міцні руки, немов залізні лещата, обхопили його шию ззаду й притиснули до його обличчя насичену хлороформом губку...

— Ще скляночку, Ватсоне? — спитав містер Шерлок Голмс, простягаючи пляшку з токайським.

Дебелий, кремезний шофер тепер уже сидів за столом і з помітною готовністю підсунув свій келих.

— Непогане вино, Голмсе.

— Чудове, Ватсоне. Наш клієнт, котрий зараз лежить на дивані, запевняв мене, що воно з особистого льоуху Франца-Йосифа в Шенбруннському палаці. Чи можу попросити вас відчинити вікно? Пари хлороформу не сприяють приємним смаковим відчуттям.

Сейф був відчинений, і Голмс витягав звідти досьє за досьє, швидко переглядав кожне, а потім акуратно складав їх у валізу фон Борка. Німець хрипів на дивані, голосно дихаючи; його руки та ноги були стягнуті ремнями.

— Можна особливо не поспішати, Ватсоне. Нам ніхто не завадить. Будьте ласкаві, натисніть на дзвінок. У будинку нікого немає, крім старої Марти, — свою роль вона зіграла бездоганно. Я прилаштував її тут одразу ж, як тільки взявся за розслідування цієї справи. Ага, Марто, це ви! Вам буде приємно дізнатися, що все гаразд.

Поважна старенька стояла на порозі й із усмішкою зробила реверанс перед Голмсом, але дещо перелякано поглянула на постать, розпростерту на дивані.

— Не хвилюйтеся, Марто. З ним нічогосінько не сталося.

— Дуже рада, містере Голмс. Певним чином він був непоганим господарем. Навіть хотів, щоб я поїхала з його дружиною до Німеччини, але це не збіглося би із вашими планами, чи не так, сер?

— Ну, звісно ж, ні. Поки ви залишалися тут, я був спокійний. Але сьогодні нам довелося чекати на ваш сигнал.

— Це через секретаря, сер.

— Та я знаю. Його машина обігнала нашу.

— Я вже думала, що він ніколи не поїде. Я знала, сер, що застати його тут не входило у ваші плани.

— Певна річ, ні. Ну, почекали з півгодини, яке це має значення. Як тільки я побачив, що ви загасили лампу, то збагнув, що шлях вільний. Завтра, Марто, можете зайти до мене в готель «Кларідж» у Лондоні.

— Слухаюся, сер.

— Сподіваюся, що у вас усе готово до від'їзду?

— Атож, сер. Він сьогодні відправив сім листів. Я списала адреси, як зазвичай.

— Чудово, Марто. Завтра я їх перегляну. На добраніч. Ось ці папери, — продовжував він, коли старенька пішла до себе, — особливої цінності не мають. Адже вся інформація, що міститься в них, давно передана в Німеччину. Це все оригінали, які не так легко вивезти за кордон.

— Отже, користі від них — нуль?

— Я б так не сказав, Ватсоне. У будь-якому разі, за допомогою них ми можемо перевірити, що знає, а чого не знає ні-

мецька розвідка. Мушу зауважити, що більшість цих документів пройшла через мої руки і, природно, вони нічого не варті. Мені буде приємно спостерігати на схилі років, як німецький крейсер увійде в протоку Солент, керуючись схемою мінування, яку склав я. Але, Ватсоне, дозвольте на себе поглянути. — Голмс відклав роботу й узяв товариша за плечі. — Я вас ще не бачив при світлі. Ну, як на вас подіяли роки, що спливли? Бачу, ви такий самий життєрадісний чоловік, яким були завжди.

— Зараз я почуваюся років на двадцять молодшим, Голмсе. Ви не можете собі уявити, наскільки я зрадив, коли отримав вашу телеграму з пропозицією приїхати за вами автівкою до Гариджа. І ви, Голмсе, змінилися дуже мало. Ось тільки ця жахлива борідка...

— Батьківщина вимагає жертв, Ватсоне, — видихнув Голмс, смикнувши себе за рідкий жмут волосся під підборіддям. — Завтра це стане лише неприємним спогадом. Поголю бороду, зроблю ще якісь зміни в зовнішності, а завтра знову з'явлюся в «Кларіджі» таким, яким був до цього американського іміджу. Даруйте, Ватсоне, я, здається, зовсім розучився розмовляти англійською. Хочу сказати — яким був до того, як мені довелося перевтілитися в американця.

— Але ж ви вже покинули справи, Голмсе. До нас долинали чутки, що ви живете життям відлюдника серед ваших бджіл і книжок на маленькій фермі в Сассексі.

— Щира правда, Ватсоне. І ось плоди мого дозвілля, *magnum opus** цих останніх років. — Він узяв зі столу книжку й прочитав уголос увесь заголовок: «Практичний посібник із розведення бджіл, а також деякі спостереження над відділен-

---

* Велична справа (лат.).

ням бджолиної матки». Я сам це зробив. Погляньте на плоди нічних роздумів після днів, наповнених працею, коли я вистежував працьовитих бджілок точно так само, як колись ловив злочинців у Лондоні.

— Але як сталося, що ви знову взялися за роботу?

— Сам не знаю. Річ у тім, що міністру закордонних справ я б ще відмовив, але коли сам прем'єр-міністр зволив відвідати моє скромне помешкання... Справа в тому, Ватсоне, що цей джентльмен, котрий лежить на дивані, — той горішок, який виявився не по зубах нашій контррозвідці. Це справді непересічний фахівець. У нас постійно щось не ладналося, і ніхто не міг збагнути, у чому справа. Декого підозрювали, ловили агентів, але було зрозуміло, що їх таємно спрямовує якась дужа рука. Абсолютно необхідно було її виявити. На мене чинили потужний тиск, наполягали, щоб цією справою зайнявся особисто я. Я витратив на неї два роки, Ватсоне, і не можу сказати, що цей час не приніс мені приємного хвилювання. Спершу я подався в Чикаго, пройшов вишкіл у таємному ірландському товаристві в Баффало, добряче потурбував констеблів у Скібберіні і, врешті-решт, привернув до себе увагу одного з найдрібніших агентів фон Борка, а той рекомендував мене своєму шефу як корисну людину. Як бачите, роботу виконали складну. Й ось фон Борк вшанував мене довірою, хоча більшість його планів чомусь провалилася, а п'ятеро найкращих агентів потрапили до в'язниці. Я стежив за ними й здавав, як тільки вони дозрівали... Ну, сер, сподіваюся, ви почуваетесь не так уже й погано?

Останнє зауваження було адресоване самому фон Борку, котрий спершу довго хапав ротом повітря, задихався й часто моргав, але тепер лежав нерухомо та слухав те, що говорить Голмс.

Раптом його обличчя спотворила лють, і він вибухнув щирою німецькою лайкою. Поки бранець лаявся, Голмс продовжував швидко й діловито переглядати документи.

— Німецька мова, хоча й позбавлена мелодійності, найвиразніша з усіх мов, — зауважив Голмс, коли фон Борк нарешті замовк, мабуть, вичерпавши весь свій арсенал. — Еге, здається, ще одна пташка потрапляє в клітку! — вигукнув він, уважно подивившись на кальку якогось креслення. — Я давно примітив цього скарбника, але все ж не думав, що він аж настільки негідна людина. Містере фон Борк, вам доведеться відповісти за багато речей.

Полонений насилу підвівся й витріщився на свого ворога з дивною сумішшю подиву та ненависті.

— Я з вами поквітаюся, Олтемонте, — промовив він, повільно карбуючи слова. — Нехай на це піде все моє життя, але ви своє отримаєте.

— Мила стара пісенька, — гмикнув Голмс. — Скільки разів я її чув у минулі роки! Улюблений мотив покійного професора Моріарті. І полковник Себастьян Моран, як відомо, також любив її виспівувати. А я ось досі живий і розводжу бджіл у Сассексі.

— Будь ти проклятий, двічі зраднику! — вигукнув німець, намагаючись вивільнитися від ременів і спопеляючи Голмса ненависним поглядом.

— Ні-ні, справа не настільки жахлива, — всміхнувся Голмс. — Моя вимова свідчить про те, що містер Олтемонт із Чикаго — це, по суті, міф. Я скористався ним, а тепер він зник.

— То хто ж ви тоді?

— Загалом, це несуттєво, але якщо вам так уже цікаво, містере фон Борк, можу сказати, що я не вперше зустрічаюся

з членами вашої родини. Колись я розплутав чимало справ у Німеччині, і моє ім'я, можливо, вам достатньо відоме.

— Хотів би я його дізнатися, — сказав похмуро пруссак.

— Це я сприяв тому, щоб розпався союз між Ірен Адлер і покійним королем Богемії, коли ваш кузен Генріх був посланцем. Це я врятував графа фон Графенштейна, старшого брата вашої матері, коли йому загрожувала смерть від руки нігіліста Копмана. Це я...

Фон Борк підвівся, здивований.

— Є лише одна людина, котра...

— Саме так, — підтвердив Голмс.

Фон Борк застогнав і знову впав на диван.

— І майже вся інформація йшла від вас! — бідкався він. — Чого ж вона вартує? Що ж я накоїв! Я знищений, моя кар'єра загинула без вороття!

— Ваш матеріал, звісно, не зовсім надійний, — погодився Голмс. — Він вимагає перевірки, але часу у вас на це мало. Ваш адмірал виявить, що нові гармати більші, а крейсери ходять, мабуть, дещо швидше, ніж він очікував.

У відчаї фон Борк вчепився за власне горло.

— Свого часу неодмінно виявиться ще купа неточностей, — продовжував Голмс. — Але у вас є одна чеснота, рідкісна серед німців: ви спортсмен. Ви не відчуватимете до мене ворожості, коли збагнете, що, одуривши стільки народу, нарешті обдурили й самого себе. Ви робили все можливе на благо своєї країни, а я — своєї. Що може бути природнішим? І до того ж, — додав детектив аж ніяк не злісно, поклавши руку на плече фон Борка, — усе ж краще загинути від руки шляхетного ворога... Я вже переглянув усі папери, Ватсоне.

Якщо ви допоможете мені підняти бранця, гадаю, нам варто негайно ж вирушати до Лондона.

Зрушити фон Борка з місця виявилось нелегким завданням. Розпач подвоїв його сили. Нарешті, схопивши німця за лікті з обох боків, двоє друзів повільно повели його садовою доріжкою — тією самою, якою він усього кілька годин тому крокував із такою пихатою впевненістю, вислуховуючи компліменти знаменитого дипломата. Після нетривалої боротьби фон Борка із усе ще зв'язаними руками та ногами всадили на вільне сидіння маленького «форда». Його кошттовну валізу втиснули поруч із пасажиром.

— Сподіваюся, вам зручно, наскільки це дозволяють обставини? — сказав Голмс, закінчивши приготування. — Ви не заперечуватимете, якщо я запалю сигару й засуну її вам до рота?

Але всі ці люб'язності не вплинули на оскаженілого німця.

— Вважаю, що ви усвідомлюєте, містере Голмс, що коли ваш уряд схвалить те, що ви зробили зі мною, це означає війну?

— А як щодо вашого уряду та його дій? — спитав Голмс, стукаючи по валізі.

— Ви приватна особа. У вас немає ордера на мій арешт. Вся ваша поведінка абсолютно протизаконна й обурлива.

— Абсолютно, — погодився Голмс.

— Викрадення німецького громадянина...

— І крадіжка його особистих паперів.

— Загалом, ви розумієте, в якому становищі опинилися ви та ваш спільник. Якщо я надумаю покликати на допомогу, коли ми будемо проїжджати селом...

— Шановний містере, якщо надумаєте викинути такого коника, то, без сумніву, порушите одноманітність вивісок на-

ших готелів і шинків, додавши до них ще одну: «Прусак на мотузку». Англієць — істота терпляча, але як тільки він розіллється — краще його не спокушати. Ні, містере фон Борк, ви тихо та спокійно підете разом із нами до Скотленд-Ярду, і звідити, якщо бажаєте, посилайте за вашим приятелем бароном фон Херлінгом: хтозна, можливо, за вами ще зберегли визначене місце в особовому складі посольства. Що стосується вас, Ватсоне, ви, наскільки я збагнув, повертаєтеся на військову службу, тому Лондон опиниться на вашому шляху. Постоїмо на терасі, можливо, це остання спокійна розмова, якою нам із вами судилося насолодитися.

Кілька хвилин друзі розмовляли, згадуючи минулі дні, а їхній бранець марно намагався вивільнитися з пут, що тримали його. Коли вони підійшли до автомобіля, Голмс показав на залите місячним світлом море й замріяно похитав головою.

— Скоро повіє східний вітер, Ватсоне.

— Не думаю, Голмсе. Дуже тепло.

— Ех, друже Ватсоне! У цьому мінливому столітті лише ви залишаєтеся колишнім. Та незабаром здійметься такий східний вихор, який ніколи ще не дув на Англію. Холодний, колючий вітер, Ватсоне, і, можливо, багато хто з нас загине від його крижаного подиху. Але все ж його пошле Всевишній, і коли буря вщухне, країна під сонячним небом стане чистішою, кращою, могутнішою. Запускайте двигун, Ватсоне, час їхати. У мене тут чек на п'ятсот фунтів, потрібно завтра пред'явити його якнайраніше, а то ще, чого доброго, той, хто мені його видав, призупинить платіж.

БУДІВНИЧИЙ ІЗ НОРВУДА

— Відтоді, як загинув професор Моріарті, — сказав якимось за сніданком Шерлок Голмс, — Лондон втратив будь-який інтерес для криміналістів.

— Боюся, що мало хто з добродійних лондонців погодиться з вами, — засміявся я.

— Атож, звісно, не можна думати лише про себе, — всміхнувся мій приятель, встаючи з-за столу. — Товариство задоволене, всім добре, страждає лише Шерлок Голмс, котрому більше нема чого робити. Коли той чоловік ще був живий, ранкові газети були джерелом невичерпних можливостей. Ледь вловний натяк, випадкова фраза — і мені було ясно: геній зла знову щось замислив. Так, побачивши, як тремтить край павутиння, миттю уявляєш собі хижого павука в центрі. Дрібні крадіжки, незбагненні вбивства, безглузді порушення закону... Але, знаючи Моріарті, я бачив за всім цим один-єдиний злочинний задум. Отож для того, хто займається вивченням кримінального світу, жодна столиця Європи не ставала ареною такого широкого кола діяльності, як Лондон. А зараз...

Голмс із жартівливим обуренням стенов плечима, перелічуючи наслідки своїх власних розумувань.

Епізод, про який я хочу повідати, стався за кілька місяців після повернення Голмса. На його прохання я продав свою

практику в Кенсінгтоні й оселився з ним у нашому старому помешканні на Бейкер-стрит. Мою скромну практику купив молодий лікар, котрого звали Вернер. Він не вагаючись погодився на найвищу ціну, яку мені вистачило нахабства назвати. А причину я збагнув лише за кілька років, коли дізнався, що Вернер — далекий родич Голмса, а гроші йому дав ніхто інший, як мій товариш.

Ті місяці, що ми прожили поряд, зовсім не були настільки бідними на події, як про це зараз каже Голмс. Гортаючи свої щоденники того часу, я знайшов там відому справу про викрадені документи колишнього президента Мурільйо та трагедію на борту нідерландського лайнера «Фрісланд», під час якої ми з Голмсом мало не загинули. Але горда, замкнута душа мого приятеля не сприймала захоплення натовпу, і він змусив мене присягнувшись ніколи більше не писати ні про нього самого, ні про його метод, ні про його успіхи. Заборону цю, як я вже повідомляв, він зняв зовсім нещодавно.

Після свого незвичайного протесту Шерлок Голмс зручно вмовстився у фотелі, взяв газету й тільки-но почав її неспішно гортати, аж раптом пролунав різкий дзвінок, після чого ми почули дужі глухі удари, ніби в двері барабанили кулаком. Потім хтось із шумом заскочив у передпокій, побіг сходами, і в нашій вітальні опинився блідий, скуйовджений і захеканий юнак із божевільними очима.

— Даруйте, містере Голмс, — насилу вимовив він. — Заради Бога, не гнівайтесь... Я вже й не знаю, що робити. Містере Голмс, я — нещасний Джон Гектор Мак-Фарлейн...

Він чомусь був упевнений, що це ім'я пояснить нам і мету його візиту, і його дивний вигляд, але із запитального виразу,

що застиг на обличчі мого товариша, я збагнув, що для нього воно означає анітрохи не більше, ніж для мене.

— Пригостіться цигаркою, містере Мак-Фарлейн, — запропонував Голмс, підсовуючи гостеві свій портсигар. — Мій колега доктор Ватсон, оцінивши ваш стан, прописав би вам щось заспокійливе. Але ж і припікає сьогодні, правда? Ну от, а тепер, якщо ви трішки отямилися, сідайте, будь ласка, у це крісло та спокійно, не кваплячись розкажіть, хто ви та що привело вас сюди. Ви назвали своє ім'я так, ніби воно мені обов'язково знайоме, але запевняю, що, крім тих очевидних фактів, що ви масон, адвокат, неодружені, хворієте на астму, — я більше нічого не знаю.

Я вже знайомий із методами мого приятеля, тож поглянувши уважніше на нашого гостя, помітив і недбалість в одязі, і пачку ділових паперів, і брелок на ланцюжку від годинника, і засапаний подих — словом, усе, що допомогло Голмсу зробити свої висновки. Але наш відвідувач був уражений.

— Атож, містере Голмс, маєте рацію, до цього можна лише додати, що немає зараз у Лондоні людини, нещаснішої за мене. Заради всього святого, містере Голмс, рятуйте! Якщо вони прийдуть за мною, а я не встигну закінчити свою розповідь, попросіть їх зачекати. Хочу, щоб ви дізналися все від мене. Я піду в каземат зі спокійним серцем, якщо ви погодитеся мені допомагати.

— Вас заарештують? — вигукнув Голмс. — Та це просто диво... просто жахливо. Яке звинувачення вам висувають?

— Убивство містера Джонаса Олдейкра з Ловер-Норвуда.

На обличчі мого товариша відбилосся співчуття з відтінком, як мені здалося, задоволення.

— Це ж треба! — зауважив він. — Адже всього кілька хвилин тому я скаржився доктору Ватсону, що сенсації зникли зі сторінок наших газет.

Наш гість простягнув тремтячу руку до «Дейлі телеграф», що так і залишилася лежати на колінах Голмса.

— Якби ви встигли розгорнути газету, сер, вам не довелося б питати, навіщо я сюди прийшов. Мені здається, що зараз усі тільки й пліткують про мене та моє горе, — він указав на першу сторінку. — Ось. Із вашого дозволу, містере Голмс, я прочитаю. Слухайте: «Загадкова подія в Ловер-Норвуді. Зник місцевий будівничий. Підозрюють убивство та підпал. Злочинець залишив сліди». Вони вже йдуть цими слідами, містере Голмс, і знаю, що скоро тут будуть! За мною стежили від самого вокзалу. Вони, певна річ, лише чекають ордера на арешт. Мама не переживе цього, її серце не витримає!

Він у відчаї ламав руки, гойдаючись у кріслі.

Я з цікавістю розглядав чоловіка, якого звинувачували в якомусь страхітливому злочині: йому було десь близько двадцяти семи років, світло-русяве волосся, приємне обличчя з м'якими, ніби змазаними рисами, ні вусів, ні бороди, перелякані голубі очі, майже дитячий рот; судячи з костюма та манер — джентльмен, із кишені літнього плаща стирчить пачка документів, які підказали Голмсу його фах...

— Скористаємося часом, що в нас залишився, — підсумував Голмс. — Ватсоне, прочитайте, будь ласка, цю статтю.

Під викличним заголовком, який прочитав нам Мак-Фарлейн, було надруковано наступне інтригуюче повідомлення:

«Сьогодні вночі, точніше, вдосвіта, у Ловер-Норвуді сталася подія, яка наводить на думку про злочин. Містер Джонас Олдейкр добре відомий в окрузі, де він упродовж багатьох років

укладав угоди на будівництво. Містер Джонас Олдейкр — не одружений, йому п'ятдесят два роки, його садиба Діп-Дін-гаус — поруч із Сайденгемом, неподалік від Сайденгем-роуд. За словами сусідів, він дивак, неговіркий і нетовариський. Кілька років тому покинув справу, на якій нажив чималих статків. Однак невеликий склад будматеріалів у нього все ж залишився. Й ось учора ввечері, майже опівночі, у пожежну охорону повідомили, що за його будинком у дворі спалахнув один зі штабелів із дошками. Пожежники негайно виїхали, але полум'я з такою люттю жерло сухе дерево, що загасити вогонь було неможливо, і штабель згорів дотла. З першого погляду могло здатися, що подія ця цілком пересічна, але незабаром з'ясувалися обставини, що вказують на злочин. Усіх вразила відсутність власника складу на місці події. Його взялися шукати, але ніде не знайшли. Коли увійшли до його покою, то побачили, що ліжко не зім'яте, сейф відчинений, на підлозі розкидані якісь документи, усюди сліди боротьби, невеликі плями крові і, нарешті, у кутку дубова палиця, руків'я якої також забруднене кров'ю. Відомо, що ввечері в містера Джонаса Олдейкра був гість, котрого він закликав до спальні. Є докази, що знайдений ціпок належить цьому гостю. Ним виявився Джон Гектор Мак-Фарлейн-молодший, компаньйон лондонської юридичної контори «Трем і Мак-Фарлейн», 426. Грешембілдінгз, Східно-центральна дільниця. На думку поліції, активи, якими вона володіє, не залишають сумнівів у мотивах, які підштовхнули до цього злочину. Ми впевнені, що незабаром зможемо повідомити нашим читачам нові подробиці».

Ще одне повідомлення.

«Поширилися чутки, що містера Джона Гектора Мак-Фарлейна вже заарештували за звинуваченням у вбивстві містера

Джонаса Олдейкра. Добре відомо, що наказ про його арешт уже підписаний. Слідство отримало нові докази, які підтверджують найгірші припущення. Крім слідів боротьби, у спальні нещасного виявили, що, по-перше, скляні двері спальні, які виходять у двір, виявилися відчиненими, по-друге, через двір до штабеля тягнеться слід від важкого предмета, який тягнули по землі, і, нарешті, у попелі виявили обвуглені кістки. Поліція дійшла висновку, що ми маємо справу з жахливим злочином: убивця завдав жертві смертельного удару в спальні, витягнув із сейфу папери, відтягнув труп до штабеля й, аби приховати сліди, підпалив його. Слідство доручили досвідченому фахівцеві Скотленд-Ярду інспектору Лестрейду, котрий узявся за розслідування з властивою йому енергійністю та проникливістю».

Шерлок Голмс слухав звіт про ці надзвичайні події, заплющивши очі й стуливши кінчики пальців.

— Випадок, без сумніву, цікавий, — нарешті промовив він у задумі. — Але дозвольте спитати вас, містере Мак-Фарлейн, чому ви досі розгулюєте на волі, хоча підстав для вашого арешту начебто цілком достатньо?

— Я з батьками живу в Торрінгтон-лоджі, це в Блекгіті, містере Голмс, але вчора ми завершили справи з містером Олдейкром дуже пізно. Я залишився ночувати в готелі в Норвуді, звідки й поїхав на роботу. Про те, що трапилося, я дізнався лише в потязі, коли прочитав замітку, яку вам зараз показав. Одразу ж зрозумів, яка жахлива небезпека мені загрожує, тому поквапився до вас, щоб про все розповісти. Не маю жодного сумніву, що, якби я замість цього прийшов у свій офіс у Сіті або повернувся вчора додому, мене б уже давно заарештували. Від вокзалу Лондон-бридж за мною йшов якийсь чоловік, і я впевнений... Боже, що це?

Пролунав наполегливий дзвінок, услід за яким на сходах почувлися важкі кроки, двері вітальні відчинилися, і на порозі з'явився наш старий приятель Лестрейд у супроводі полісменів.

— Містере Джон Гектор Мак-Фарлейн! — оголосив інспектор Лестрейд. Наш нещасний відвідувач піднявся. Обличчя його побіліло, як стіна. — Ви заарештовані за навмисне вбивство містера Джонаса Олдейкра.

Мак-Фарлейн у розпачі обернувся до нас і знову опустився у крісло, неначе йому ноги підломилися.

— Стривайте, Лестрейде, — озвався Голмс, — дозвольте цьому джентльменові закінчити розповідь про те, що він знає про цю надзвичайну подію. Півгодини нічого не змінять. Гадаю, що це допоможе нам розплутати справу.

— Ну, розплутати її буде неважко, — відрубав Лестрейд.

— І все ж, якщо не заперечуєте, мені було б дуже цікаво вислухати містера Мак-Фарлейна.

— Що ж, містере Голмс, не можу вам відмовити. Ви надали поліції дві-три послуги, і Скотленд-Ярд перед вами в боргу. Але я залишуся з моїм підопічним і попереджаю, що кожне його свідчення може бути використане проти нього.

— Саме про це я й прошу, — відгукнувся наш гість. — Вислухайте правду та спробуйте зрозуміти. Більше нічого не треба.

Лестрейд поглянув на годинник.

— Даю півгодини.

— Насамперед хочу повідомити, — почав Мак-Фарлейн, — що до вчорашнього дня я в очі не бачив містера Джонаса Олдейкра. Однак ім'я його чув, його знали мої батьки, але вже багато років не бачилися з ним. Тому я дуже здивувався, коли

вчора десь о третій годині дня він з'явився в моєму офісі в Сіті. Але почувши про мету його візиту, я здивувався ще більше. Він приніс кілька вирваних із нотатника сторінок із абияк накиданими позначками та поклав їх мені на стіл. Ось вони. «Це мій заповіт, — сказав він, — прошу вас, містере Мак-Фарлейн, оформити його як годиться. Я посиджу тут і зачекаю». Я сів переписувати заповіт і раптом побачив (уявіть собі моє здивування), що майже весь свій статок він залишає... мені! Я звів на нього погляд: цей дивний, схожий на тхора чоловічок із безбарвними віями спостерігав за мною з усмішкою. Не вірячи власним очам, я дочитав заповіт. І тоді він розповів, що сім'ї він не має, нікого з рідних не залишилося, що замолоду він приятелював із моїми батьками, а про мене завжди чув якнайкращі відгуки й упевнений, що його гроші дістануться достойній людині. Я, звісно, почав дякувати за таку щедрість. Заповіт було складено й підписано в присутності мого клерка. Ось він, на блакитному папері, а ось і ці папірці, як я вже казав, — чернетки. Після цього містер Олдейкр заявив, що в нього вдома є ще папери — угоди, документи на встановлення права власності, заставні, акції, і він хоче, щоб я їх подивився. Він зазначив, що не заспокоїться доти, поки все не залагодить, і попросив мене приїхати до нього додому в Норвуд увечері, прихопивши заповіт, аби швидше покінчити з формальностями. «Пам'ятайте, мій хлопчику: ні слова вашим батькам, поки справу не буде залагоджено. Нехай це буде для них нашим маленьким сюрпризом», — наполегливо повторював він і навіть змусив мене присягнути мовчати. Розумієте, містере Голмс, я не міг йому ні в чому відмовити. Цей чоловік був моїм добродійником, і я, зрозуміло, хотів якнайсумлінніше виконати всі

його забаванки. Я послав додому телеграму, що маю важливу справу й не знаю, коли повернуся. Містер Олдейкр пообіцяв, що пригостить мене вечерею, і просив прийти на дев'яту годину, бо раніше він не встигне повернутися додому. Я довго шукав адресу, і, коли подзвонив у двері, було вже майже пів на десяту. Містер Олдейкр...

— Зачекайте! — зупинив його Голмс. — Хто відчинив двері?

— Літня жінка, мабуть, його економка.

— І вона, вочевидь, спитала, хто ви, і ви їй відповіли?

— Атож.

— Продовжуйте, будь ласка.

Мак-Фарлейн витер спітніле чоло й продовжив:

— Ця жінка завела мене в їдальню, доволі скромна вечера вже була на столі. Після кави містер Джонас Олдейкр запросив мене в спальню, де стояв важкий сейф. Він його відімкнув і витягнув купу документів, які ми почали розбирати. Закінчили вже десь опівночі. Він мовив, що не хоче будити економку, і випустив мене через двері спальні, які вели надвір і весь час були відчинені.

— Фіранка була опущена? — спитав Голмс.

— Не впевнений, але здається, що наполовину. А, згадав! — він підняв її, щоб випустити мене. Я не міг знайти ціпок, але він заспокоїв: «Не біда, синку, ми тепер, сподіваюся, будемо бачитися частіше, і хочу вірити, що цей обов'язок не стане для вас обтяжливим. Прийдете наступного разу та й заберете свій ціпок». Так я й пішов — сейф відчинений, а пачки документів — на столі. Було вже пізно повертатися в Блекгіт, тому я переночував у готелі «Анерлі Армз». Ось, власне, і все. А про цю страшну подію дізнався лише в потязі...

— Маєте ще запитання, містере Голмс? — поцікавився Лестрейд. Слухаючи Мак-Фарлейна, він разів зо два скептично підняв брови.

— Поки не побуваю в Блекгіті — ні.

— У Норвуді, хотіли ви сказати, — виправив Лестрейд.

— Саме це я й хотів сказати, — поділився своєю загадковою усмішкою Голмс.

Хоча Лестрейд і не любив згадувати це, але він не один раз і не двічі переконався на власному досвіді, що Голмс зі своїм гострим, як лезо бритви, розумом бачить набагато глибше, ніж він, Лестрейд. Останній підозріло глянув на мого товариша.

— Маю потребу переговорити з вами, містере Голмс, — сказав він. — Що ж, містере Мак-Фарлейн, ось мої констеблі, а кеб чекає внизу.

Нещасний юнак піднявся і, благально поглянувши на нас, вийшов із кімнати. Полісмени пішли за ним, Лестрейд залишився. Голмс узяв зі столу чернетки заповіту й уважно взявся їх вивчати.

— Цікавий документ, Лестрейде, чи не так?

Шерлок простягнув нотатки інспектору. Представник влади спантелічено покрутив їх у руках і сказав:

— Я розібрав лише перші рядки, потім ще кілька посередині другої сторінки та два наприкінці. У цих місцях почерк майже каліграфічний, все інше написано дуже нечітко, а три слова взагалі неможливо прочитати.

— І що ви думаєте з цього приводу? — спитав Голмс.

— А що думаєте ви?

— Гадаю, що заповіт писали в потязі. Каліграфічні рядки написані на зупинках, нерозбірливі — під час ходи потяга, а зовсім незбагненні — коли вагон підскакував на стрілках.

Експерт відразу визначив би, що заповіт складено в приміському потязі, бо лише при підході до великого міста стрілки розміщені одна за одною настільки часто. Якщо вважати, що він писав усю дорогу, можна зробити висновок, що це був експрес, який лише один раз зупинявся між Норвудом і вокзалом Лондон-бридж.

Лестрейд зареговав.

— Ну, містере Голмс, для мене ваші теорії занадто мудрі. Який це має стосунок до того, що сталося?

— Безпосередній: це підтверджує розповідь Мак-Фарлейна, зокрема те, що Джонас Олдейкр склав свій заповіт нашвидкуруч. Імовірно, він займався цим дорогою до Лондона. Дуже цікаво, що людина пише настільки важливий документ у таких невідповідних обставинах. Напрошується висновок, що він не надавав йому великого значення. Саме так вчинила б людина, котра наперед знає, що заповіт ніколи не виконає свою функцію.

— Що б там не казали, але він написав свій смертний вирок, — заперечив Лестрейд.

— Ви впевнені?

— А ви ні?

— Можливо. Мені в цій справі ще не все зрозуміло.

— Не зрозуміло? Але ж чіткіше й бути не може. Юнак несподівано дізнається, що в разі смерті якогось немолодого джентльмена він успадковує його майно. І що робить? Не кажучи нікому ні слова, під якимось приводом вирушає того ж вечора до свого клієнта, чекає, поки економка (єдиний, крім господаря, мешканець будинку) засне, і, залишившись зі своїм благодійником сам на сам, убиває його, спалює труп у штабелі дощок, затим вирушає в місцевий готель. Сліди крові на

підлозі та на руків'ї його ціпка майже не помітні. Можливо, йому вдалося, що він убив Олдейкра безкровно, тому вирішує знищити труп, аби замести сліди, які, ймовірно, неодмінно вказували б на нього. Це ж очевидно.

— У тому-то й річ, любий Лестрейде, що аж надто очевидно. Серед ваших чеснот немає однієї — уяви, але все ж спробуйте уявити себе на місці цього юнака на одну мить і скажіть: вчинили б ви вбивство ввечері того ж дня, коли дізналися про заповіт? Невже вам не спало б на думку, що сусідство цих двох подій небезпечне, а ще небезпечнішими є слуги, котрі знають про вашу присутність у будинку. Адже двері гостеві відчиняла економка! І, врешті-решт, витратити стільки зусиль, аби знищити труп, і залишити в кімнаті ціпок, щоби всі знали, хто злочинець! Погодьтеся, Лестрейде, що це малоімовірно.

— Що стосується ціпка, містере Голмс, то ви не гірше за мене знаєте, що злочинці часто хвилюються й роблять те, чого б ніколи не зробили в нормальному стані. Швидше за все, він просто побоявся повернутися за ціпком у спальню. Спробуйте вигадати версію, яка пояснювала б факти краще, ніж моя.

— Та скільки завгодно! — стенов плечима Голмс. — Будь ласка, ось, наприклад, цілком імовірний варіант. Дарую його як робочу гіпотезу. Якийсь волоцюга йде повз будинок і завдяки піднятій фіранці помічає в спальні двох чоловіків. Адвокат пішов. Входить волоцюга, зауважує ціпок, хапає його й убиває Олдейкра. Потім влаштовує пожежу, спалює труп і зникає.

— Але навіщо волоцюзі спалювати труп?

— А навіщо це робити Мак-Фарлейну?

— Щоб знищити докази.

— А волоцюга хотів зробити вигляд, що ніякого вбивства не було взагалі.

— Чому ж волоцюга нічого не взяв?

— Бо побачив, що з паперів для нього жодної користі.

Лестрейд похитав головою, хоча мені здалося, що вигляд у нього перестав бути таким самовпевненим.

— Якщо ваша ласка, містере Голмс, шукайте свого волоцюгу, а ми займаємося Мак-Фарлейном. Хто має рацію — покаже майбутнє. Але раджу вам, містере Голмс, звернути увагу ось на яку обставину: вдалося встановити, що не пропав жоден папірець, а Мак-Фарлейн — єдиний у світі, кому нічого не треба було брати. Бо як законний спадкоємець він і так мав усе отримати.

Цей аргумент начебто справив на мого приятеля враження.

— Не можу заперечувати, — сказав він, — що деякі обставини явно свідчать на користь вашої версії. Я тільки висловив думку, що можливі й інші. Втім, як ви слушно зауважили, майбутнє покаже. Бувайте. Якщо не заперечуєте, я сьогодні ж поїду до Норвуда, щоб переконатися, як просувається справа.

Тільки-но за інспектором зачинилися двері, мій товариш схопився з крісла й почав енергійно збиратися, як людина, на котру чекає улюблена робота.

— Передусім, Ватсоне, — говорив він, швидко одягаючи піджака, — я, як і казав, поїду до Блекгіта.

— Чому ж не до Норвуда?

— Тому що перед нами два надзвичайно дивних епізоди, які сталися відразу один за одним. Поліція помиляється, сконцентрувавши всю увагу на другому епізоді, бо він має склад злочину. Але логіка вимагає іншого підходу, це безсумнівно. Спочатку потрібно спробувати з'ясувати все, пов'язане

з першим епізодом, тобто з цим дивним заповітом, який було складено так квапливо й на ім'я людини, котра найменше цього очікувала. Можливо, це дасть ключ до розуміння другого епізоду. Ні, мій друже, ви мені навряд чи зможете сьогодні допомогти. Небезпеки немає навіть найменшої, інакше я неодмінно просив би вас скласти мені компанію. Сподіваюся, ввечері зможу оголосити вам, що мені таки вдалося зробити щось для цього нещасного юнака, котрий довірив свою долю в мої руки.

Повернувся мій приятель пізно ввечері, і його потемніле засмучене обличчя краще за будь-які слова повідомило мені, що від його ранкових надій не залишилося й сліду. З годину він грав на скрипці, намагаючись заспокоїтися. Нарешті він відклав інструмент убік і почав докладно описувати мені свої невдачі.

— Кепські справи, Ватсоне, гірше не буває. Перед Лестрейдом я намагався цього не показати, але, чесно кажучи, боюся, що цього разу саме він іде правильним шляхом, а не ми. Інстинкт тягне мене в один бік, а факти — в інший. А англійські судді (маю всі підстави так вважати) не досягнули того інтелектуального рівня, щоб віддати перевагу моїй теорії перед фактами Лестрейда.

— Ви їздили до Блекгіта?

— Аякже, Ватсоне, їздив і дізнався там, що покійний Олдейкр був негідник, яких мало. Батько Мак-Фарлейна поїхав шукати сина, вдома була мати — маленька сивенька бабуся з блакитними оченятами, котра вся тремтіла від страху й обурення. Вона, звісно, не могла й на секунду припустити, що її син винен. А ось щодо долі Олдейкра вона не висловила ні подиву, ні жалю. Мало того, вона характеризувала його таки-

ми фразами, що позиція Лестрейда стала ще міцнішою. Адже якщо Мак-Фарлейн знав її ставлення до Олдейкра, то нічого дивного, що він зненавидів його та зважився на вбивство. «Це не людина, це злісна, хитра мавпа, — твердила жінка, — і він був усе життя таким, навіть замолоду». «Ви знали його раніше?» — спитав я. «Ще б пак, я його добре знала! Він колись залицявся до мене. Яке щастя, що я відмовила йому та вийшла заміж за чесного й порядного чоловіка, хоча й не такого заможного! Ми, містере Голмс, були з Олдейкром заручені, і раптом я якось дізнаюся, що він (який жах!) відчинив пташник і запустив туди кота. Його жорстокість так вразила мене, що я негайно ж йому відмовила». Вона пошукала в шухляді секретера та простягнула мені світлину молодої жінки. Обличчя було порізане ножем. «Це я, — сказала вона. — Ось у якому вигляді він відіслав мою фотографію разом із своїм прокляттям у день мого весілля». «Але тепер, — заперечив я, — він, мабуть, пробачив вам: адже весь свій статок залишив вашому синові». «Ні мені, ні моєму синові нічого не потрібно від Джонаса Олдейкра — ні від живого, ні від мертвого! — вибухнула вона. — Є Бог на небі, містере Голмс. Він покарав лиходія. І доведе, коли буде на те Його свята воля, що мій син не винен ні в чийй смерті!» Як я не старався, нічого не зміг знайти на користь нашої гіпотези. Зрештою, я облишив спроби та поїхав до Норвуда. Садиба Діп-Дін-гаус — великий сучасний будинок із червоної цегли. Він стоїть у саду, а перед ґанком знаходиться обсаджений лавровими кущами газон. Праворуч від оселі та на значній відстані від дороги — склад, де була пожежа. Я накидав у нотатнику план, ось він. Ці засклені двері ліворуч ведуть у спальню Олдейкра, тому з вулиці видно все, що там діється. Це, мабуть, найбільш утішне з усього, що мені

сьогодні вдалося дізнатися. Лестрейда не було, всім керував його помічник-сержант. Його люди якраз перед моєю появою зробили важливу знахідку: копаючись у попелі на місці згорілого штабеля, вони знайшли, крім обвуглених кісток, кілька почорнілих металевих кружалець. Уважно вивчивши їх, я переконався, що це — гудзики від штанів. На одному мені навіть вдалося розібрати слово «Гаймс» — це ім'я кравця, котрий шив для Олдейкра. Потім я взявся вивчати газон, чи немає там слідів. Але там так сухо, що земля твердіша за камінь. Крім того, що крізь живопліт із бирючини якраз навпроти згорілого штабеля по землі протягнули тіло або чимось навантажений лантух. Однак нічого встановити не вдалося. Усе це, звісно, підтверджує версію поліції. Я цілу годину повзав по газону під палючим сонцем, і все дарма. Зазнавши фіаско надворі, я подався в спальню. Плями крові виявилися дуже блідими — ледь помітні, але свіжі. Ціпка я не бачив, його вже забрали, але сліди на ньому також були нечіткі. Палиця, безумовно, належить нашому підопічному, — він сам це визнав. На килимі сліди будівничого та Мак-Фарлейна, але жодних слідів третьої особи, і це також свідчить проти нас. Словом, чаша терезів усе дужче схиляється на їхню користь. І все ж у мене з'явилася надія, хоч і дуже слабка. Я переглянув уміст сейфа, який майже повністю було вивалений на стіл. Папери були в запечатаних конвертах, поліція розкрила один чи два. Так от, наскільки я можу судити, цінність їхня вельми незначна, та й банківська книжка Олдейкра не підтвердила, що її власник мав значні кошти. Мені здалося, що деяких паперів бракує. Кілька разів траплялися згадки про якісь операції, пов'язані, як можна припустити, зі значними сумами. Але документів про ці угоди я не знайшов. Якби я зміг це довести, аргументи Лестрейда неминуче оберну-

лися б проти нього. Ну, скажіть, навіщо людині красти те, що й так має їй дістатися? Зрештою, зазирнувши в кожну щілину й не досягнувши якихось результатів, я вирішив поговорити з економкою. Місіс Лексінгтон — похмура, мовчазна жінка, що підозріло поглядала на мене спідлоба. Вона щось знає, але випитати в неї я нічого не зміг. Так, вона впустила містера Мак-Фарлейна о пів на десяту. Краще б їй руки відсохли в тумить, коли вона підійшла до дверей! Економка лягла спати о пів на одинадцять. Її кімната розташована в іншому кінці будинку, жодного галасу вона не чула. Капелюх і, наскільки вона пам'ятає, ціпок містера Мак-Фарлейн залишив у передпокої. Жінка прокинулася від вигуків: «Пожежа! Пожежа!». Звісно, її любого господаря вбили. Чи були в нього вороги? У кого їх немає? Але містер Олдейкр жив дуже замкнуто й зустрічався з людьми, лише коли того вимагали справи. Гудзики вона бачила й переконана, що вони від того костюма, який був на ньому напередодні. Дошки в штабелі були дуже сухі, бо цілий місяць не було дощу. Вони спалахнули, як порох, і коли жінка добігла до складу, полум'я вже все охопило. І вона, і пожежники чули запах смаженого м'яса. Ні про папери, ні про особисті справи містера Олдейкра нічого не знає. Ось, любий Ватсоне, і весь звіт про мої сьогоднішні невдачі. І все ж, і все ж... — його руки нервово стиснулися в кулаки, і детектив продовжив із пристрасною впевненістю: — Я знаю, що гра нечесна. Відчуваю це нутром. Економка щось приховує. Але що саме — все ще не можу збагнути. Вона дивилася похмуро та зухвало, як людина з нечистою совістю. Але що про це говорити, Ватсоне... Боюся, однак, якщо нам не допоможе випадок, норвудська справа не займе свого місця в хроніці наших успіхів, яка, як мені здається, рано чи пізно впаде на голову покірного читача.

— Але ж для суду важливо, яке враження справляє людина, чи не так? — спитав я.

— На враження, любий Ватсоне, покладатися небезпечно. Пригадуєте Берта Стівенса, того кривавого вбивцю, котрий розраховував, що ми його врятуємо? А на вигляд він був такий сумирний, як учень недільної школи.

— Це правда.

— Тому якщо не подамо обґрунтованої версії, Мак-Фарлейну кінець. Докази проти нього незаперечні, і сьогодні я переконався, що подальше розслідування лише погіршить справу. Між іншим, переглянувши папери, я виявив одну цікаву деталь, яка може послужити висхідною точкою для нашого розслідування. Виявляється, що впродовж цього року Олдейкр заплатив якомусь містерові Корнеліусу доволі солідну суму грошей, тому зараз він, щиро кажучи, жебрак. Цікаво, що це за містер Корнеліус, із яким будівничий, котрий покинув справи, укладав такі серйозні угоди? Чи не має він якогось стосунку до того, що трапилося? Можливо, той Корнеліус — маклер? Однак я не виявив жодної розписки в отриманні таких значних сум. Доведеться звернутися в банк за інформацією про цього джентльмена. Але боюся, любий друже, що нас чекає безславний кінець — Лестрейд нашого підопічного повісить, і Скотленд-Ярд опиниться на висоті!

Не знаю, чи спав Шерлок Голмс тієї ночі, та коли я зійшов вранці до сніданку, він сидів у їдальні блідий, змучений, із темними тіннями навколо почервонілих очей. На килимі біля крісла лежали недопалки та купа газет, на столі — розпечатана телеграма.

— Що скажете про це, Ватсоне? — спитав він, підсовуючи послання до мене.

Телеграма була з Норвуда, у ній йшлося: «Знайдені нові важливі докази. Провина Мак-Фарлейна доведена остаточно. Раджу відмовитися від розслідування. Лестрейд».

— Звучить серйозно, — зауважив я.

— Наш Лестрейд насолоджується перемогою, — втомлено всміхнувся Голмс. — І все ж пошуки облишити зарано. Будь-який доказ може обернутися іншим боком і дати розслідуванню напрямок, протилежний тому, в якому рухається Лестрейд. Снідайте, Ватсоне, а потім поїдемо разом і подивимося, що можна зробити. Здається, мені сьогодні не обійтися без вашої допомоги.

Голмс їсти не став. Цей дивовижний чоловік у хвилини душевної напруги навіть думати не міг про їжу. Сподіваючись на свою виняткову витривалість, він не їв і не спав, поки вже з ніг не валився від повного виснаження. «Не можу зараз витрачати енергію на травлення», — відмахувався від мене детектив, коли я, користуючись правом лікаря, змушував його до споживання їжі. Тому я не здивувався, що Голмс і того ранку не торкнувся сніданку.

Любителі гострих відчуттів усе ще юрмилися навколо Діп-Дін-гауса, який виявився точно такою замиською садибою, якою я її собі уявляв. У воротах нас із виглядом переможця зустрів Лестрейд, на його обличчі був вираз триумфу.

— Ну що, містере Голмс, переконалися, що помилилися? Знайшли свого волоцюгу, га? — реготнув він.

— Я ще не дійшов жодного висновку, — відповів мій приятель.

— Зате ми дійшли свого висновку! І сьогодні він блискуче підтвердився. Доведеться вам визнати, містере Голмс, що цього разу ми вас обскакали.

— Судячи з вашого вигляду, сталося щось надзвичайне.
Лестрейд знов реготнув.

— Ви, як і всі, не любите програвати, містере Голмс! Але що вдієш, людина не може завжди все передбачити, еге ж, докторе Ватсон? Будь ласка, підійдіть сюди, джентльмени, сподіваюся, що зможу надати вам беззаперечний доказ провини Мак-Фарлейна. — Детектив повів нас коридором у темний передпокій. — Скоївши злочин, молодий Мак-Фарлейн зайшов сюди за своїм капелюхом. А тепер погляньте!

Він театральним жестом запалив сірника, і ми побачили на білій стіні темну пляму крові. Лестрейд підняв сірника ближче — це виявилася не просто пляма, а чіткий відбиток великого пальця.

— Придивіться до нього в лупу, містере Голмс!

— Зараз.

— Ви ж знаєте, що в усьому світі не знайдеться двох однакових відбитків пальців?

— Щось таке чув.

— Тоді чи не були б ви такі люб'язні звірити цей відбиток із відбитком великого пальця правої руки Мак-Фарлейна, який зняли сьогодні вранці за моїм наказом?

Він простягнув нам шматочок воску. І без лупи було ясно, що обидва — відбитки одного пальця. Я збагнув, що нашому клієнту кінець.

— Усе ясно, — заявив Лестрейд.

— Авжеж, усе, — мимоволі вирвалося у мене.

— Ясно, як день, — докинув і Голмс.

Почувши несподівані нотки в його голосі, я підняв голову. Обличчя Голмса мене вразило. Воно тремтіло від ледве стри-

муваного сміху, очі виблискували. Раптом я побачив, що мій товариш ледь опановує себе, щоб не розреготатися.

— Ви тільки подумайте! — нарешті сказав він. — Ніхто не здогадається. Яка, проте, оманлива зовнішність! Який гарний юнак! Урок нам, аби надалі не занадто покладалися на власні враження, чи не так, Лестрейде?

— Саме так, містере Голмс. Зайва самовпевненість лише шкодить, — запевнив той.

Нахабство цього чоловіка перейшло всі межі, але заперечити йому було нічого.

— Яке дбайливе провидіння! Це ж треба було, щоб, знімаючи капелюха з гачка, цей юнак притиснув до стіни великий палець правої руки! Який природний рух, можна лише собі уявити!

Зовні Голмс був повністю спокійний, але все його тіло напружилось, як пружина, від стримуваного хвилювання.

— До речі, Лестрейде, хто мав честь зробити це чудове відкриття?

— Економка. Вона вказала на пляму констеблеві, котрий чергував уночі.

— А де був констебль?

— На своєму посту в спальні, де й сталося вбивство. Наглядав, аби ніхто нічого не чіпав.

— Чому ж поліція не помітила цей відбиток учора?

— Ми не мали особливих причин оглядати передпокій настільки ретельно. У такому місці не відразу й помітиш, самі бачите.

— Так-так, зрозуміло. У вас, звісно, немає сумнівів, що відбиток був тут і вчора?

Лестрейд поглянув на Голмса, як на людину, що несповна розуму. Зізнаюся, веселий вигляд мого приятеля та його безглузде запитання спантеличили й мене.

— Ви що ж, вважаєте, що Мак-Фарлейн вийшов серед ночі з в'язниці зумисне для того, щоб залишити ще один доказ проти себе? — спитав Лестрейд. — У всьому світі не знайдете криміналіста, котрий заперечив би, що це відбиток великого пальця правої руки Мак-Фарлейна й нікого іншого.

— У цьому немає жодних сумнівів.

— То чого ви ще хочете? Я дивлюся на речі тверезо, містере Голмс, мені важливі факти. Маю факти — роблю висновки. Якщо я вам ще буду потрібен, знайдете мене у вітальні, я йду писати звіт.

До Голмса вже повернулася його звична незворушність, хоча мені здавалося, що в його очах усе ще мерехтять веселі іскринки.

— Незаперечний доказ, чи не так, Ватсоне? — звернувся він до мене. — Однак саме йому Мак-Фарлейн буде зобов'язаний своїм порятунком.

— Яке щастя! — радісно вигукнув я. — А я вже боявся, що все пропало.

— Пропало? Такий висновок був би дещо передчасним, любий Ватсоне. Річ у тім, що доказ, якому наш колега Лестрейд надає такого великого значення, має справді серйозну ваду.

— Жартуєте, Голмсе! Яку ж?

— Учора, коли я оглядав передпокій, відбитка тут не було. А тепер, Ватсоне, погріємося трішки на сонечку.

Украй здивований, але з певною надією в серці я спустився за своїм товаришем до саду. Голмс обійшов навколо будинку, уважно його вивчаючи. Потім ми повернулися й оглянули всі

кімнати від підвалу до горища. Половина кімнат стояла без меблів, але детектив уважно дослідив і їх. У коридорі другого поверху, куди виходили двері трьох порожніх спалень, на нього знову напали веселощі.

— Випадок і справді незвичайний, Ватсоне, — тишився він. — Мабуть, час просвітити нашого приятеля Лестрейда. Він трохи позловтішався на наш рахунок. Тепер настала наша черга, якщо я правильно розв'язав загадку. Здається, я знаю, що треба зробити... Авжеж, саме так!

Коли ми зайшли до вітальні, інспектор Скотленд-Ярду все ще сидів там і писав.

— Пишете звіт? — спитав його Голмс.

— Так.

— Боюся, передчасно. Розслідування ще не закінчилося.

Лестрейд занадто добре знав мого приятеля, щоб пропустити його слова повз вуха. Він поклав ручку й із цікавістю звів свій погляд на Шерлока.

— Що ви маєте на увазі, містере Голмс?

— А те, що є важливий свідок, котрого ви ще й не бачили.

— Можете його нам показати?

— Гадаю, що так.

— Тоді тягніть його сюди.

— Зараз. Скільки маєте констеблів?

— У будинку й надворі загалом троє.

— Чудово. А скажіть, вони всі хлопці високі, дужі, а голос у них гучний?

— Звісно, однак до чого тут їхній голос?

— Я допоможу вам це збагнути, і не лише це, — пообіцяв Голмс. — Будьте такі люб'язні, покличте ваших людей, зараз і почнемо.

За п'ять хвилин троє полісменів стояли в передпокої.

— У хліві є солома, — звернувся до них Голмс. — Будь ласка, принесіть два оберемки. Це допоможе нам роздобути свідка, про котрого я згадував. Так, дякую. Сподіваюся, ви маєте сірники, Ватсоне. А тепер, містере Лестрейд, прошу всіх іти за мною.

Як я вже казав, на другому поверсі містився широкий коридор, куди виходили двері з трьох порожніх спалень. Ми пішли в кінець коридора, і Голмс розставив усіх по місцях. Полісмени всміхалися, Лестрейд витріщався на мого приятеля. Здивування на його обличчі змінилося очікуванням, а очікування — обуренням. Голмс стояв перед нами з виглядом фокусника, котрий зараз почне демонструвати дива.

— Будьте такі добрі, Лестрейде, пошліть одного з ваших людей принести два відра води. Розкладіть солому на підлозі, ось тут, подалі від стін. Ну ось, тепер усе готово.

Обличчя Лестрейда стало червоним, як буряк.

— Ви що ж, знущаєтеся над нами, містере Шерлок Голмс? — не витримав він. — Якщо щось знаєте, то скажіть по-людськи, нема чого влаштовувати цирк!

— Запевняю, Лестрейде, для всього, що роблю, я маю вагомі підстави. Ви, мабуть, пам'ятаєте, що трохи посміялися наді мною сьогодні вранці, коли удача всміхалася вам, тому не гнівайтеся за цю невеличку театральну виставу. Прошу, Ватсоне, відчиніть це вікно та піднесіть сірник до соломи. Ось сюди.

Я так і зробив. Вітер увірвався у вікно, суха солома спалахнула та затріщала, коридор наповнився сірим димом.

— Тепер, Лестрейде, чекатимемо свідка. Ага, друзі, лементуйте: «Пожежа!» Ну, раз, два, три...

— Пожежа! — заверещали ми щосили.

- Дякую. Ще раз будь ласка.
- Пожежа!!! Горимо!
- Ще раз, джентльмени, всі разом.
- Пожежа!!!

Лемент наш було чутно, мабуть, в усьому Норвуді. І тут сталося те, чого ніхто не очікував. У дальньому кінці коридора, де, як ми всі думали, була глуха стіна, раптом прочинилися двері, і звідти вистрибнув, як заєць із нори, маленький миршавий чоловічок.

— Чудово, — сказав Голмс із холодною інтонацією. — Ватсоне, відро води на солому. Годі! Лестрейде, дозвольте представити вам нашого головного свідка, містера Джонаса Олдейкра.

Лестрейд сторопів і витріщився на худого чоловічка, який мружився від яскравого світла та диму, позираючи то на нас, то на тліючу солому. У нього було дуже неприємне обличчя — хитре, зле, хиже, із метушливими сірими очима та бляклими віями.

— Що ж це означає?! — нарешті гаркнув Лестрейд. — Ви що робили там увесь цей час, га?

Олдейкр зняковіло захихотів і зіщулився під спопеляючим поглядом грізного детектива.

— Нічого поганого...

— Нічого поганого?! Ви зробили все, щоб невинну людину повісили на шибениці! Якби не цей джентльмен, вам би це вдалося!

Чоловічок замахав руками:

— Що ви, сер, що ви, я просто хотів пожартувати...

— Жартувати?! Зате ми з вами жартувати не будемо! Відведіть його у вітальню та тримайте там до мого приходу. Містере Голмс, — продовжував він, коли полісмени пішли, —

я не міг говорити при підлеглих, але зараз скажу, і нехай доктор Ватсон також чує: ви вчинили диво! Хоча й не розумію, як вам це вдалося. Ви врятували життя невинній людині та заповігли жахливому скандалу, котрий зруйнував би мою кар'єру.

Голмс із усмішкою поплескав Лестрейда по плечу.

— Замість зруйнованої кар'єри — блискучий успіх! Вас чекає не ганьба, а слава. Відкоригуйте трохи звіт, і всі побачать, як важко одурити інспектора Лестрейда.

— Ви не хочете, щоби згадувалося ваше ім'я?

— У жодному разі. Нагородою для мене є сама робота. Можливо, і мені колись віддадуть належне, якщо я дозволю моему старанному біографу взятися за перо. Як ви гадаєте, Ватсоне? Але огляньмо нору, де ховався пацюк.

Заштукатурена фанерна перегородка з майстерно прихованими в ній дверима відгороджувала від торцевої стіни клітку довжиною в шість футів, куди денне світло проникало крізь щілини між балками під дахом. Усередині стояли стіл, крісло та ліжка, був запас води, їжа, кілька книг, якісь папери.

— Ось що означає — бути будівничим, — зауважив Голмс, виходячи в коридор. — Ніхто не знав про цей притулок, крім, звісно, його економки. До речі, Лестрейде, я б порадив вам, не гаючи часу, додати і її до своєї здобичі.

— Я негайно це зроблю, містере Голмс. Розкажіть лише, як ви дізналися про сховок?

— Я припустив, що «вбитий» ховається десь у будинку. Вимірявши кроками коридор другого поверху, я побачив, що він на шість футів коротший за нижній. Ясно, що сховок міг бути лише там. Я був упевнений, що він не витримає, почувши крики: «Пожежа! Горимо!» Певна річ, можна було просто увій-

ти туди й заарештувати пройдисвіта, але мені хотілося трохи побавитися. Нехай він сам вийде на світ Божий. Крім цього, я прагнув трохи помститися за ваші ранкові глузування.

— Вам це блискуче вдалося, містере Голмс. Але як ви взагалі здогадалися, що він у будинку?

— За відбитком пальця, Лестрейде. Пригадуєте, як ви сказали: «Все ясно!»? Все було справді ясно. Напередодні відбитка не було — у цьому я був упевнений. Як ви могли помітити, деталі мають для мене велике значення. Раніше я ретельно оглянув весь передпокій і достеменно знав, що стіна була чиста. Отже, відбиток з'явився вночі.

— Але як?

— Дуже просто. Коли Олдейкр із Мак-Фарлейном розбирали папери, Джонас Олдейкр міг підсунути юнакові конверт, а той, запечатуючи його, натиснув на м'який сургуч великим пальцем. Він міг зробити це мимоволі й одразу забути. А може, Олдейкр і не підсовував, а все вийшло якось само собою, і він сам не очікував, що відбиток може знадобитися. Але потім, сидячи у своїй норі та міркуючи, він зрозумів, що за допомогою відбитка можна сфабрикувати незаперечний доказ проти Мак-Фарлейна. А вже зняти восковий зліпок із сургучевої печатки, вколоти палець голкою, вичавити на віск кілька крапель крові і прикласти до стіни в передпокої — власною рукою чи рукою домовпорядниці було зовсім не важко. Б'юся об заклад, серед паперів, які прихопив із собою у сховок наш самітник, ви знайдете й конверт із відбитком великого пальця на сургучевій печатці.

— Дивовижно! — вигукнув Лестрейд. — Чудово! Ось тепер усе справді ясно, як день. Але навіщо йому знадобилася вся ця інсценізація, містере Голмс?

Я розважався, дивлячись на детектива: зараз перед нами був не зарозумілий переможець, а боязкий шанобливий учень.

— Це зовсім нескладно. Джентльмен, котрий чекає нас унизу, має злісний, жорстокий і мстивий характер. Ви знаєте, що він колись пропонував заміжжя матері Мак-Фарлейна й отримав відкоша? Не знаєте, звісно! Я ж казав, що спочатку треба було їхати до Блекгіта, а вже потім до Норвуда... Він не пробачив образи, адже саме так сприйняв відмову, і все життя його хитрий, підступний розум виношував план помсти. Останні рік-два справи його похитнулися, ймовірно, через таємні спекуляції. Й одного чудового дня він зрозумів, що не вийде сухим із води. Тоді й вирішив одурити своїх кредиторів і виписав кілька чеків на значні суми на ім'я такого собі містера Корнеліуса, котрим, на мою думку, і є Олдейкр. Я ще не встиг встановити долю чеків, але не сумніваюся, що вони переказані на ім'я цього Корнеліуса в якесь провінційне містечко, куди Олдейкр, котрий веде подвійне життя, час від часу приїжджав. Задум його загалом, як мені здається, такий: зникнути, з'явитися деінде під іншим ім'ям, отримати гроші та почати нове життя. Він вирішив одночасно втекти від кредиторів і помститися. Бездоганна, неперевершена за своєю жорстокістю помста! Його, нещасного старого, вбиває з корисливих мотивів єдиний син його колишньої коханої. Вигадано й реалізовано майстерно. Мотив убивства — заповіт, таємний нічний візит, про який не знають навіть батьки, «забутий» ціпок, плями крові, обгорілі останки якоїсь істоти, гудзики в попелі — усе, як книжка пише. Цей павук сплів павутину, що мала знищити Мак-Фарлейна. Я, у будь-якому разі, ще дві години тому не знав, як його врятувати. Але Олдейкру забракло почуття міри — чесноти, необхідної справжньому митцю. Йому захо-

тілося покращити й так уже досконалий витвір. Сильніше затягнути мотузку на шиї нещасної жертви. Цим усе й зіпсував. Ходімо, Лестрейде, донизу. Хочу в нього щось спитати.

Олдейкр сидів у своїй вітальні, обабіч його крісла стояли правоохоронці.

— Шановні джентльмени, це був усього лише жарт, — скиглив він благально, не зупиняючись. — Запевняю, сер, я сховався тільки потім, аби поглянути, як мої друзі реагуватимуть на моє зникнення. Ви ж чудово розумієте, я б ніколи не дозволив, щоб із бідним Мак-Фарлейном щось сталося.

— А це вже вирішуватиме суд, — проголосив Лестрейд. — А поки що ви заарештовані за звинуваченням у змові та спробі навмисного вбивства.

— Що стосується ваших кредиторів — то вони, ймовірно, зажадають конфіскації банківського рахунку містера Корнеліуса, — додав Голмс.

Чоловічок сіпнувся й злісним поглядом вп'явся в Голмса.

— Бачу, що багато чим вам зобов'язаний, — прошипів він. — Колись я з вами ще порахуюся.

Голмс усміхнувся.

— Боюся, що найближчим часом вам буде не до цього. До речі, що ви поклали в штабель разом із старими штаньми? Здохлого собаку, кролів чи ще щось? Не хочете казати? Як нелюб'язно з вашого боку! Гадаю, що пари кроликів було досить. Будете писати про Норвудську справу, Ватсоне, — сміливо пишть про кролів. Істина десь поруч...

ПРИГОДА З ЧАРЛЬЗОМ ОґАСТЕСОМ
МІЛВЕРТОНОМ

Минули роки після подій, про які я маю намір розповісти, однак описувати їх доводиться з великою обережністю. Довго я не міг, навіть украй стримано й вибірково оприлюднити ці факти, але тепер головна дійова особа недосяжна для людського закону, і з належними скороченнями цю історію можна розповісти так, аби нікому не нашкодити. Вона містить у собі унікальний випадок як кар'єри Шерлока Голмса, так і моєї. Нехай мені пробачать читачі, якщо я приховою дату або якийсь факт, за яким вони могли би дістатися до справжніх учасників цієї драми.

Був холодний, навіть морозний зимовий вечір. Голмс і я здійснили одну зі своїх вечірніх прогулянок і близько шостої години повернулися додому. Коли Голмс запалив лампу, світло впало на картку, що лежала на столі. Поглянувши на неї, він із вигуком відрази кинув її на підлогу. Я підняв її й прочитав:

*Чарльз Оґастес Мілвертон
Анддор-Таверз,
Гемпстед,
агент*

— Хто це? — спитав я.

— Найгірша людина в Лондоні, — відповів Голмс, сідаючи та простягаючи ноги до вогню. — На зворотному боці картки щось написано?

Я перевернув.

— «Зайду о 6.30 Ч. О. М.», — прочитав я.

— Гм! Він зараз буде тут. Чи не відчували ви, Ватсоне, стоячи перед зміями в зоологічному саду, огиди та відрази, коли бачите цих слизьких, отруйних тварюк із їхнім крижаним поглядом і злими пласкими мордами? Саме такі почуття змушує мене відчувати Мілвертон. За час своєї діяльності я стикався з п'ятдесятьма вбивцями, і найгірший із них ніколи не викликав у мене такої відрази, як цей чоловік. Однак я не можу не мати з ним справи... Втім, він з'явиться на моє запрошення.

— Але хто ж він такий?

— Я вам скажу, Ватсоне. Це король усіх шантажистів. Хай допоможе небо чоловікові, а ще більше жінці, чие добре ім'я опиниться у владі Мілвертона. Заволодівши їхньою таємницею, він тиснутиме на них із усміхненим лицем та кам'яним серцем, поки не знищить ущент. Він своєрідний геній, і в чесній торгівлі його акції цінувалися б високо. Його метод такий: поширює чутку, що готовий заплатити чималі гроші за листи, які компрометують заможних або знаменитих людей. Цей товар він отримує не лише від лакеїв і покоївок, котрі готові зрадити, але часто й від шляхетних мерзотників, котрі домоглися довіри та прихильності жінок. Знаю, що він заплатив сімсот фунтів одному лакею за записку, в якій було лише два рядки, і що результатом цього стало банкрутство вельможної родини. Весь товар такого плану, що з'являється на ринку, потрапляє до Мілвертона, і в цій великій столиці знайдуться сотні людей, котрі бліднуть, лише почувши його ім'я. Ніхто не знає, хто

може стати його жертвою вже завтра, бо негідник дуже заможний і вкрай хитрий, і йому не потрібно заробляти на кусень хліба. Він кілька років притримуватиме карту, щоб скористатись нею в той момент, коли ставки в грі стануть найвищими. Я сказав, що він найгірша людина в Лондоні, а тепер питаю вас: як можна порівняти розбійника, котрий зопалу вдарив києм свого товариша, із цим чоловіком, який методично та неквапно крає душу й розгойдує нерви для того, щоб помножити свої вже й так набиті золотом лантухи?

Я нечасто чув, аби мій приятель висловлювався з таким запалом.

— Але ж є закон, — заперечив я. — Хіба він не може покінчити з ним?

— Теоретично — так, а практично — ні. Яку користь принесе його ув'язнення на кілька місяців жінці, якщо після цього негайно ж настане її погибель? Його жертви не сміють боронитися. Якби він колись зайнявся шантажем проти невинної особи, тоді ми справді могли б притиснути йому хвоста, але він хитрий, як сам диявол. Ні-ні, треба знайти інші шляхи для боротьби з ним.

— А що йому потрібно тут?

— Одна відома клієнтка доручила мені свою сумну справу. Це леді Єва Бреквел, найвродливіша з шляхетних дівчат, котрі почали виїздити в світ минулого сезону. Її весілля з герцогом Доверкором призначене через два тижні. У цього вирока є кілька необережних листів (усього лише необережних, Ватсоне), які вона написала одному бідному сквайрові. Цих листів досить, аби завадити весіллю. Мілвертон пошле їх герцогу, якщо йому не заплатять відповідну суму. Мені доручили зустрітись з ним і, якщо змога, домовитися.

У цю мить на вулиці почувся кінський тупіт і скрипіння коліс. Поглянувши у вікно, я побачив чудову карету, запряжену парою гнідих коней, яскраве світло її ліхтаря відбивалося на блискучих крупах шляхетних тварин. Лакей відчинив дверцята, і з карети виліз низький на зріст і гладкий чоловічок у плащі з каракулевим коміром. За хвилину він уже опинився в нашій кімнаті.

Чарльз Огастес Мілвертон був чоловіком років п'ятдесяти, з великою розумною головою, круглим, пухким поголеним обличчям, застиглою посмішкою та гострими сірими очима, які жваво виблискували крізь великі окуляри в золотій оправі. Він нагадував би Піквіка, якби не фальшива, наче наклеєна, посмішка та холодний блиск насторожених проникливих очей. Голос його був м'який і приємний, як і його щира на вигляд зовнішність, коли він, підходячи з простягнутою пухкою ручкою, пробурмотів, що вельми шкодує, що не застав нас у час свого першого візиту.

Голмс залишив без уваги простягнуту руку, його обличчя набуло жорсткого й холодного, як граніт, погляду. Усмішка Мілвертона стала ще ширшою. Він стеноу плечима, зняв плаща, ретельно склав його й, перекинувши через спинку крісла, сів.

— А цей джентльмен? — спитав він, роблячи плавний жест у мій бік. — Чи не буде це нескромністю?

— Доктор Ватсон — мій друг і колега.

— Чудово, містере Голмс. Я протестую винятково в інтересах нашої клієнтки. Справа така делікатна...

— Доктор Ватсон уже чув про неї.

— Отже, можемо братися до справи. Ви кажете, що дієте від імені леді Єви. Вона уповноважила вас прийняти мої умови?

— А які ваші умови?

— Сім тисяч фунтів.

— А в разі незгоди?

— Шановні джентльмени, мені важко обговорювати це питання, але якщо гроші не сплатять чотирнадцятого, то, звісно, весілля вісімнадцятого не буде.

Його нестерпна посмішка стала ще привітнішою. Голмс трохи задумався.

— Мені здається, — сказав він нарешті, — що ви зараз дієте із невиправданою впевненістю. Я знаю зміст листів. І моя клієнтка вчинить, певна річ, так, як я їй пораджу. Я ж скажу, щоб вона все розповіла своєму майбутньому чоловікові та поклалася на його порядність.

Мілвертон зареготав.

— Ви, вочевидь, не знаєте герцога! — мовив він.

Побачивши засмучене обличчя Голмса, я збагнув, що герцога він знає.

— У листах немає нічого поганого, — сказав він.

— Вони пікантні... дуже пікантні, — заперечив Мілвертон. — Леді писала чарівно. Але запевняю, що герцог Доверкорський не зможе цього оцінити. Втім, якщо ви думаєте інакше, то годі вже. Це питання суто ділове. Вважаєте, що ваша клієнтка лише виграє, якщо ці листи потраплять до герцога, — тоді з вашого боку буде справжнім божевіллям платити за них таку гору грошей.

Мілвертон піднявся й узяв свого плаща. Голмс аж посірів від злості та розчарування.

— Стривайте, — сказав він. — Ви занадто поспішаєте. Ми, зрозуміло, зробимо все, щоб уникнути скандалу в такій делікатній справі.

Мілвертон знову сів.

— Я був упевнений, що ви саме так підійдете до справи, — замуркотів він.

— Водночас, — продовжував Голмс, — леді Єва — незможна жінка. Запевняю, що навіть дві тисячі фунтів буде для неї помітною втратою, а суму, яку ви назвали, однозначно не подужає. Тому прошу зменшити вимоги та повернути листи за ту ціну, яку я називав. Вона, запевняю, складе все, що ви можете отримати від неї.

Мілвертон аж розплився в усмішці, у його очах затанцювали веселі вогники.

— Знаю: те, що ви кажете про статки леді, правда, — сказав він. — Але подумайте, цей шлюб — така слухна нагода для її друзів і рідних щось зробити для неї. Вони думатимуть про весільний подарунок. Поясніть їм, що ця зв'язка листів принесе їй більше радощів, ніж усі лондонські канделябри та вази.

— Це неможливо, — похитав головою Голмс.

— Боже милий, Господи, як сумно! — вигукнув Мілвертон, виймаючи з кишені товстий записник. — Мені часом здається, що наші леді мають поганих порадників, вони не вчать їх робити надзусилля. Погляньте на це!

Він вийняв із конверта з гербом записку.

— Це належить... утім, недобре бути нескромним. Ось завтра вже можна буде назвати ім'я, коли ця записка опиниться в руках чоловіка цієї жінки. І все лише тому, що вона не хоче заплатити за неї жалюгідну суму, яку дістала б за півгодини, обмінявши свої діаманти на стрази. Така жалість! Ну, а ви пам'ятаєте раптовий розрив між міс Майлс і полковником Доркінгом? «Морнінг пост» повідомила про це всього за два дні до весілля. А чому? Ні, це майже неймовірно, адже якісь

жалюгідні тисяча двісті фунтів — і все було б залагоджено. Хіба це не сумно? І ви ще можете торгуватися, ви, людина при здоровому глузді, коли на карту поставлені честь і майбутнє вашої клієнтки! Ви мене дивуєте, містере Голмс.

— Я кажу те, що є, — заперечив Голмс. — Таких грошей моя клієнтка не назбирає. Але сума, яку я назвав, також чималенька. Навіщо відмовлятися від неї та губити щастя жінки? Адже це не принесе вам користі.

— Ось тут ви помиляєтеся, містере Голмс, чутка про це буде для мене вкрай корисною. У мене було вісім-десять подібних випадків. Якщо поширяться чутки, що я суворо покарав леді Єву, то й інші не пручатимуться. Розумієте?

Голмс схопився зі стільця.

— Хапайте його ззаду, Ватсоне! Не випускайте з кімнати! Зараз, сер, ми побачимо, що містить ваш нотатник.

Мілвертон хутко, як миша, майнув у кут і притулився спиною до стіни.

— Містере Голмс, містере Голмс! — промовив він, відгортаючи вилог піджака й демонструючи цівку великого револьвера, що стирчав із внутрішньої кишені. — Я очікував від вас чогось оригінальнішого. З таким поведженням я стикався часто, і з цього ніколи нічого путнього не виходило. Повірте, я озброєний до зубів і готовий застосувати зброю, знаючи, що закон на моєму боці. До того ж я не настільки дурний, аби принести ці листи сюди. Тому ви знову помилилися, містере Голмс. Прощайте, джентльмени! Сьогодні ввечері на мене чекають ще два побачення, а до Гемстеда шлях неблизький.

Мілвертон ступив уперед, узяв із крісла свого плаща і, поклавши руку на револьвер, пішов до дверей. Я схопився за крісло, але Голмс похитав головою, тож я його опустив.

З поклоном, усміхнувшись і підморгнувши, Мілвертон переможно вийшов із приміщення, і за кілька секунд ми почули, як грюкнули дверцята карети та загуркотіли колеса.

Голмс сидів нерухомо біля вогню, глибоко засунувши руки до кишень штанів, низько опустивши голову та пильно дивлячись у жар. Так він просидів із півгодини, не промовивши ні слова. Потім різким рухом схопився на ноги, як людина, котра прийняла рішення, і подався до себе в спальню. Незабаром звідти вийшов хвацький ремісник із цапиною борідкою та дещо нахабними манерами. Прикуривши від лампи глиняну люльку, він узявся за ручку дверей.

— Я скоро повернуся, Ватсоне, — сказав він і зник у темряві ночі.

Я зрозумів, що мій приятель розпочав війну проти Чарльза Огастеса Мілвертона. Але я й уявити собі не міг, що з цього вийде.

Кілька днів поспіль Голмс виходив із дому в цьому вбранні в різний час, але, крім того, що він буває в Гемстеді та не марнує часу, я нічого не знав про його діяльність. Нарешті одного негожого вечора, коли за вікном шаленіла буря, він повернувся додому і, скинувши свій костюм, сів перед вогнем та щиро засміявся.

— Ви ж не помічали, Ватсоне, за мною матримоніальних схильностей?

— Не помічав.

— То знайте, що я заручився.

— Любий друже! Віт...

— Наречена — покоївка Мілвертона.

— Господи помилуй, Голмсе!

— Я мав зібрати про нього інформацію.

— Ви зайшли занадто далеко?

— Так було потрібно. Я лудильник на ім'я Ескот, і доволі успішний. Щовечора ми гуляли та розмовляли. О, Боже! Ці бесіди! Однак я все ж домігся, чого хотів. Тепер знаю будинок Мілвертона, як свої п'ять пальців.

— Але дівчина, Голмсе!

Він стенов плечима.

— Нічого не вдієш, любий Ватсоне. Ложи на дуже вже велику дичину. Але я із задоволенням можу повідомити вам, що маю суперника, котрий одразу займе моє місце, як тільки я наживаю п'ятами. Яка розкішна ніч!

— Ви любите таку погоду?

— Це те, що треба. Бо сьогодні вночі, Ватсоне, я збираюся вдертися до будинку Мілвертона.

У мене аж дух перехопило і мороз побіг поза шкірою — із такою непохитною рішучістю він промовив ці слова. Подібно до того, як блискавка посеред ночі на одну мить освітлює найдрібніші деталі великого ландшафту, я подумки проаналізував усі результати, що можуть статися внаслідок такого вчинку, — впіймають, заарештують, блискуча кар'єра, що закінчується ганьбою, мій найкращий приятель у руках почвари Мілвертона...

— Заради неба, Голмсе, схаменіться! — вигукнув я.

— Любий друже, ви ж знаєте, що я не люблю необачних вчинків, я все добре зважив і ніколи б не пішов на такий небезпечний захід, якби мав інший вихід. Погляньмо на справу твезезо. Ви, я переконаний, допускаєте, що з морального боку мій задум виправданий, я вчиню злочин лише в очах закону. Пограбувати будинок Мілвертона — не більше, ніж відібрати в нього записник силою. А в цьому ви самі були готові допомогти мені.

Я поміркував.

— Атож, — сказав я, — морально вчинок законний, якщо наша мета — взяти лише те, чим Мілвертон користується для незаконних операцій.

— Ну, так. А якщо вчинок законний із моральної точки зору, залишається лише особистий ризик. Але справжній джентльмен не повинен думати про ризик, коли жінка так відчайдушно потребує його допомоги.

— Ви потрапите в скрутне становище.

— Це і є ризик. Бо я не бачу іншого способу отримати листи. У нещасної леді немає грошей, та й ніяких рідних, кому вона могла б звіритися. Завтра останній день, і якщо я не здобуду листів сьогодні вночі, цей негідник дотримає свого слова й занепасть її. Тому мені залишається або покинути її напризволяще, або зробити цей останній хід. Між нами кажучи, Ватсоне, це своєрідна дуель між Мілвертоном і мною. При першому обміні ударів, як ви бачили, перевага була на його боці, а моя репутація та почуття власної гідності вимагають, щоб я її продовжив.

— Мені це не подобається, але, мабуть, так і має бути, — зітхнув я. — Коли вирушаємо?

— Ви зі мною не підете.

— У такому разі ви не підете також, — заперечив я. — Даю вам слово честі (а я ніколи в житті його не порушував), що негайно найму кеб, поїду в поліцію й викрию вас, якщо не візьмете мене із собою!

— Ви не можете мені допомогти.

— Звідки ви знаєте? Невідомо, що трапиться. Моє рішення тверде, що б там не трапилося. Не лише ви маєте почуття власної гідності та дбаєте про свою репутацію...

Голмс спочатку здавався невдоволеним, але тепер звеселів і ляснув мене по плечу.

— Гаразд, любий друже, хай буде так! Ми багато років жили в одній кімнаті, і нема чого наприкінці змінювати традицію. Якщо не пощастить, ділитимемо камеру разом. Зізнаюся, Ватсоне, я завжди думав, що з мене вийшов би ідеальний злочинець. І ось нарешті така блискуча нагода!

Голмс вийняв із шухляди акуратний шкіряний футляр і, відчинивши його, показав мені кілька блискучих інструментів.

— Це першорядний, найновіший злодійський набір, у ньому є нікельований ломик, алмаз для різання скла, відмички й усі новітні знаряддя, створені внаслідок прогресу цивілізації. Також є потайний ліхтар. Все як треба. Маєте безшумні черевики?

— Маю. Взуття для тенісу на гумовій підшві.

— Чудово. А маска?

— Можу зробити пару з чорного шовку.

— У вас, бачу, вроджена схильність до таких речей. Дуже добре, робіть маски. Повечеряємо чимось холодним, перш ніж вирушити. Зараз пів на дев'яту. Об одинадцятій доїдемо до Черч-роуд. Звідти чверть години пішки до Еплдор-Таверс. Почнемо працювати ще до півночі. Мілвертон спить міцно й завжди лягає о пів на одинадцятую. Якщо пощастить, будемо вдома о другій годині з листами леді Єви в кишені.

Ми одягли смокінги, щоб мати вигляд людей, котрі повертаються з театру. На Оксфорд-стрит винайняли кеб і доїхали до Гемстеда. Там заплатили візнику й пішли вздовж Гіту, застебнувши плащі аж до шиї, бо було дуже холодно й дув пронизливий вітер.

— Ця справа дуже делікатна, — сказав Голмс. — Документи лежать у кабінеті Мілвертона. Замкнені в сейфі. А кабінет прилягає до спальні. Але в нього, як і у всіх гладунів, котрі

не скаржаться на здоров'я, міцний сон. Агата (так звати мою наречену) каже, що її господаря й гарматою не розбудиш. У Мілвертона є дуже відданий секретар. Удень він нікуди не виходить із кабінету: ось чому ми пішли вночі. Будинок охороняє злий собака, спущений з ланцюга. Але останні два вечори я приходив до Агати пізно ввечері, і вона почала замикати пса. А ось і будинок. Он той великий, у глибині саду. Пройдімо у ворота, тепер праворуч між лавровими кущами. Гадаю, вже час одягнути маски. Бачите, у жодному вікні немає світла. Все йде чудово.

Одягнувши маски та перетворившись на справжніх розбійників, ми вдерлися до безмовного похмурого будинку. Уздовж однієї його сторони тягнулася крита веранда з кількома вікнами та подвійними дверима всередині.

— Це його спальня, — прошепотів Голмс. — А поруч — двері до кабінету. Але вони, на жаль, замкнені на засув і на замок. Відмикаючи їх, ми б наробили занадто багато галасу. Тому підемо навкруги. Там є оранжерея, до якої виходить вітальня.

Оранжерея була замкнена, але Голмс вирізав скло й обернув ключ зсередини. Наступної миті він замкнув за нами двері, і в очах закону ми перетворилися на злочинців. Нас огорнуло вологе, спекотне повітря зимового саду та густі, дурманні запахи екзотичних рослин. У темряві Голмс узяв мене за руку та швидко повів повз кущі, гілки яких дряпали наші обличчя. Він мав чудову здатність бачити у темряві. Не випускаючи моєї руки, детектив відчинив двері, і я відчув, що ми увійшли до великої кімнати, в якій нещодавно курили сигари. Голмс просувався обережно, намагаючись не зачепити меблі. Потім відчинив інші двері та зачинив їх за нами. Простягнувши руку, я намацав пальта, що висіли на стіні, і збагнув, що ми

вийшли в коридор. Ми пройшли ще трохи, і Голмс дуже тихо відчинив двері з правого боку. Щось стрибнуло на нас, і від страху в мене похололо на душі. Але це був кіт, і я мало не розсміявся, зрозумівши це. У цій кімнаті палав вогонь у каміні, і тут також відчутно пахло тютюновим димом. Голмс увійшов навшпиньки, зачекав на мене й дуже тихо причинив двері. Ми опинилися в кабінеті Мілвертона. Фіранка на протилежному кінці приховувала вхід у його спальню.

Вогонь у каміні яскраво палав та освітлював кімнату. Біля дверей я побачив електричний вимикач, але вмикати світло не було потреби, навіть якби це було безпечно. З одного боку каміна важка порт'єра затуляла вікно з виступом, яке ми бачили ззовні. З іншого боку були двері, що вели на веранду. Посеред кімнати стояв письмовий стіл із кріслом, обшитим яскравою червоною шкірою. Навпроти розташувалася велика книжкова шафа з мармуровою статуеткою Афіни нагорі. У кутку, між книжковою шафою та стіною, стояв великий зелений сейф, і вогонь каміна яскраво відбивався на його начищених мідних ручках. Голмс ступав нечутно, підійшов до нього й оглянув. Потім підкрався до дверей спальні і, приклавши вухо до щілини замка, прислухався. Там було дуже тихо. Тим часом мені спало на гадку, що не завадить забезпечити собі відступ крізь зовнішні двері, тому я їх оглянув. На мій подив, вони не були замкнені ні на замок, ні на засув. Я торкнувся руки Голмса, і він обернув своє обличчя, приховане маскою, у бік дверей. Я побачив, що він також здивований.

— Мені це не подобається, — шепнув він мені у вухо. — Не розумію, у чому річ. Нам не можна втрачати ні хвилини часу.

— Чи можу я чимось допомогти?

— Авжеж, стійте біля дверей. Якщо почуєте чиїсь кроки — замкніть засув, і ми підемо тим шляхом, яким прийшли. Якщо в кімнату увійдуть із боку зимового саду, а наша робота буде скінчена, ми втечемо крізь ці двері. Якщо ж не встигнемо взяти документи, то сховаємося за віконною порт'єрою. Зрозуміло?

Я кивнув і став біля дверей. Мій перший страх минув, і я тремтів від гострої насолоди, яку ніколи не відчував, коли ми захищали закон, а не кидали йому виклик, як тепер. Висока мета нашої місії, усвідомлення, що нами керують лицарські, а не егоїстичні спонукання, презирство, яке викликала мерзотна особа нашого супротивника, — усе це додавало мисливського азарту. Я не відчував провини, а навпаки, мене переповнювали радість і збудження від небезпеки, якій ми піддавалися. Я захоплено спостерігав за Голмсом. Він відчинив свій набір і спокійно та уважно вибирав потрібний інструмент, як хірург перед складною операцією. Я знав, що він мастак у відмиканні сейфів, і розумів радість, яку він відчував, опинившись віч-на-віч із зеленим позолоченим чудовиськом, із драконом, який тримає в своїй пащеці репутацію багатьох прекрасних леді. Відгорнувши рукави піджака (свій плащ він поклав на крісло), Голмс вийняв два свердла, ломик та кілька відмичок. Я стояв біля дверей, що вели на веранду, не зводячи очей із інших дверей, готовий до будь-якої несподіванки, хоча, по суті, у мене не було жодних планів, що робити на випадок, якщо нашу роботу перервуть. З півгодини Голмс зосереджено працював, відкладаючи один інструмент, вибираючи інший, орудуючи ними з силою та вправністю фахівця-механіка. Нарешті я почув, як щось клацнуло, широкі зелені дверцята відчинилися, і всередині сейфа я мигцем побачив кілька пакетів, перев'язаних, запечатаних і надписаних. Голмс узяв

один із них, але читати при мерехтливому світлі каміна було важко, тому він вийняв свій маленький потайний ліхтар, адже вмикати світло поруч зі спальнею Мілвертона було б небезпечно. Раптом я побачив, що Голмс підняв голову та почав уважно прислухатися. Потім в одну мить він штовхнув дверцята сейфа, схопив свій плащ, засунув інструменти до кишені та кинувся за віконну фіранку, подавши знак вчинити так само.

Тільки приєднавшись до нього, я почув те, що стривожило його витончений слух. Десь у будинку почувся галас. Грюкнули двері. Чітко чулися рівномірні, важкі кроки, що швидко наближалися до нас. Біля дверей кабінету кроки зупинилися. Двері відчинилися. Різко клацнув електричний вмикач. Двері зачинилися, і ми почули їдкий дим міцної сигари. Потім кроки пролунали за кілька ярдів від нас, хтось ходив туди-сюди кімнатою. Нарешті кроки вщухли, і заскрипіло крісло. Потім клацнув ключ у якомусь замку, і я почув шелест паперу.

Досі я не насмілювався визирнути, але зараз тихцем розсунув порт'єри та зазирнув у вузьку щілину. З того, як Голмс притиснувся до мене, я знав, що й він спостерігає. Просто перед собою, майже на відстані руки, ми побачили широку круглу спину Мілвертона. Було очевидно, що наші розрахунки щодо його дій були зовсім хибними. Він не спав, а сидів у якійсь курильні чи більярдній у далекому флігелі будинку, вікон якого нам не було видно. Його широка сивувата голова з лискучою лисиною опинилася безпосередньо перед нашими очима. Він сидів, притулившись до спинки червоного шкіряного крісла, ноги його були витягнуті, у роті стирчала довга чорна сигара. На ньому була куртка кольору червоного вина з чорним оксамитовим коміром. Чоловік тримав у руках довгий документ, який лінкувато перечитував, випускаючи

з рота кільця диму. Його спокійні манери та зручна поза свідчили про те, що він розташувався в кабінеті надовго.

Я відчув, як Голмс заспокійливо потиснув мою руку. Він ніби казав мені, що передбачав таку ситуацію, тож не хвилюється. Я не знав, чи бачить він те, що і я: дверцята сейфа зачинені нещільно, й Мілвертон будь-якої миті може це помітити. Для себе я вирішив, що тільки-но він виявить відчинений сейф, я негайно ж вистрибну зі своєї засідки, накину йому на голову свого плаща, зв'яжу почвару, а решту дій залишу на розсуд Голмса. Але Мілвертон жодного разу так і не підняв погляду. Він неквапливо читав папери, які тримав у руках, гортаючи сторінку за сторінкою. Я сподівався, що він піде в спальню, коли закінчить читати документ і докурить сигару. Але він не встиг скінчити ні те, ні інше, бо сталося дещо несподіване.

Я помітив, що Мілвертон кілька разів зиркнув на годинник, а одного разу піднявся й знову сів, проявляючи нетерпіння. Але мені й на думку не спадало, що в нього могло бути призначене побачення такої пізньої години. Раптом із боку веранди до мого слуху долинуло слабке відлуння кроків. Мілвертон покинув папери та витягнувся на кріслі. Незабаром почувся легкий стукіт у двері. Мілвертон піднявся й відчинив їх.

— Ви спізналися на півгодини, — сказав він різко.

То он яким було пояснення відчинених дверей та нічного чекання Мілвертона! Ми почули легке шелестіння жіночої сукні. Я зсунув порт'єру, оскільки тепер обличчя Мілвертона обернулося до нас. Але цікавість узяла гору, і я знову трохи розсунув її. Мілвертон уже сидів у кріслі, і його чорна сигара так само стирчала догори. Посередині кімнати, осяяна електричним світлом, стояла висока струнка жінка в темному

каптурі, стягнутому біля підборіддя, з обличчям, прихованим вуаллю. Жінка швидко й уривчасто дихала, і вся її гнучка по-стать тремтіла від сильного хвилювання.

— Ви, любонько, позбавили мене нічного відпочинку, — зауважив Мілвертон. — Сподіваюся, я отримаю за це винагороду. Ви не могли прийти раніше?

Жінка похитала головою.

— Ну, не могли, то й не могли. Кажете, що графиня негідно поводить з вами? Тепер маєте можливість поквитатися з нею. Та що з вами, дівчино? Що ви так тремтите? Ось так. Підбадьоріться! А тепер приступимо до справ, — він вийняв із шухляди записку. — Кажете, що маєте п'ять листів, які компрометують графиню д'Альбер. Ви хочете продати, я бажаю купити. Гарзд. Залишається визначити ціну. Я, звісно, маю переглянути листи, чи це справді те, що треба... Господи, та це ви?

Жінка, не кажучи ні слова, підняла вуаль і відкинула з голови каптур. Я побачив вродливу брюнетку з правильними тонкими рисами, ніс із витонченою горбинкою, густі чорні брови над палаючими ненавистю очима та тонкі губи, вигнуті зловісною посмішкою.

— Авжеж, це я, — відповіла вона. — Нещасна, яку ви за-напалили.

Мілвертон засміявся, але в його сміху чувся страх.

— Ви були такі впertі, — кинув він. — Навіщо було доводити справу до крайнощів? Запевняю, за власним бажанням я й мухи б не образив. Але кожна людина по-своєму заробляє на кусень хліба. Що ж мені залишалось робити? Я призначив ціну, яка вам по кишені. Ви не забажали платити.

— І тоді ви послали листи моєму чоловікові! Це розбило серце найшляхетнішому з людей. Я не варта була навіть зав'я-

зувати йому шнурівки на черевиках... І він помер. Пригадуєте ту ніч, коли тут, у цьому кабінеті, я просила, благала вас про милосердя, а ви сміялися мені в лице? Ви й зараз намагаєтеся усміхатися, але губи ваші тремтять. Негідник! Боягузлива тварюка! Ви не думали, що ще раз побачите мене? Але саме тієї ночі я дізналася, як можна проникнути до вас, коли ви наодинці. Отже, Чарльзе Мілвертон, що ще хочете сказати?

— Не думайте, що злякали мене, — відповів Мілвертон, зводячись на ноги. — Варто мені гукнути, і з'являться слуги та схоплять вас. Але я буду поблажливий, адже ваш гнів такий зрозумілий. Забирайтеся звідси. І закінчимо цю розмову.

Але жінка не зрушила з місця, тримаючи руку під плащем і так само зловісно всміхаючись.

— Вам більше не вдасться зруйнувати комусь життя, як ви це вчинили зі мною. Ви більше не будете мучити серця, як понівечили моє. Я врятую світ від отруйної гадюки. Ось тобі, собако!

В її руці блиснув маленький пістолет. Один постріл, другий, третій... Дуло пістолета було за півметра від грудей Мілвертона. Він похитнувся, впав на стіл, закашлявся, чіпляючись за папери. Потім хитаючись підвівся і ступив з-за столу. Гримнув шостий постріл, і жертва впала на підлогу.

— Ви мене вбили... — лише й встиг прошепотіти він.

Жінка пильно поглянула на тіло й ударила його підбором в обличчя. Потім знову подивилася — Мілвертон не озивався та не ворухився. Зашелестіла спідниця, в задушливій кімнаті повіяло нічною свіжістю, і месниця зникла.

Жодне втручання з нашого боку не могло б урятувати цього чоловіка від його долі. Якби Голмс не схопив мене за руку, коли жінка посилала кулю за кулею в хиткого Мілвертона,

я кинувся б йому на допомогу. Я збагнув, що означає його тверде рукостискання. Це не наша справа, правосуддя нарешті наздогнало мерзотника, у нас є свої обов'язки та своя мета, які ми не повинні втрачати з поля зору. Тільки-но жінка зникла, як Голмс швидко й нечутно підійшов до внутрішніх дверей та обернув ключ у замку. Тієї ж миті ми почули в будинку гомін і кроки, що наближалися до нас. Стрілянина розбудила весь будинок. Із незворушним виглядом Голмс миттю підійшов до сейфа, вигріб обома руками зв'язки листів і кинув їх усі у вогонь, потім ще й ще, поки сейф повністю не спорожнів. Хтось натиснув клямку й почав гатити в двері. Голмс побіжно оглянувся. На столі Мілвертона лежав забруднений кров'ю лист — провісник смерті. Голмс кинув у камін і його. Потім вийняв ключ із замка зовнішніх дверей, випустив мене, вийшов сам і замкнув двері.

— Сюди, Ватсоне, — вказав він, — треба перелізти через стіну саду.

Я й не уявляв собі, що тривога може так швидко охопити будинок. Озирнувшись, я побачив, що всі вікна виблискують вогнями. Головні двері були відчинені, алеєю бігли люди. Сад аж кишів народом. Хтось помітив, як ми вибігли з веранди, залементував і кинувся за нами. Голмс добре знав кожну доріжку саду й упевнено біг уперед між кущами та деревами. Я ні на крок не відставав від нього. За мною по п'ятах (я чув його подих) мчав якийсь переслідувач. Шлях перегородила шестифутова стіна. Голмс перестрибнув через неї. Я також стрибнув і, вчепившись за край, відчув, як чиясь рука схопила мене за ногу. Я висмикнув її, видерся на верхівку муру, всипаного битим склом, і впав у кущі обличчям вниз. Голмс одразу поставив мене на ноги, і ми кинулися навтьоки величезним

Гемстедським пустирем. Ми пробігли приблизно дві милі, й аж тоді Голмс нарешті зупинився й прислухався.

Навколо нас панувала цілковита тиша. Ми втекли від погоні! Ми врятовані...

Наступного ранку, коли ми курили свої люльки після сніданку, у нашій скромній вітальні з'явився інспектор Лестрейд із Скотленд-Ярду. Вигляд у нього був загадковий і багатозначний.

— Доброго ранку, містере Голмс, — привітався він, — гарна погода. Скажіть, будь ласка, ви зараз дуже зайняті?

— Зайнятий, але вислухаю вас із задоволенням.

— Ви не могли б допомогти нам розслідувати дуже цікаву справу, що трапилася минулої ночі в Гемстеді?

— Господи! — вигукнув Голмс. — Що ж там сталося?

— Вбивство... Вкрай драматичне та запутане. Знаю, наскільки ви зацікавлені в таких справах, і був би вам дуже зобов'язаний, якби ви приїхали в Еплдор-Таверс і допомогли нам. Це — незвичайний злочин. Ми якийсь час стежили за жертвою. Між нами кажучи, він був неабиякий негідник. У його сейфі зберігалися компрометуючі папери, які він використовував для шантажу. Всі ці папери вбивці спалили. Нічого цінного не вкрали. Мабуть, злочинці — люди непересічні. Вони керувалися, вочевидь, однією метою — запобігти суспільному розголосу.

— Злочинців було кілька? — спитав Голмс.

— Двоє. Їх мало не впіймали на місці злочину. У нас є відбитки їхніх слідів, їхній опис; десять шансів проти одного, що ми їх знайдемо. Перший був дуже спритний, другого садівник зумів схопити, але той вирвався. Це був чоловік середнього зросту, міцної статури, із широким обличчям, товстою шиєю, вусами й у масці.

— Прикмети дуже загальні, — заперечив Шерлок Голмс. — Цілком пасують навіть Ватсону.

— І справді пасують, — всміхнувся інспектор, котрому це видалося кумедним. — Ну, справді Ватсон...

— Боюся, що не зможу вам допомогти, Лестрейде, — зітхнув Голмс. — Річ у тім, що я знав цього Мілвертона й вважаю його одним із найнебезпечніших злочинців у Лондоні. Мені здається, що є злочини, на які не поширюється закон. Особиста помста іноді буває справедливою. Не треба сперечатися. Я прийняв тверде рішення. Мої симпатії на боці злочинців, а не їхніх жертв. Я не візьмусь за цю справу.

Голмс за весь ранок жодного разу не обмовився про трагедію, свідками якої ми стали. Але я помітив, що він був украй замислений і неуважний, як людина, котра намагається щось пригадати. Раптом він схопився з крісла.

— Присягаюся, Ватсоне, — вигукнув він, — я згадав! Хапайте капелюха! Ходімо зі мною!

Мало не бігом ми пройшли Бейкер-стріт, Оксфорд-стріт і зупинилися майже біля самої площі Ріджент-серкес. Тут, ліворуч, є вітрина крамниці, в якій виставлені фотографії сучасних знаменитостей і відомих красунь. Очі Голмса зосередилися на одній із них, я простежив за ним і побачив портрет гордої красуні в придворній сукні, з високою діамантовою діадемою на шляхетній голові. Я поглянув на тонко окреслений ніс, густі брови, прямий рот і вольове маленьке підборіддя. У мене зупинився подих, коли я прочитав уславлене століттями ім'я великого вельможі та державного діяча, чиею дружиною вона була. Мої очі зустрілися з очима Голмса. Ми відійшли від вітрини, і детектив приклав палець до вуст.

ОСТАТОЧНЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Із важким серцем я беруся за перо, щоб записати останні рядки спогадів про незвичайні таланти мого приятеля Шерлока Голмса. Непослідовно, і (я сам це відчуваю) часом геть недоладно я намагався розповісти про дивовижні пригоди, які мені довелося пережити пліч-о-пліч із ним, починаючи з того випадку, який у своїх нотатках я назвав «Етюдом у багряних тонах», й аж до історії з «Морською угодою», коли втручання мого товариша, безумовно, запобігло серйозним міжнародним ускладненням. Зізнаюся, на цьому я хотів зупинитися й не згадати про подію, що залишила таку порожнечу в моєму житті, що навіть дворічний проміжок виявився безсилим її заповнити. Однак нещодавно опубліковані листи полковника Джеймса Моріарті, в яких він захищає пам'ять свого покійного брата, змушують мене взятися за перо, і тепер я зобов'язаний розповісти людям про те, що сталося насправді. Адже лише я знаю всю правду, і дуже радий, що настав час, коли більше не залишилося причин її приховувати.

Наскільки я знаю, у газети потрапило лише три повідомлення: замітка в «Журналь де Женев» від 6 травня 1891 року, телеграма агенції Рейтер в англійській пресі від сьомого травня і, нарешті, свіжі листи, про які я вже згадав раніше. Із них

перший та другий дуже короткі, а останній, як я зараз доведу, повністю спотворює факти. Мій обов'язок — нарешті розповісти світові про те, що сталося між професором Моріарті та містером Шерлоком Голмсом насправді.

Читач, можливо, пам'ятає, що після мого одруження тісна дружба, що пов'язувала мене з Голмсом, набула дещо іншого характеру. Я зосередився на приватній лікарській практиці. Він продовжував час від часу заходити до мене, коли потребував супутника для своїх розслідувань, але це траплялося дедалі рідше, а 1890-го було лише три випадки, про які в мене залишилися хоча б якісь записи.

Узимку цього року й на початку весни 1891-го в газетах писали про те, що французький уряд запросив Голмса з приводу надзвичайно важливої справи, і з отриманих від нього двох листів — з Нарбонна та Німа — я зробив висновок, що, вочевидь, його перебування у Франції сильно затягнеться. Тому мене вкрай здивувало, коли ввечері 24 квітня він раптово з'явився у моєму кабінеті. Мені відразу впало у вічі, що він ще більше зблід і схуд, ніж раніше.

— Авжеж, я добряче виснажив свої сили, — сказав мій приятель, відповідаючи швидше на мій погляд, ніж на слова. — Останнім часом мені доводилося важкувато... Можна зачинити віконниці?

Кімнату освітлювала лише настільна лампа, при якій я звичай читав. Обережно просуваючись вздовж стіни, Голмс обійшов усю кімнату, зачинив віконниці й ретельно позамикав їх на засуви.

— Ви чогось боїтеся? — спитав я.

— Атож, боюся.

— Чого ж саме?

— Духової рушниці.

— Любий мій Голмсе, що ви маєте на увазі?

— Мені здається, Ватсоне, ви достатньо добре мене знаєте, тож уже збагнули, що я аж ніяк не боязкий. Однак не звертати уваги на небезпеку, що тобі загрожує — швидше дурість, ніж відвага. Дайте мені, будь ласка, сірника.

Він закурив цигарку, і, здавалося, тютюновий дим справив на нього заспокійливий вплив.

— По-перше, маю вибачитися за свій пізній візит, — сказав мій гість. — Крім цього, мені доведеться попросити у вас дозволу здійснити другий безцеремонний вчинок: перелізти через задній мур вашого саду, бо я збираюся покинути вас саме таким шляхом.

— Але що все це означає? — поцікавився я.

Детектив простягнув руку ближче до лампи, і я побачив, що суглоби двох його пальців пошкоджені й закривавлені.

— Як бачите, це не зовсім дрібниці, — сказав він із усмішкою. — Мабуть, так можна й усю руку втратити. А де місіс Ватсон? Удома?

— Ні, вона поїхала до знайомих у гості.

— Ага! То ви один?

— Цілковито.

— Якщо так, мені легше буде запропонувати вам поїхати зі мною на тиждень на континент.

— Куди саме?

— Куди завгодно. Мені однаково.

Усе це видалося мені дуже дивним. Голмс не мав звички байдикувати, та щось у його блідому, виснаженому обличчі свідчило, що він досягнув межі нервової напруги. Детектив зауважив здивування в моєму погляді й, зіпершись ліктями

на коліна та стиснувши кінчики пальців, почав пояснювати мені становище.

— Ви, гадаю, нічого не чули про професора Моріарті? — спитав він.

— Ні.

— Геніально та незбагненно. Чоловік обплутав своїми сітями весь Лондон, і ніхто навіть не чув про нього. Це й підіймає його на недосяжну висоту в кримінальному світі. Запевняю, Ватсоне, що якби мені вдалося перемогти цього чоловіка, якби я міг позбавити від нього суспільство, це було б вершиною моєї діяльності, я вважав би свою кар'єру закінченою та готовий був би перейти до спокійнішого життя. Між нами кажучи, Ватсоне, завдяки останнім двом справам, які дозволили мені надати певні послуги королівському дому Скандинавії та Французькій республіці, я маю можливість жити відповідно до своїх нахилів і серйозно зайнятися хімією. Але ще не можу спокійно сидіти в своєму кріслі, поки така людина, як професор Моріарті, вільно розгулює вулицями Лондона.

— Що ж він такого зробив?

— О, це незвичайна біографія! Він походить із добропорядної сім'ї, здобув блискучу освіту та від природи наділений феноменальними математичними здібностями. Коли йому виповнився двадцять один рік, він написав трактат про біном Ньютона, завдяки чому здобув європейську популярність. Після цього отримав кафедру математики в одному з наших провінційних університетів, і, цілком імовірно, науковця чекало блискуче майбутнє. Але в його жилах тече кров злочинця, він має спадкову схильність до жорстокості. І незвичайний розум злочинця не лише не применшує, а навіть посилює цю схильність та робить її ще небезпечнішою. Темні чутки поповзли

про нього в тому університетському містечку, де він викладав, і врешті-решт, професор був змушений залишити кафедру та перебраться до Лондона, де він розпочав підготовку молоді до іспиту на офіцерський чин... Це те, що відомо про нього всім. А ось що дізнався я.

Мені не треба вам казати, Ватсоне, що ніхто не знає лондонського кримінального світу краще за мене. Та вже кілька років я відчуваю, що за спиною в багатьох злочинців стоїть невідома мені сила — могутня сила, що діє всупереч закону та прикриває лиходіїв своїм щитом. Скільки разів у найрозмаїтіших випадках — фальшування, грабунок чи вбивство — я відчував присутність цієї сили та логічним шляхом виявляв її сліди також і в тих ще не розплутаних злочинах, до розслідування яких я не був безпосередньо залучений. Упродовж кількох років я намагався прорватися крізь щільну завісу, й ось настав час, коли я знайшов кінець нитки й узявся її розплутувати, поки після тисячі хитрих сплетінь вона не привела мене до колишнього професора Моріарті, знаменитого математика.

Він — Наполеон злочинного світу, Ватсоне. Це — організатор половини всіх злочинів і майже всіх нерозкритих злодіянь у нашому місті. Він — геній, філософ, людина, котра вміє мислити абстрактно. У нього непересічний розум. Сидить нерухомо, немов павук у центрі своєї павутини, але в цій павутині є тисячі ниток, і він вловлює вібрацію кожної з них. Сам він діє зрідка, лише планує. Але його агентів чимало, вони чудово організовані. Якщо комусь знадобиться викрасти документ, пограбувати будинок, прибрати з дороги когось, — варто лише довести про це до відомого професора — злочин уміть підготують і реалізують. Агента можуть і упіймати. У таких випадках завжди знайдуться гроші, щоб узяти його на поруки

або запросити адвоката. Але головний керівник, той, хто послав цього агента, ніколи не попадеться — він поза підозрою. Такою є організація, Ватсоне, існування якої я викрив шляхом логічних міркувань, і всю свою енергію спрямував на те, щоб виявити її та зламати.

Але професор хитро замаскований і так чудово захищений, що, незважаючи на всі мої старання, роздобути докази, достатні для судового вироку, неможливо. Ви знаєте, на що я здатен, любий Ватсоне, і все ж за три місяці я був змушений визнати, що нарешті зустрів гідного супротивника. Жах і обурення, які викликали в мене його злочини, практично змінилися захопленням його майстерністю. Проте, врешті-решт, він схибив, зовсім трішечки. Але йому не можна було дозволити собі й такого, оскільки за ним невідступно наглядав я. Певна річ, я скористався цією хибою і, взявши її за відправну точку, взявся плести навколо Моріарті свої сіті. Зараз вони майже готові, і за три дні, тобто наступного понеділка, усьому настане кінець — професор разом із головними членами своєї зграї опиниться в руках правосуддя. А потім почнеться найбільший кримінальний процес нашого століття. З'ясується таємниця більш ніж сорока загадкових злочинів, і всі винні будуть покарані. Але варто перестаратися, зробити один неправильний крок, і вони можуть вислизнути від нас навіть в останню мить.

Усе було б добре, якби я міг діяти так, щоби професор Моріарті про це не знав. Але він занадто підступний. Дізнавався про кожен крок, який я робив для того, щоб спіймати його в свої тенета. Багато разів він намагався вирватися з них, але кожного разу я заступав йому шлях. Ой, друже мій, якби докладний опис цієї мовчазної боротьби міг з'явитися в пресі, він зайняв би своє місце серед найбільш блискучих і хвилюючих книжок

в історії детективу. Ніколи я ще не підіймався до такої висоти, і жодного разу я так не страждав від дій супротивника. Його удари були потужні, але я відбивав їх з іще більшою силою. Сьогодні вранці я зробив останні кроки, і мені потрібні були ще три дні, лише три дні, щоб завершити справу. Я сидів удома, обмірковуючи все це, аж раптом двері відчинилися — й переді мною постав професор Моріарті — власною персоною...

У мене міцні нерви, Ватсоне, але, зізнаюся, я не міг не здригнутися, побачивши, що чоловік, котрий займав усі мої думки, стоїть на порозі моєї кімнати. Його зовнішність була мені знайомою. Він дуже худий і високий. Чоло в нього велике, опукле та біле. Глибоко запалі очі. Обличчя гладенько виголене, бліде, аскетичне, — щось іще залишилося в ньому від професора Моріарті. Плечі сутулі — це від постійного сидіння за письмовим столом, а голова видається вперед і повільно, по-змійному, гойдається з боку на бік. Він роздивлявся мене своїми колючими очима.

«У вас не так сильно розвинені лобні кістки, як я очікував, — озвався він нарешті. — Це небезпечна звичка, містере Голмс, — тримати заряджений револьвер у кишені власного халата».

І справді, коли він увійшов, я відразу ж збагнув, яка велика небезпека мені загрожує: адже єдина можливість порятунку полягала для нього в тому, щоб змусити мене замовкнути навіки. Тому я блискавично перекинув револьвер із шухляди столу до кишені, а в цю мить намацував крізь матерію. Після зауваження гостя я вийняв револьвер із кишені, зняв запобіжник і поклав на стіл перед собою. Моріарті продовжував усміхатися та мружитися, але щось у виразі його очей змушувало мене радіти, що в мене є зброя наготові.

«Ви, либонь, мене не знаєте», — сказав він.

«Навпаки, — заперечив я, — мені здається, вам неважко було з'ясувати, що я вас знаю. Сідайте, будь ласка. Якщо маєте намір щось сказати, можу виділити вам п'ять хвилин».

«Усе, що я хотів вам сказати, ви вже вгадали», — відповів Моріарті.

«У такому разі, ви, ймовірно, вгадали й мою відповідь».

«Не передумаєте?»

«Аж ніяк».

Він засунув руку в кишеню, а я взяв зі столу револьвер. Але він вийняв із кишені нотатник, де були надряпані якісь дати.

«Ви стали на моєму шляху четвертого січня, — сказав гість. — Двадцять третього ви знову завдали мені проблем. У середині лютого ви вже серйозно потурбували мене. Наприкінці березня ви зовсім зруйнували мої плани, а зараз через ваше безперервне стеження я опинився в такому становищі, що мені справді загрожує втрата свободи. Так далі тривати не може».

«Що ж ви пропонуєте?» — спитав я.

«Облиште цю справу, містере Голмс, — сказав він, хитаючи головою. — Справді, годі».

«Після понеділка», — відповів я.

«Облиште, містере Голмс. Ви занадто розумні й, звісно, зрозумієте мене: вам краще поступитися. Ви самі повели справу так, що альтернативи немає. Я відчув інтелектуальне задоволення, спостерігаючи за вашими методами боротьби, і, повірте, був би засмучений, якби ви змусили мене вдатися до граничних заходів... Ви всміхаєтеся, сер, але запевняю: я кажу щиро».

«Небезпека — неминучий супутник мого фаху», — зауважив я.

«Це не небезпека, а неминуче знищення, — заперечив він. — Ви стали поперек шляху не однієї людини, а величезної організації, всю міць якої навіть ви, при всьому вашому розумі, неспроможні досягнути. Мусите відійти вбік, містере Голмс, інакше вас розтопчуть».

«Боюся, — сказав я й підвівся, — що через нашу приємну бесіду я можу пропустити дещо важливе, що очікує мене в іншому місці».

Він також устав і мовчки розглядав мене, із сумом похитуючи головою.

«Ну, що ж! — сказав нарешті відвідувач. — Мені дуже шкода, але я зробив усе, що міг. Я знаю кожен хід вашої гри. До понеділка ви безсилі. Це поєдинок між нами, містере Голмс. Ви сподіваєтеся посадити мене на лаву підсудних, та я впевнений: цього ніколи не буде. Ви гадаєте, що здатні здолати мене, тож заявляю: це вам ніколи не вдасться. Якщо у вас вистачить уміння згубити мене, то запевняю, що й ви загинете разом зі мною».

«Ви наговорили мені стільки компліментів, містере Моріарті, що хочу відповісти вам тим самим і тому скажу, що задля загального добра я радо погодився б на друге, коли б був упевнений у першому».

«Першого обіцяти не можу, зате охоче виконаю друге», — відгукнувся він із зловісною посмішкою й, обернувшись до мене сугулою спиною, вийшов, озираючись і мружачись.

Такою була моя своєрідна зустріч із професором Моріарті, але, правду кажучи, вона залишила в мене неприємне відчуття. Його спокійна та чітка манера розмови змушує вас

повірити в його щирість, невластиву пересічним злочинцям. Ви, природно, скажете: «Чому ж не заручитися допомогою поліції?» Але ж річ у тім, що удар завдасть не він особисто, а його агенти — я впевнений у цьому. І в мене вже є вагомі докази цього.

— Отже, на ваше життя вже був замах?

— Любий мій Ватсоне, професор Моріарті не з тих, хто любить зволікати. Коли він пішов, годині о дванадцятій мені довелося піти на Оксфорд-стрит. Переходячи вулицю на розі Бентинк-стрит і Велбек-стрит, я побачив парокінний фургон, який мчав зі страшною швидкістю прямо на мене. Я заледве встиг відскочити на тротуар. Ще б секунда — і мене б розчавили на смерть. Фургон завернув за ріг і миттю зник. Тепер я вирішив не сходити з тротуару, але на Вір-стрит із даху одного з будинків впала цеглина й розсипалася на дрібні уламки біля моїх ніг. Я покликав полісмена та звелів йому оглянути місце події. На даху були складені цегла та шиферні плити, готові для ремонту, і мене хотіли переконати в тому, що цеглину скинуло вітром. Звісно, я краще знав, у чому річ, але доказів не мав. Я взяв кеб і доїхав до квартири мого брата на Пел-Мел, де й провів увесь день. Звідти ж вирушив просто до вас. Дорогою на мене напав якийсь негідник із кийком. Я збив його з ніг, і поліція затримала негідника, але присягаюся, що нікому не вдасться виявити зв'язок між джентльменом, об чії передні зуби я розбив сьогодні руку, і тим скромним учителем математики, котрий, імовірно, зараз вирішує задачу на грифельній дошці за десять миль звідси. Тепер розумієте, Ватсоне, чому, прийшовши до вас, я насамперед зачинив віконниці й навіть мені знадобилося просити вашого дозволу піти з будинку не через вхідні двері, а якимось іншим, менш помітним шляхом.

Я неодноразово захоплювався відвагою мого приятеля, але сьогодні мене особливо вразив його спокійний перелік далеко не випадкових подій цього жахливого дня.

— Сподіваюся, ви переночуєте в мене? — поцікавився я.

— Ні, друже мій, я можу виявитися небезпечним гостем. Я вже обміркував план дій, і все має закінчитися добре. Зараз справа перебуває в такій стадії, що арешт можуть провести й без мене. Моя допомога знадобиться лише під час слідства. Отож на ті кілька днів, які ще залишаються до рішучих дій поліції, мені найкраще виїхати. І я був би дуже радий, якби ви змогли поїхати зі мною на континент.

— Зараз у мене мало хворих, — зауважив я, — а мій колега, мій сусід, охоче погодиться мені допомогти. Тому я поїду з вами із задоволенням..

— І зможете виїхати завтра вранці?

— Якщо треба.

— О, дуже потрібно! Тепер вислухайте мої інструкції, і прошу, Ватсоне, дотримуватися їх буквально, адже нам доведеться вдвох протистояти найталановитішому шахраєві та найпотужнішому об'єднанню злочинців у всій Європі. Тому слухайте. Свій багаж, не вказуючи на ньому станцію призначення, маєте сьогодні ж увечері відіслати на вокзал Вікторія з надійною людиною. Вранці пошліть слугу за кебом, але скажіть йому, щоб не брав ні перший, ні другий екіпажі, які йому трапляться. Ви сядете в кеб та поїдете на Стренд, до Ловсерського пасажу, причому адресу віддасте візникові на папірці й скажіть, аби він у жодному разі не викидав його. Заплатіть заздалегідь і, як тільки кеб зупиниться, негайно пірняйте в пасаж, розраховуючи на те, щоб рівно чверть на десяту опинитися на іншому його кінці. Там, біля самого краю тротуару, ви

побачите невеликий екіпаж. Його візник — чоловік у щільно-му чорному плащі з коміром, обшитим червоним кантом. Ви сядете в цей екіпаж і прибудете на вокзал якраз вчасно, щоб потрапити на експрес, який вирушає на континент.

— А де я маю зустрітись з вами?

— На станції. Нам залишать купе в другому від початку вагоні першого класу.

— Отже, ми зустрінемося вже у вагоні?

— Атож.

Марно я просив Голмса залишитися в мене на ніч. Було зрозуміло, що він боїться наклепати неприємності на оселю, що дала йому притулок, і що це єдина причина, яка жене його геть. Віддавши ще кілька квапливих вказівок із приводу наших завтрашніх справ, він піднявся, вийшов разом зі мною в сад, переліз через мур безпосередньо на Мортімер-стрит, свистком підкликав кеб, і я почув, як віддаляється стукіт коліс.

Наступного ранку я точно виконав вказівки Голмса. Кеб узяв, виконавши всі необхідні перестороги (він ніяк не міг виявитися пасткою), й одразу після сніданку поїхав в умовлене місце. Прибувши до Ловсерського пасажу, я пробіг через нього з усією швидкістю, на яку був здатен, і побачив карету, що чекала на мене, як і сподівався. Я лише встиг у неї сісти, як величезного зросту кучер, закутаний у темний плащ, стьобнув коня й миттю довів мене до вокзалу Вікторія. Заледве я встиг зійти, візник розвернув екіпаж і знову помчав, навіть не глянувши в мій бік.

Поки що все йшло чудово. Мій багаж уже чекав мене на вокзалі, і я без зусиль знайшов купе, вказане Голмсом, хоча б тому, що воно було єдине з написом «зайнято». Тепер мене турбувало лише одне — відсутність Голмса. Я зиркнув на вок-

зальний годинник: до відходу потяга залишалося всього сім хвилин. Даремно я шукав у натовпі тих, хто від'їжджає, і тих, хто їх проводить, худорляву постать мого приятеля — його не було. Кілька хвилин я витратив, допомагаючи поважному італійському священику, котрий ламаною англійською намагався пояснити вантажнику, що його багаж має бути відправлений прямо в Париж. Потім я ще раз обійшов платформу й повернувся у своє купе, де застав уже знайомого мені старезного італійця. Виявилось, що, хоча в нього не було квитка в це купе, носій усе ж підсадив його до мене. Марно було пояснювати моєму непрошеному дорожньому супутнику, що його вторгнення мені неприємне: я володів італійською ще гірше, ніж він англійською. Тому я тільки стелював плечима й продовжував тривожно виглядати у вікно, чекаючи мого товариша. Мене вже почав огортати страх: а раптом його відсутність означала, що за ніч із детективом сталося якесь нещастя! Уже всі двері були зачинені, пролунав свисток, аж раптом...

— Любий Ватсоне, ви навіть не захотіли привітатися зі мною! — пробурмотів біля мене чийсь голос.

Я озирнувся, вражений. Літній священик тепер обернувся до мене обличчям. На секунду його зморшки розгладилися, ніс відсунувся від підборіддя, нижня губа перестала висуватися вперед, а рот — шамкати, тьмяні очі заблищали колишнім вогником, скоцюрблена спина випросталася. Але все це тривало одну мить, і Голмс зник так само швидко, як з'явився.

— Боже милий! — скрикнув я. — Ну, і здивували ж ви мене!

— Нам усе ще необхідно дотримуватися максимальної обережності, — прошепотів він. — У мене є підстави вважати, що вони натрапили на наш слід. Ага, ось і сам Моріарті!

Потяг якраз рушив, коли Голмс промовляв ці слова. Визирнувши з вікна та поглянувши в той бік, я побачив високого чоловіка, котрий люто розштовхував натовп і махав рукою, ніби хотів зупинити потяг. Однак було вже запізно: швидкість руху все збільшувалася, і дуже швидко станція залишилася позаду.

— Ось бачите, — реготнув Голмс, — незважаючи на всі наші заходи, нам ледве вдалося позбутися цього чоловіка.

Детектив піднявся, зняв чорну сутану та капелюха, приналежності свого маскараду, і сховав їх у саквояж.

— Читали ранкові газети, Ватсоне?

— Ні.

— Отже, ви ще не знаєте, що трапилося на Бейкер-стрит?

— Бейкер-стрит?

— Сьогодні вночі вони підпалили наше помешкання, але великих збитків не завдали.

— Як таке може бути, Голмсе? Це стає нестерпним!

— Мабуть, після того, як їхнього агента з кийком заарештували, вони остаточно втратили мій слід. Інакше не могли б припустити, що я повернувся додому. Але потім вони, скорше за все, почали стеження за вами — саме це привело Моріарті на вокзал Вікторія. Ви не могли десь схибити дорогою до вокзалу?

— Я точно виконав усі ваші вказівки.

— Знайшли екіпаж на місці?

— Авжеж, він мене чекав.

— А кучера впізнали?

— Ні.

— Це був мій брат, Майкрофт. У таких справах краще не розповідати про свої таємниці комусь сторонньому. Ну, а тепер маємо подумати, що робити з Моріарті.

— Оскільки ми їдемо експресом, а пароплав відійде, як тільки прибуде наш потяг, мені здається, тепер уже їм нізащо не наздогнати нас.

— Любий мій Ватсоне, адже я вам уже казав, що, коли йдеться про інтелект, до цієї людини треба підходити з такою самою міркою, як і до мене. Невже ви думаєте, що якби на місці переслідувача був я, така незначна подія могла б мене зупинити? Ну, а якщо ні, то чому ж ви про нього так погано думаєте?

— Але що він може зробити?

— Те ж саме, що зробив би я.

— Тоді скажіть, як вчинили б ви.

— Замовив би спеціальний потяг.

— Але ж він однаково спізниться.

— У жодному разі. Наш потяг зупиняється в Кентербері, а там завжди доводиться чекати пароплава принаймні чверть години. Ось там він нас і наздожене.

— Можна подумати, що злочинці ми, а не він. Накажіть заарештувати його, як тільки він прибуде.

— Це знищило б плоди тримісячної роботи. Ми би спіймали велику рибу, а дрібна втекла б із сіті в різні боки. У понеділок усі вони будуть у наших руках. Ні, зараз арешт неприпустимий.

— Що ж нам робити?

— Маємо вийти в Кентербері.

— А потім?

— А потім доведеться поїхати в Нью-Гейвен, а звідти — до Дьєпа. Моріарті знову зробить те ж саме, що зробив би і я: поїде в Париж, піде в камеру зберігання багажу, визначить, які валізи наші, і чекатиме там два дні. Тим часом ми купимо собі

пару дорожніх наплічників, чим підтримаємо промисловість і торгівлю в тих місцях, якими будемо подорожувати, і спокійнісінько попрямуємо до Швейцарії через Люксембург і Базель.

Я дуже досвідчений мандрівник і тому не дозволив собі засмучуватися через втрату багажу, але, зізнаюся, мені була неприємна думка, що ми маємо ухилитися та ховатися від злочинця, на рахунку котрого стільки мерзенних злочинів. Однак Голмс, звісно, краще розумів стан речей. Тому в Кентербері ми таки вийшли. Тут ми дізналися, що потяг у Нью-Гейвен відходить лише через годину.

Я все ще сумно дивився на багажний вагон, що зникав у далечині, забираючи весь мій гардероб, коли Голмс смикнув мене за рукав і вказав на залізничну колію.

— Бачите, як хутко! — сказав він.

Удалині, серед Кентських лісів, виднілася тонка цівка диму. За хвилину інший потяг, що складався з локомотива з одним вагоном, з'явився на вигнутій лінії рейок, що ведуть до станції. Ми заледве встигли сховатися за якимись тюками, як він зі стукотом і грюкотом пролетів повз нас, дихнувши нам в обличчя струменем гарячої пари.

— Проїхав! — зазначив Голмс, стежачи поглядом за вагоном, що підскакував і легко гойдався на рейках. — Як бачите, проникливість нашого приятеля також має межі. Було б справжнім дивом, якби він зробив точно ті самі висновки, які зробив я, і діяв би відповідно до них.

— А що б він зробив, якби наздогнав нас?

— Без сумніву, спробував би мене вбити. Ну, але ж і я б не чекав його склавши руки. Тепер питання в тому, поснідати нам тут чи ризикнути померти з голоду, зачекавши до Нью-Гейвена.

Тієї самої ночі ми приїхали до Брюсселя, де провели там два дні, а третього подалися до Страсбурґа. У понеділок вранці Голмс послав телеграму лондонській поліції, і ввечері, прийшовши у свій готель, ми знайшли там відповідь. Голмс розпечатав телеграму й із прокляттями жбурнув її в камін.

— Я мав це передбачити! — простогнав він. — Утік!

— Моріарті?

— Вони піймали всю зграю, крім нього! Лише він і вислизнув! Ну, звісно, я поїхав, і цим людям було не до снаги впоратися з ним. Хоча я був упевнений, що дав їм до рук усе. Знаєте, Ватсоне, вам краще якнайшвидше повернутися до Англії.

— Чого б це?

— Я тепер небезпечний супутник. Цей чоловік втратив усе. Якщо він повернеться до Лондона, йому кінець. Наскільки я розумію його характер, тепер він спрямує всі сили на те, щоб помститися мені. Він дуже чітко висловився під час нашого короткого побачення, і я впевнений, що це не просто пусті слова. Справді, раджу вам повернутися до Лондона, до ваших пацієнтів.

Але я, старий вояк і давній товариш Голмса, певна річ, не вважав можливим залишити його в таку мить. Понад півгодини ми сперечалися про це, сидючи в ресторані Страсбурзького готелю, і тієї ж ночі вирушили далі, до Женеві.

Цілий тиждень ми із задоволенням блукали долиною Рони, а потім, минувши Лейк, попрямували через перевал Гемма, ще вкритий глибоким снігом, і далі, через Інтерлакен, до села Мейрінґен. Це була чудова прогулянка — ніжна весняна зелень унизу й білизна незайманих снігів угорі, над нами. Але я не сумнівався, що ні на одну хвилику Голмс не забував про загрозу, що нависла над ним. У затишних альпійських селищах,

на відокремлених гірських стежках — усюди я бачив у його швидкому, пильному погляді, як уважно він вивчає обличчя кожного зустрічного мандрівника, а також те, що він твердо переконаний у невідворотності небезпеки, що переслідує нас.

Пам'ятаю такий випадок: ми проходили через Гемму та просувалися берегом задумливого Даубу, аж раптом велика кам'яна брила зірвалася зі скелі, що височіла праворуч, скотилася вниз і з гуркотом занурилася в озеро позаду нас. Голмс вибіг на скелю і, витягнувши шию, почав озиратися навсібіч. Марно провідник запевняв його, що навесні обвали кам'яних брил — звичайнісіньке явище в тутешніх краях. Голмс нічого не відказав, але всміхнувся мені з виглядом людини, котра вже віддавна передбачила ці події.

І все ж при всій своїй обережності він не вдавався до зневіри. Навпаки, не пам'ятаю, щоб мені хоч колись доводилося бачити його в такому життєрадісному гуморі. Він знову й знову повторював, що, якби суспільство позбулося професора Моріарті, він із радістю припинив би свою діяльність.

— Мені здається, я маю право сказати, Ватсоне, що не зо-
всім марно прожив своє життя, — сказав детектив. — І навіть
якби мій життєвий шлях мав обірватися сьогодні, я все ж
зміг би озирнутися на нього з відчуттям душевного задово-
лення. Завдяки мені повітря Лондона стало чистішим. Я брав
участь більш ніж у тисячі справ і переконаний, що ніколи
не зловживав своїм впливом, допомагаючи невідповідній
стороні. Останнім часом мене, правда, більше приваблювало
вивчення загадок, заданих нам природою, ніж ті поверхневі
проблеми, відповідальність за які несе недосконалий устрій
нашого суспільства. Того дня, Ватсоне, коли я увінчаю свою
кар'єру затриманням або знищенням найнебезпечнішого та

найталановитішого злочинця в Європі, вашим мемуарам настане край.

Тепер спробую коротко, але точно викласти ті дрібниці, що ще залишилися нерозказаними. Мені нелегко затримуватися на цих подробицях, але вважаю за свій обов'язок не пропустити жодної з них.

3 травня ми прибули в селище Мейрінген і зупинилися в готелі «Англія», який у той час тримав Петер Штайлер-старший. Наш господар був чоловік тямущий і чудово розмовляв англійською, адже близько трьох років прослужив кельнером у готелі «Гровнер» у Лондоні. Четвертого травня по обіді ми за його порадою вирушили удвох у гори з наміром провести ніч у селі Розенлау. Господар особливо рекомендував нам оглянути Рейхенбахський водоспад, розташований приблизно на половині підйому, але дещо вбік від стежки.

Це дійсно страшне місце. Гірський потік, що роздувся від талих снігів, спадає в бездонну прірву, і бризки злітають із неї, немов дим із палаючої будівлі. Розщелина, куди потрапляє потік, оточена блискучими скелями, чорними, як вугілля. Внизу, на незмірній глибині, він звужується, перетворюючись у пінистий, кипучий колодязь, що постійно переповнюється й із страшною силою викидає воду назад, на зубчасті скелі довкола нього. Безперервний рух зелених струменів, що з невпинним гуркотом падають униз, щільна, збурена завіса водяного пилу в невпинному вирі злітає вгору. Від цього постійного гуркоту та круговерті в будь-кого запаморочиться голова.

Ми стояли біля краю, дивлячись у прірву, де виблискувала вода, розбиваючись далеко внизу об чорне каміння, і слухали бурмотіння, що долидало з безодні, схоже на людські голоси.

Стежка, якою ми піднялися, була прокладена півколом, аби дати туристам змогу краще бачити водоспад. Але вона закінчувалася урвищем, і подорожньому доводилося повертатися тією самою дорогою, якою він прийшов. Ми саме збиралися повертатися, аж раптом побачили хлопчика-швейцарця, який біг до нас назустріч із листом у руці. На конверті стояв штемпель того готелю, де ми зупинилися. Виявилось, що це лист від господаря, адресований мені. Він писав, що практично за кілька хвилин після нашого відходу в готель прибула англійка, котра перебуває на останній стадії сухот. Вона провела зиму в Давосі, а тепер їхала до своїх друзів до Люцерна, але раптово в неї пішла горлом кров. Мабуть, жінці залишилося жити не більше кількох годин, але для неї було б великою втіхою бачити біля себе лікаря-англійця, і якби я приїхав, то... і таке інше. У постскриптумі містер Штайлер додавав, що він і сам буде мені вкрай зобов'язаний, якщо я погоджуся допомогти, бо приїжджа леді категорично відмовляється від послуг лікаря-швейцарця, і що на ньому лежить величезна відповідальність.

Я не міг не відгукнутися на цей заклик, відмовити в проханні співвітчизниці, котра вмирала на чужині. Але водночас я боявся залишити Голмса самого. Однак ми вирішили, що з ним у ролі провідника та супутника залишиться підліток-швейцарець, а я повернуся до Мейрінгена. Мій приятель мав намір ще трохи побути біля водоспаду, а потім тихцем податися через пагорби в Розенлау, де я мав до нього приєднатися ввечері. Відійшовши трохи, я озирнувся: Голмс стояв, притулившись до скелі, і, схрестивши руки, дивився вниз, у прірву. Тоді я ще не знав, що більше ніколи не побачу свого приятеля...

Спустившись униз, я ще раз обернувся. З цього місця водоспаду вже не було видно, але я ще розгледів стежку, що вела до нього, вона в'юнилася вздовж виступу гори. Цією стежиною швидко крокував якийсь чоловік. Його чорний силует чітко виділявся на зеленому тлі. Я помітив його та підмітив незвичайну швидкість, із якою він підіймався, але я дуже поспішав до моєї хворої, тому незабаром про нього забув.

Приблизно за годину я дістався до нашого готелю в Мейрінгені. Старий Штайлер стояв на дорозі.

— Ну, що? — спитав я, підбігаючи до нього. — Сподіваюся, їй не гірше?

На обличчі господаря з'явився подив, брови піднялися. Від цього в мене завмерло серце.

— Отже, це не ви писали? — спитав я, сягнувши до кишені по листа. — У готелі немає хворої англійки?

— Ну, звісно ж, немає! — вигукнув він. — Але що це? На конверті стоїть штемпель мого готелю?.. А, розумію! Мабуть, того листа написав високий англієць, котрий прибув незабаром після вашого відходу. Він сказав, що...

Але я вирішив не чекати подальших пояснень власника готелю. Охоплений жахом, я вже біг сільською вулицею до тієї самої гірської доріжки, з якої тільки-но спустився.

Спуск до готелю зайняв у мене годину, і, незважаючи на те, що я біг щодуху, минуло ще дві, поки я знову дістався Рейхенбахського водоспаду. Альпеншток Голмса все ще стояв біля скелі, де я його й залишив, але самого Голмса й сліду не було, і я марно його кликав. Єдиною відповіддю стало відлуння, що лунко повторювало мій голос серед стрімких скель, що оточували мене.

Побачивши цей альпеншток, я похолов. Отже, Голмс не пішов до Розенлау! Він залишався тут, на цій доріжці шириною

в три фути, облямованій прямовисною стіною з одного боку та стрімким урвищем з іншого. І тут його наздогнав ворог... Юного швейцарця також не було. Мабуть, його підкупив Моріарті, тож супротивники залишилися віч-на-віч. Але що ж сталося потім? Хто міг сказати мені, що сталося згодом?

Хвилини дві я стояв нерухомо, скутий жахом, силкуючись прийти до тями. Потім я згадав про метод самого Голмса й спробував застосувати його, щоб пояснити собі трагедію, що розігралася тут. На жаль, це було неважко... Під час нашої бесіди ми з Голмсом не дійшли до кінця стежки, й альпеншток вказував на те місце, де ми зупинилися. Чорнуватий ґрунт тут не висихає через постійні бризки потоку, тому навіть птаха залишила б на ньому свій слід. Два ряди кроків чітко відбивалися майже біля самого кінця стежини. Вони віддалялися від мене. Слідів назад не було. За кілька кроків від краю вся земля була стоптана та розрита, а терен і папороть вирвані та забризкані брудом. Я ліг обличчям униз і почав удивлятися в потік, що мчить унизу. Стемніло, і тепер я міг бачити лише блискучі від вологи чорні кам'яні стіни та віддзеркалення незліченних бризок десь далеко, у глибині. Я гукнув, але лише гул водоспаду, чимось схожий на людські голоси, долинув до мого слуху.

Однак доля так вирішила, щоб останній привіт від мого приятеля й товариша все ж дійшов до мене. Як я вже казав, його альпеншток залишився притулений до невисокої скелі, що нависла над стежкою. І раптом на верхівці цього виступу щось блиснуло. Я підняв руку: то був срібний портсигар, який Голмс завжди носив із собою. Коли я взяв його, кілька аркушів паперу, що лежали під ним, розсипалися й упали на землю. Це були три сторінки, вирвані з нотатника й адресовані мені. Ха-

рактерно, що адреса була написана так само чітко, почерк був настільки впевненим і розбірливим, ніби Голмс писав у себе в кабінеті.

«Любий мій Ватсоне! — йшлося в записці. — Пишу Вам ці рядки завдяки люб'язності містера Моріарті, котрий чекає для остаточного вирішення проблеми, що стосується нас обох. Він побіжно змалював мені способи, за допомогою яких йому вдалося вислизнути від англійської поліції і дізнатися про наш маршрут. Вони лише підтверджують мою високу оцінку його видатних здібностей. Мені приємно думати, що я здатний позбавити суспільство від подальших незручностей, пов'язаних із його існуванням, але боюся, що досягну цього ціною, яка засмутить моїх друзів, і особливо Вас, любий Ватсоне. Втім, я вже казав Вам, що мій життєвий шлях дійшов свого апогею, і я не міг би бажати для себе кращого кінця. Між іншим, якщо бути відвертим, я нітрохи не сумнівався в тому, що лист із Мейрінгена — це пастка, і, відпускаючи Вас, був твердо переконаний, що станеться щось подібне. Передайте інспекторові Петерсону, що папери, необхідні для викриття зграї, лежать у мене в столі, в шухляді під літерою «М» — синій конверт із написом «Моріарті». Перед від'їздом із Англії я зробив усі необхідні розпорядження щодо мого майна та залишив документ у мого брата Майкрофта.

Прошу Вас передати мій щирий привіт місіс Ватсон.

Щиро відданий Вам Шерлок Голмс».

Решту можна викласти кількома словами. Огляд місця події, зроблений експертами, не залишив жодних сумнівів у тому, що сутичка між супротивниками закінчилася так, як вона неминуче мала завершитися за таких обставин: мабуть, вони разом упали в прірву, так і не розтиснувши смертель-

них обіймів. Спроби відшукати трупи були негайно ж визнані безнадійними, і там, у глибині цього страшного казана киплячої води та вируючої піни, навіки залишилися лежати тіла найнебезпечнішого злочинця та найславетнішого поборника правосуддя свого часу. Хлопчика-швейцарця так і не знайшли — звісно, це був один із численних агентів, які перебували в розпорядженні Моріарті. Що стосується зграї, то, ймовірно, всі в Лондоні пам'ятають, з якою повнотою докази, зібрані Голмсом, викрили всю організацію та виявили, в яких залізних лещатах тримав її покійний Моріарті. Під час суду страшна особистість її керівника та натхненника залишилася майже не висвітлена, і якщо мені довелося розкрити тут усю правду про його злочинну діяльність, то це спричинили ті несправедливі захисники, які намагалися обілити його пам'ять, нападаючи на чоловіка, котрого я завжди вважатиму найшляхетнішим і найрозумнішим із усіх відомих мені людей.

ПРИГОДА В ПОРОЖНЬОМУ БУДИНКУ

Навесні 1894-го весь Лондон украй схвилювало, а вищий світ навіть приголомшило вбивство юного графа Рональда Адера, що сталося за неймовірно надзвичайних і загадкових обставин. Зараз товариство ознайомилося з подробицями злочину, які вдалося з'ясувати під час поліцейного розслідування, але справа виявилася настільки серйозною, що більшість фактів довелося приховати. І лише тепер, за майже десять років, я отримав нагоду відтворити відсутні ланки цього дивовижного ланцюга подій. Злочин був цікавий уже сам собою, але інтерес до нього здавався незначним поряд із тими неймовірними подіями, які сталися внаслідок нього й вразили та зворушили мене більше, ніж будь-який із епізодів мого настільки багатого на пригоди життя. Навіть зараз, коли минуло стільки років, я все ще відчуваю неспокій, роздумуючи про цю справу, і знову згадую недовіру, здивування та радість, що тоді сповнили мене й полонили всю мою душу. Тож нехай читачі, котрі проявляли певний інтерес до моїх нарисів, що оповідають про діяльність і думки одного видатного чоловіка, пробачать мені, що я не відразу поділився з ними своїм відкриттям. Я вважав би своїм обов'язком викласти їм усю цю історію негайно, якби

не був скутий категоричною забороною, що пролунала з вуст того самого чоловіка, забороною, знятою зовсім нещодавно, третього числа минулого місяця.

Цілком зрозуміло, що з часу моєї тісної дружби з Шерлоком Голмсом я почав виявляти посилений інтерес до різноманітних карних справ, а після його зникнення — особливо уважно переглядати в часописах усі звіти про нерозкриті злочини. Неодноразово навіть траплялося, що для власного задоволення я намагався їх розгадати, використовуючи ті самі методи, які застосовував мій друг, хоча далеко не з таким самим успіхом. Однак жоден із цих злочинів не схвилював мене так сильно, як трагічна загибель Рональда Адера. Переглянувши матеріали слідства, яке встановило лише те, що «вбивство навмисно скоїли одна або кілька невідомих осіб», я глибше, ніж будь-коли, усвідомив, що втратило наше суспільство в особі Шерлока Голмса. У цій дивній справі виникли обставини, які, без сумніву, привернули б його особливу увагу, і дії поліції були б доповнені або, точніше, передбачені завдяки пильному розуму та витонченій спостережливості найкращого з усіх європейських детективів. Весь день, навідуючи своїх пацієнтів, я знову й знову подумки повертався до справи Адера, але так і не зміг знайти жодного пояснення, яке здалося б мені логічним. Ризикуючи повторити те, що всі вже й так знають, я все ж хочу нагадати факти в тому вигляді, в якому їх оприлюднили публіці після закінчення слідства.

Сер Рональд Адер був другим сином графа Мейнуса, правителя однієї з наших австралійських колоній. Мати Адера переїхала з Австралії до Англії, де їй мали зробити операцію на оці — видалити катаракту. Разом із сином Рональдом і донь-

кою Хільдою вона жила на Парк-лейн, 427. Юнак обертався в найкращому товаристві, мабуть, не мав жодних ворогів чи поганих звичок. Він був заручений із міс Едіт Вудлі з Карстера, але за кілька місяців до описуваних подій молодята вирішили розстатися, і, судячи з усього, нічиє серце не виявилось розбитим. Загалом життя парубка минало у вузькому сімейному та великосвітському колах, характер у нього був спокійний, а смаки та звички — ощадливі. Й ось цього безтурботного молодого аристократа спіткала найдивніша та найнесподіваніша смерть. Це сталося ввечері 30 березня 1894 року, між десятою годиною та одинадцятю годиною двадцять хвилин.

Рональд Адер любив грати в карти, не нехтував нагодою розважатися таким чином, але ніколи не виходив за межі розумного. Він був членом трьох клубів — «Болдвін», «Кевендіш» і «Багатель». Було встановлено, що в день своєї смерті, по обіді, Рональд зіграв один робер у віст у клубі «Багатель». Він грав там аж до обіду. Партнери юнака — містер Меррі, сер Джон Гарді та полковник Моран — засвідчили, що гра відбувалася саме у віст і що гравці нічого особливо не виграли, але й не програли. Адер програв, можливо, фунтів п'ять, але не більше. Його статки були значні, і такий програш ніяк не міг його схвилювати. Він грав майже щодня то в одному клубі, то в іншому, але зберігав обережність і зазвичай залишався у вигравші. З показів свідків з'ясувалося також, що за півтора місяця до своєї смерті Адер, граючи в парі з полковником Мораном, за один вечір виграв у Годфрі Мілнера та лорда Балморала чотириста двадцять фунтів. Ось і все, що стало відомо про останні тижні його життя.

Того фатального вечора він повернувся з клубу рівно о десятій. Матері та сестри вдома не було, вони поїхали в гості.

На допиті покоївка засвідчила, що чула, як господар увійшов до своєї кімнати. Ця кімната, розташована на другому поверсі, виходила вікнами на вулицю та правила йому за вітальню. Перед приходом молодого графа покоївка розпалила піч і, оскільки та диміла, відчинила вікно. Жодного звуку не долиняло з кімнати до двадцятої хвилини на дванадцятую — саме повернулися додому леді Мейнус та її донька. Господиня хотіла зайти до сина та побажати йому на добраніч, але двері в його кімнату виявилися замкненими зсередини, і, незважаючи на лемент і стукіт, ніхто не озивався. Тоді жінка здійняла тривогу, і двері довелося ламати. Нещасний юнак лежав на підлозі біля столу. Голова його була страшенно понівечена револьверною кулею, але жодної зброї в кімнаті не виявилось. На столі лежали дві банкноти по десять фунтів і сімнадцять фунтів десять шилінгів сріблом і золотом, причому монети були складені маленькими стовпчиками різної висоти. Поруч із ними лежав аркуш паперу, на якому були написані цифри, а навпроти них — імена кількох клубних приятелів Адера. З цього можна було зробити висновок, що перед своєю смертю юнак займався підрахунком своїх карткових виграшів і програшів.

Після ретельного розслідування всіх обставин справа виявилася ще загадковішою. Насамперед було незрозуміло, навіщо чоловік замкнувся зсередини. Правда, це міг зробити й убивця, а потім вистрибнути у вікно, але ж воно розташоване щонайменше за двадцять футів від землі, а грядка розквітлих крокусів під ним була зовсім незайманою — жодну квітку не зім'яли. Ніяких слідів не залишилося також і на вузькій смужці газону, що відділяв будинок від дороги. Мабуть, двері замкнув Рональд Адер особисто. Але яким чином його спітка-

ла смерть? Адже ніхто не зміг би влізти у вікно, не залишивши слідів. Якщо ж припустити, що вбивця стріляв крізь вікно, то, мабуть, це був дуже вправний стрілець, оскільки вбити людину із револьвера на такій відстані напрочуд важко. До того ж Парк-лейн — багатолюдна вулиця, і за якихось сто ярдів від будинку розташована стоянка кебів. Та пострілу ніхто не почув. Однак був і труп, і револьверна куля, яка пройшла навиліт і, судячи з характеру рани, стала причиною миттєвої смерті. Такими були обставини таємничого вбивства на Парк-лейн — вбивства, загадковість якого посилювалася ще й через цілковиту відсутність хоча б якихось певних мотивів: адже, як я вже казав, у молодого Адера начебто не було жодних ворогів, а гроші та цінності, що лежали в кімнаті, залишилися неторканими.

Весь день я подумки аналізував усі факти, намагаючись застосувати до них якусь теорію, яка б поєднала їх між собою, і знайти «точку найменшого опору», яку мій загиблій приятель вважав би відправним пунктом будь-якого розслідування. Мушу зізнатися, що це мені не вдалося. Увечері я вештався парком і десь близько шостої години несподівано опинився на розі Парк-лейн і Оксфорд-стрит. На тротуарі зібралася юрба роззяв, котрі витріщалися на те саме вікно, і я збагнув, що це був той будинок, де сталося вбивство. Високий худий чоловік у темних окулярах, схоже, переодягнений детектив, розвивав якусь теорію з приводу того, що сталося, інші ж слухали, оточивши його тісним колом. Я протиснувся ближче, але його міркування здалися мені настільки безглуздими, що з почуттям, близьким до відрази, я подався назад, прагнучи сконцентруватися. При цьому я ненавмисно штовхнув якогось згорб-

леного стариганя, котрий стояв позаду, і той впустив кілька книг, які тримав під пахвою. Допмагаючи йому піднімати книжки, я помітив назву однієї із них — «Походження культу дерев» — і подумав, що, можливо, це якийсь бідний бібліофіл, котрий чи то заради заробітку, чи з любові до мистецтва збирає рідкісні видання. Я почав було вибачатися перед ним, але, мабуть, ці книжки, з якими я обійшовся настільки неохайно, були дуже дорогі їхньому власнику, бо він сердито бовкнув щось, презирливо відвернувся, а незабаром його згорблена спина та сиві бакенбарди зникли в натовпі.

Мої спостереження за будинком № 427 на Парк-лейн мало чим допомогли мені в розв'язку загадки, що зацікавила мене. Будинок був відокремлений від вулиці низенькою стіною з ґратами, причому все це разом не сягало й п'яти футів. Отже, кожен міг би легко проникнути в садок. Зате вікно було зовсім неприступним: поруч не було ні ринви, ні найменшого виступу, тому видертися стіною не зміг би навіть натренований гімнаст. Дивуючись ще більше, ніж раніше, я подався назад до Кенсінгтона та повернувся додому. Але я не пробував у своєму кабінеті й п'яти хвилин, як покоївка доповіла, що мене бажає бачити якийсь чоловік. На мій подив, це виявився ніхто інший, як той оригінальний старий бібліофіл. Його гостре зморшкувате обличчя визирало з-під жмуту сивого волосся. Під пахвою він тримав щонайменше дюжину своїх коштовних книжок.

— Вас, звісно, здивував мій прихід, сер? — спитав він дивним, як у ворони, голосом.

Я підтвердив його здогад.

— Розумієте, сер, я людина делікатна. Шкутильгаючи позаду тією самою дорогою, що й ви, я раптом побачив, як ви

увійшли в цей будинок, і вирішив, що маю зайти до такого люб'язного містера та вибачитися перед ним. Адже якщо я був дещо брутальний із вами, сер, то насправді не хотів образити вас і дуже вдячний вам за те, що ви підняли мої книги.

— Не варто й говорити про такі дрібниці, — махнув я рукою. — Але дозвольте поцікавитися, як ви дізналися, хто я такий?

— Відважуся сказати, сер, що я ваш сусід. Моя маленька книгарня розташована на розі Черч-стрит, і я буду щасливий, якщо ви колись навідаєте мене. Можливо, й ви збираєте книги, сер? Ось «Птахи Британії», «Катулл», «Священна війна». Купіть, сер. Віддам за безцінь. П'ять томів якраз заповнять порожнє місце на другій полиці вашої книжкової шафи, а то в неї якийсь неакуратний вигляд, згодні, сер?

Я озирнувся, щоб глянути на полицю, а коли знову обернувся, біля мого письмового столу стояв... усміхнений Шерлок Голмс! Я схопився та кілька секунд витріщався на нього в німому подиві, а потім, мабуть, втратив свідомість — вперше і, сподіваюся, востаннє в моєму житті. Пригадую лише, що якийсь сірий туман закружляв у мене перед очима, а коли він зник, я побачив, що в мене розстебнутий комір, а на губах відчувався смак бренді. Голмс стояв із пляшкою в руці, схилившись над моїм кріслом.

— Любий мій Ватсоне, — почувся добре знайомий голос, — тисячу разів прошу у вас вибачення. Я навіть уявити не міг, що це аж так на вас вплине...

Я схопив його за руку.

— Голмсе! — вигукнув я. — Це ви? Невже ви справді живі? Чи можливо, щоб вам вдалося вибратися з тієї жахливої прірви?

— Стривайте хвилику, — відказав детектив. — Ви впевнені, що вже спроможні вести розмову? Моя занадто ефектна поява дуже сильно вас схвилювала.

— Мені краще, але, справді, Голмсе, я не вірю своїм очам! Боже милий! Невже це ви, ви, а не хтось інший, стоїте в моєму кабінеті?

Я знову схопив товариша за рукав і намацав його тонку та м'язисту руку.

— Ні, це не примара, у жодному разі! — сказав я. — Любий друже, я такий щасливий, що бачу вас! Сідайте ж і розкажіть, яким чином вам вдалося врятуватися з тієї страшної безодні.

Голмс усівся навпроти мене й запалив люльку знайомим недбалим жестом. Був одягнений у потертий піджак букініста, але всі інші елементи цього маскараду — кучма сивого волосся та в'язка старих книжок — лежали на столі. Здавалося, він ще більше схуд і погляд його став ще пронизливіший. Мертвотна блідість його тонкого обличчя з орлиним носом свідчила, що життя, яке він вів останнім часом, було не надто корисним для його здоров'я.

— Як приємно випростатися, Ватсоне! — видихнув він. — Чоловікові високого зросту нелегко стати коротшим на цілий фут і залишатися зігнутих кілька годин поспіль. А тепер, мій любий друже, поговоримо про серйозні речі... Річ у тім, що я хочу попросити вас про допомогу, і якщо ви згодні, то нас обох чекає ціла ніч важкої та небезпечної роботи. Чи не краще відкласти розповідь про свої пригоди до тієї миті, коли ця робота буде закінчена?

— Але я так довго не витримаю, Голмсе! Я вважав би за краще вислухати вас негайно.

— Згодні піти зі мною сьогодні вночі?

— Коли та куди вам тільки заманеться!

— Зовсім, як у старі добрі часи. Мабуть, ми ще встигнемо щось з'їсти перед відходом... Ну, а тепер щодо тієї самої прірви. Мені було не так уже й важко вибратися звідти з тієї простої причини, що я ніколи в ній не був.

— Не були?!

— Ні, Ватсоне, не був. Однак моя записка до вас була написана цілком щиро. Коли зловісна постать покійного професора Моріарті раптом з'явилася на вузькій стежині, перегороджуючи мені єдиний шлях до порятунку, я був цілком переконаний, що настала моя остання година. Я прочитав неблаганне рішення в його сірих очах. Ми обмінялися кількома словами, і він люб'язно дозволив мені написати коротеньку записку, яку ви й знайшли. Я залишив її разом із моїм портсигаром та альпенштоком, а сам пішов стежкою вперед. Моріарті пильно слідував за мною. Дійшовши до кінця стежки, я зупинився: далі йти було нікуди. Він не мав жодної зброї, але кинувся до мене й обхопив своїми довгими руками. Він знав, що йому вже кінець, і прагнув лише одного — помститися мені. Не випускаючи один одного, ми стояли хитаючись на краю урвища. Не знаю, чи вам відомо, але я володію кількома прийомами японської боротьби барітсу, які допомагали мені не один раз. Я зумів ухилитися від нього. Він скрикнув і кілька секунд відчайдушно балансував на краю, хапаючись руками за повітря. Та все ж злочинцю не вдалося зберегти рівновагу, і він звалився вниз. Нахилившись над урвищем, я ще довго стежив поглядом за тим, як мій супротивник летів у прірву. Потім він ударився об виступ скелі та занурився у воду.

З глибоким хвилюванням я слухав Голмса, котрий розповідав і спокійно пахкав люлькою.

— Але сліди! — вигукнув я. — Я сам, на власні очі, бачив відбитки двох пар ніг, що спускалися вниз стежкою, і жодних слідів у зворотному напрямку.

— Це сталося так. У ту мить, коли професор зник у глибині прірви, я раптом усвідомив, яку незвичайну удачу посилає мені доля. Я знав, що Моріарті був не єдиним, хто жадав моєї смерті. Залишалися щонайменше троє його спільників. Загибель ватажка могла лише розпалити в їхніх серцях жагу помсти. Всі вони були надзвичайно небезпечними. Комусь із них неодмінно вдалося б убити мене за певний час. А якщо ці люди думатимуть, що мене вже немає серед живих, то почнуть діяти розкутіше, легше видадуть себе, і, рано чи пізно, але мені таки вдасться їх знищити. Тоді я й оголошу про своє воскресіння! Людський мозок працює блискавично: не встиг ще професор Моріарті, мабуть, опуститися на дно Рейхенбахського водоспаду, як я вже обміркував цей план.

Я піднявся та оглянув скелясту стіну, що здіймалася за моєю спиною. У вашому мальовничому звіті про мою трагічну загибель, який я з великою цікавістю прочитав за кілька місяців після події, ви стверджуєте, ніби стіна була повністю прямовисна та гладенька. Це не зовсім так. У скелі було кілька маленьких виступів, на які можна було поставити ногу, і, крім цього, за певними ознаками я зрозумів, що трохи вище в ній є виїмка... Скеля така висока, що видряпатися на самісінький вершечок було явно неможливо, і так само неможливо було пройти мокрою стежкою, не залишивши слідів. Правда, я би міг одягнути чоботи задом наперед, як неодноразово робив

у подібних випадках, але три пари відбитків ніг, що йдуть в одному напрямку, неминуче навели б на думку про підступ. Отже, краще було ризикнути та піднятися. Це виявилось не-легко, Ватсоне. Піді мною ревів водоспад. Я не маю бурхливої уяви, але, присягаюся, мені здавалося, що до мене долинає голос Моріарті, котрий благає про допомогу з безодні. Най-менша помилка могла стати фатальною. Кілька разів, коли пучки трави залишалися в моїй руці або коли нога ковзала по вологих виступах гори, я думав, що мені настане кінець. Але продовжував дертися вгору й нарешті доповз до розколини, достатньо глибокої та порослої м'яким зеленим мохом. Тут я вже міг лягти, нікому не помітний, і гарненько перепочити. І саме там я лежав тоді, коли ви, мій любий Ватсоне, і всі ті, кого ви привели з собою, намагалися вельми зворушливо, але безрезультатно відновити картину моєї смерті.

Нарешті, зробивши начебто логічні, однак повністю помилкові висновки з приводу того, що сталося, ви повернулися у свій готель. А я залишився наодинці. Я вже вирішив, що моя пригода скінчилася, але одна вельми несподівана подія показала, що на мене чекає ще чимало сюрпризів. Раптово величезний уламок скелі з гуркотом пролетів зовсім близько від мене, вдарився об стежку й упав у прірву. Спершу я подумав, що це звичайна випадковість, але, поглянувши вгору, побачив голову чоловіка на тлі згасаючого неба, і майже відразу інший камінь вдарився об край тієї самої розколини, де лежав я, за кілька дюймів від моєї голови. Я зрозумів, що це означає. Моріарті був не сам. Його спільник (я з першого ж погляду побачив, який небезпечний був цей чоловік) стояв насторожі, коли на мене напав професор. Здалеку він спостерігав сцену смерті

свого компаньйона та мого порятунку. Зачекавши якийсь час, він обійшов скелю, виліз на шпиль з іншого боку й тепер намагався зробити те, на що не спромігся Моріарті.

Я недовго роздумував про це, Ватсоне. Визирнувши, я знову побачив над скелею люте обличчя цього чоловіка й збагнув, що воно — провісник нового каменя. Тоді я поповз униз, до стежки. Не знаю, чи зробив би я це з холодним серцем. Спуск був у тисячу разів важчим за підйом. Але мені ніколи було вагатися — третій камінь прошурхотів біля мене, коли я висів, чіпляючись руками за край розколини. На півдорозі я зірвався вниз, та якимось дивом опинився на стежці. Весь одертий і закривавлений, я щодуху побіг, у темряві пройшов горами десять миль і за тиждень опинився у Флоренції, впевнений, що ніхто в у світі нічого не знає про мою долю.

Я довірився лише одній людині — моєму братові Майкрофту. Пробачте, любий Ватсоне, але мені було вкрай важливо, щоб мене вважали покійним, а вам ніколи не вдалося б написати таке переконливе повідомлення про мою трагічну смерть, якби ви самі не були впевнені в тому, що це — свята правда! За ці три роки я кілька разів поривався написати вам — і щоразу стримувався, остерігаючись, аби ваша прихильність до мене не змусила вас припуститися помилки, яка видала б мою таємницю. Ось чому я відвернувся сьогодні ввечері, коли ви розсипали мої книжки. Тієї миті ситуація була дуже небезпечною, і вигук подиву чи радощів міг би привернути до мене увагу та призвести до сумних, навіть невинних наслідків. Що стосується Майкрофта, то мені довелося йому відкритися, бо я потребував грошей. У Лондоні справи просувалися не так добре, як я очікував. Після суду над зграєю Моріарті на волі залишилися двоє найнебезпечніших її членів, обоє — мої

смертельні вороги. Тому два роки я мандрував Тибетом, із цікавості відвідав Лхасу та кілька днів гостював у далай-лами.

Ви, мабуть, читали про гучні дослідження норвежця Сігерсона, але, певна річ, вам і на гадку не спадало, що це була звісточка від вашого товариша. Потім я об'їхав усю Персію, зазирнув у Мекку та побував із коротким, але цікавим візитом у каліфа в Хартумі... Звіт про цей візит пізніше ліг на стіл міністра закордонних справ.

Повернувшись до Європи, я провів кілька місяців у Франції, де займався дослідженнями речовин, одержаних із кам'яновугільної смоли. Досліди проводив в одній лабораторії на півдні Франції, у Монпельє. Успішно їх закінчивши й дізнавшись, що тепер у Лондоні залишився лише один із моїх заклятих ворогів, я почав міркувати про повернення додому, коли звістка про гучне вбивство на Парк-лейн змусила мене поквитися з від'їздом. Ця загадка зацікавила мене не лише сама собою, але й тому, що її розкриття, мабуть, могло допомогти здійснити певні проекти, що стосуються мене особисто. Отже, я негайно приїхав до Лондона, з'явився власною персоною на Бейкер-стрит, викликав сильний істеричний напад у місіс Гадсон і переконався в тому, що Майкрофт потурбувався, щоб зберегти мої кімнати та папери точно в такому самому вигляді, в якому вони були раніше. Отож сьогодні, о другій годині дня, я опинився у своїй старій кімнаті, в улюбленому кріслі, і єдине, чого мені залишалося бажати, то це, щоб мій старий друг Ватсон сидів поруч зі мною в іншому кріслі, яке він так часто прикрашав своєю присутністю.

Такою була дивовижна повість, яку він розказав мені того квітневого вечора, розповідь, в яку я б нізащо не повірив, якби не бачив на власні очі довготелесу, худорляву постать і розум-

не, енергійне обличчя чоловіка, котрого вже й не мріяв побачити. Якимось чином Голмс устиг дізнатися про смерть моєї дружини, але його співчуття проявилось швидше в інтонації, ніж у словах.

— Робота — найкраща протиотрута від горя, любий Ватсонє, — зітхнув він, — а нас із вами сьогодні вночі чекає така робота, що людина, котрій вдасться успішно довести її до кінця, зможе сміливо сказати, що недарма прожила своє життя.

Я марно просив його висловлюватися зрозуміліше.

— Ви достатньо почувете та побачите, поки настане ранок, — відповів детектив. — А поки що в нас і без того є про що поговорити, адже ми не бачилися три роки. Сподіваюся, що до пів десятої нам вистачить тем, а потім ми вирушимо в дорогу, назустріч одній цікавій пригоді в порожньому будинку.

І правда, все було, як у старі добрі часи, коли в призначений час я опинився в кебі поряд із Голмсом. У моїй кишені лежав револьвер, а моє серце тремтіло в очікуванні надзвичайних подій. Голмс був стриманий, похмурий і мовчазний. Коли світло вуличних ліхтарів упало на його суворе обличчя, я побачив, що брови детектива насуплені, а тонкі губи щільно стиснуті: здавалося, він був занурений у глибокі роздуми. Я ще не знав, якого хижого звіра нам належало вистежити в темних джунглях лондонського злочинного світу, але всі повадки цього вправного мисливця повідомляли мені, що пригода обіцяє бути однією з найнебезпечніших, а уїдлива усмішка, що час від часу з'являлася на аскетично строгому обличчі мого супутника, не віщувала нічого доброго тій дичині, яку ми вистежували.

Я припускав, що ми їдемо на Бейкер-стрит, але Голмс наказав візникові зупинитися на розі Кавендіш-скверу. Вийшовши

з екіпажу, він уважно роззирнувся навсібіч, а потім озирався на кожному розі, бажаючи впевнитися, що ніхто за нами не слідкує. Ми йшли якоюсь дивною дорогою. Голмс завжди вражав мене знанням лондонських закутків, і зараз він упевнено крокував через лабіринт якихось стаєнь і стоянок візників, про існування яких я навіть не підозрював. Нарешті ми вийшли на вузьку вулицю з двома рядами старих, похмурих споруд, яка вивела нас на Манчестер-стрит, а потім і на Блендфорд-стрит. Тут Голмс швидко звернув у вузьку вуличку, пройшов крізь дерев'яну хвіртку в безлюдний двір і відчинив ключем задні двері одного з будинків. Ми увійшли, і він одразу ж зачинився зсередини.

Було дуже темно, але я відразу зрозумів, що в будинку ніхто не живе. Гола підлога скрипіла й тріщала під ногами, а на стіні, якої я ненавмисно торкнувся, висіли шматки обірваних шпалер. Голмс стиснув мою руку холодними тонкими пальцями й повів мене довгим коридором, поки нарешті перед нами не вималювалися ледве помітні контури напівкруглого вікна над дверима. Тут Голмс раптом повернув праворуч, і ми опинилися у великій квадратній порожній кімнаті, зовсім темній по кутах, але легко освітленій посередині вуличними ліхтарями. Втім, поблизу від вікна світильника не було, та й шибу вкрив густий шар пилу, тому ми ледве бачили один одного. Мій супутник поклав мені руку на плече та майже торкнувся губами мого вуха.

— Ви знаєте, де ми зараз? — пошепки спитав він.

— Здається, на Бейкер-стрит, — відповів я, заглядаючи крізь каламутне скло.

— Саме так, ми опинилися в будинку Кемдена, якраз навпроти нашого колишнього помешкання.

— Але навіщо ми сюди прийшли?

— Тому що звідси чудово видно наш мальовничий будинок. Чи можу я попросити вас, любий Ватсоне, підійти трохи ближче до вікна? Тільки будьте обережні, ніхто не повинен вас бачити. Ну, а тепер погляньте на вікна наших колишніх кімнат, де почалося стільки цікавих пригод. Зараз побачимо, чи зовсім я втратив здатність дивувати вас за три роки нашої розлуки.

Я ступив уперед, поглянув на знайоме вікно й аж присвиснув від подиву. Фіранка була опущена, кімната яскраво освітлена, і тінь чоловіка, котрий сидів у фотелі, чітко виділялася на світлому фоні вікна. Голова, форма широких плечей, гострі риси обличчя — жодних сумнівів. Голова виднілася впівоберта й нагадувала ті чорні силуети, які любили малювати наші бабусі. Це була точна копія Голмса. Я був настільки вражений, що мимоволі простягнув руку, бажаючи переконатися, чи він дійсно стоїть тут, поруч зі мною. Голмс аж трусився від безгучного сміху.

— Ну, як? — спитав він.

— Це просто неймовірно! — прошепотів я.

— Здається, роки не знищили мою винахідливість, а звичка не висушила її, — сказав детектив, і я вловив у його голосі радість і гордість художника, котрий пишається власним витвором. — Правда, схожий?

— Я готовий був би заприсягтися, що це ви!

— Честь виконання належить містерові Менъе з Іренобля. Він ліпив цю фігуру кілька днів. Вона зроблена з воску. Все інше облаштував я, коли заходив на Бейкер-стрит сьогодні вранці.

— Але навіщо вам усе це потрібно?

— Маю на те серйозні причини, любий Ватсоне. Хочу, щоб дехто думав, що я перебуваю там, хоча насправді я зовсім в іншому місці.

— То ви думаєте, що за квартирою стежать?

— Я це знаю точно.

— І хто ж?

— Мої старі вороги, Ватсоне. Та чарівна компанія, ватажок якої впокоївся на дні Рейхенбахського водоспаду. Як ви пригадуєте, вони, і тільки вони, знали, що я ще живий. Вони були впевнені, що я рано чи пізно повернуся до своєї колишньої квартири. Вони не переставали наглядати за нею, й ось сьогодні вранці побачили, що я повернувся.

— Але як ви здогадалися про це?

— Визирнувши з вікна, я впізнав їхнього шпигуна. Це доволі відомий чоловік, його ім'я Паркер, за фахом грабіжник і вбивця, і водночас чудовий музикант. Він мене не дуже цікавить. Набагато більше мене цікавить інший — той страшний чоловік, хто ховається за ним, найближчий соратник Моріарті, той, хто кидав у мене каміння з верхівки скелі, найхитріший і найнебезпечніший злочинець у всьому Лондоні. Саме цей чоловік полюватиме за мною сьогодні вночі, Ватсоне, і він не підозрює, що ми полюватимемо за ним.

Поступово я зрозумів, що запланував мій приятель. Із нашого зручного притулку ми мали можливість наглядати за тими, хто прагнув спостерігати за нами, і стежити за нашими переслідувачами. Тонкий силует у вікні служив приманкою, а ми були мисливцями. Мовчки ми стояли поруч у темряві, пліч-о-пліч, й уважно вдивлялися в силуети перехожих, котрі метушилися туди й сюди вулицею унизу. Голмс не зронив

жодного слова й навіть не ворухився, але я відчував, що він дуже напружений і пильно стежить за людським потоком на тротуарі. Ніч була холодна та неприємна, різкий вітер дув уздовж довгої вулиці. Люду було багато, майже всі перехожі пересувалися квапливо, ховаючи носи в коміри або кашне. Мені здалося, що та сама фігура кілька разів пройшла повз будинок, і особливо підозрілими здавалися двоє чоловіків, котрі, немов ховаючись від вітру, довго стояли в одному під'їзді неподалік від нас. Я спробував звернути на них увагу Голмса, але він відповів мені лише ледве чутним вигуком розчарування та продовжував уважно розглядати вулицю. Час від часу він переступав з ноги на ногу або нервово постукував пальцями по стіні. Я бачив, що йому стає незатишно, а події розгортаються не зовсім так, як він припускав. Нарешті, коли підійшла північ і вулиця майже спорожніла, детектив почав крокувати кімнатою, вже не приховуючи свого хвилювання. Я хотів щось йому сказати, аж раптом мій погляд упав на освітлене вікно, і я знову відчув подив. Схопивши Голмса за руку, я показав йому на вікно.

— Постать ворухнулася! — вигукнув я.

І справді, тепер силует був обернений до нас уже не профілем, а спиною.

Либонь, роки не пом'якшили різкого характеру Голмса, і він залишився таким самим нестерпним, стикаючись із людьми менш розумними, ніж він сам.

— Звісно, вона ворухнулася, — буркнув він. — Невже я останній телепень, Ватсоне, щоб усадовити в кімнаті явне опудало й сподіватися за його допомогою одурити найбільш хитрющих шахраїв, котрі тільки існують в Європі? Ми сидимо

в цій дірі дві години, і за цей час місіс Гадсон змінювала положення фігури вісім разів, тобто кожні чверть години. Звісно, вона підбирається до неї так, аби її саму не було видно... Ага!

Раптом він затамував подих і завмер. У напівтемряві я побачив, як детектив стоїть, витягнувши шию, у позі напруженого очікування. Вулиця тепер була зовсім безлюдною. Можливо, що ті двоє все ще стояли причаївшись у під'їзді, але я вже не міг їх бачити. Навколо нас панували тиша та пітьма. І в темряві чітко виділявся жовтий екран яскраво освітленого вікна з контурами чорного силуету в центрі.

У повній тиші я чув дихання Голмса зі свистом, що свідчило про сильне, насилу тамоване хвилювання. Несподівано він штовхнув мене вглиб кімнати, у найтемніший її закуток, і затиснув мені на хвилину рота рукою, щоб я не промовив ні слова. У цю мить я відчув, як тремтять його пальці. Ніколи ще не бачив я його таким схвильованим, однак темна вулиця й далі здавалася пустельною та безмовною.

І раптом я почув те, що вже вловив тонший слух мого приятеля. Якийсь тихий, приглушений звук долинув до мене, але не з боку Бейкер-стрит, а з глибини того самого будинку, в якому ми ховалися. Ось відчинилися та зачинилися вхідні двері. За секунду чиїсь обережні кроки почувалися в коридорі — кроки, які, мабуть, намагалися бути тихими, але гучно відлунювали в порожньому будинку. Голмс притулився до стіни; я зробив те саме, міцно стиснувши револьвер. Вдивляючись у темряву, я розрізнув нечіткий чоловічий силует, чорну постать, трохи темнішу, ніж чорний прямокутник відчинених дверей. Хвилюк він постояв там, потім пригнувся і крадучись рушив уперед. У всіх його рухах таїлася загроза. Ця

зловісна постать була за три кроки від нас, і я вже напружив м'язи, готуючись відбити напад незнайомого, аж раптом мені спало на думку, що він і не підозрює про нашу присутність. Лець не торкнувшись нас, він прокрався до вікна й дуже обережно, цілком без шуму, підняв раму майже на півфута. Коли він нахилився до рівня отвору, світло з вулиці, вже не заслонене брудною шибою, впало на його вкрай збуджене обличчя. Очі палали, риси страшенно спотворилися. Незнайомець був уже немолодим чоловіком із тонким яструбиним носом, високим лисючим чолом і довгими сивими вусами. Циліндр зсунув на потилицю, плащ розчахнув, показавши білосніжну манишку від смокінга. Смагляве похмуре обличчя було помержане глибокими зморшками. У руці він тримав щось на кшталт палиці, але, коли поклав її на підлогу, то вона металевобрязнула. Потім чоловік вийняв із кишені плаща якийсь доволі великий предмет і кілька хвилин вовтузився з ним, поки не клацнула якась пружина чи засувка. Стоячи на колінах, він нахилився вперед і всією своєю вагою наліг на якийсь важіль, у результаті чого ми почули довгий, скреготливий, різкий звук. Тоді незнайомець випростався, і я побачив, що в його руці було щось подібне на рушницю з якимось дивним, незграбним прикладом. Він відсунув затвор, вклав щось усередину та знову заклацнув його. Потім, сівши навпочіпки, поклав дуло на підвіконня, і його довгі вуса повисли над стволом, а очі блиснули, вдивляючись у цятку прицілу. Нарешті стрілець приклав рушницю до плеча й із полегшенням зітхнув: мішень опинилася перед ним — дивовижна мішень, чорний силует, що чітко виділявся на світлому фоні. На мить він застиг, потім його палець смикнув за гачок, і пролунало дивне дзижчання, а слі-

дом за ним сріблястий дзвенькіт розбитого скла. Тієї ж миті Голмс, як тигр, стрибнув на спину стрільця й звалив його на підлогу. Але за секунду той схопився на ноги й із неймовірною силою схопив Голмса за горло. Тоді я руків'ям мого револьвера зацідив зловмиснику по голові, і той знову впав. Я накинувся на нього, і тієї ж миті Голмс різко засвистів. З вулиці почувся тупіт ніг, і незабаром два полісмени в одностроях, а з ними й детектив у цивільному увірвалися в кімнату крізь вхідні двері.

— Це ви, Лестрейде? — спитав Голмс.

— Атож, містере Голмс. Я вирішив особисто зайнятися цією справою. Радий бачити вас знову в Лондоні, сер.

— Мені здавалося, що вам не завадить наша скромна неофіційна допомога. Три нерозкритих убивства за один рік — це забагато, Лестрейде. Але справу про таємницю Молея ви вели не так уже... тобто я хотів сказати, що ви провели її непогано...

Усі вже стояли на ногах, а бранець важко дихав у руках двох дужих констеблів, котрі міцно тримали його з двох боків. На вулиці почав збиратися натовп роззяв. Голмс підійшов до вікна, зачинив його та опустив фіранку. Лестрейд запалив дві принесені з собою свічки, а полісмени відслонили свої потаємні ліхтарі. Нарешті я міг розглянути нашого полоненого.

У нього було надзвичайно мужнє та водночас відразливе обличчя. Чоло філософа та щелепа розбійника свідчили про те, що в цьому чоловікові була закладена здатність як до добра, так і до зла. Але жорстокі, зі сталевим відтінком очі з навислими повіками та цинічним поглядом, хижий, яструбиний ніс і глибокі зморшки, що проорали чоло, вказували, що сама природа потурбувалася наділити його ознаками, що свідчили

про небезпеку цього індивіда для суспільства. Ні на кого з нас він не звертав жодної уваги, погляд був прикутий до обличчя Голмса, на котрого він дивився з подивом і ненавистю.

— Нечистий... — шепотів він. — Хитрий чортяка!

— Отже, полковнику, — зауважив Голмс, поправляючи свій зім'ятий комір, — усі шляхи ведуть до побачення, як співають у старовинній пісеньці. Мені здається, що я ще не мав задоволення бачити вас після того, як ви удостоїли мене своєю пильною увагою. Пригадуєте, коли я лежав у тій розщелині над Рейхенбахським водоспадом?

Полковник, немов загіпнотизований, не міг відірвати очей від мого приятеля.

— Чорт, справжній диявол! — знову й знову повторював він.

— Я ще не представив вас, — сказав Голмс. — Джентльмени, це полковник Себастьян Моран, колишній офіцер Індійської армії Її величності та найкращий мисливець на великого звіра, який будь-коли існував у наших східних володіннях. Гадаю, що не помилюся, полковнику, якщо скажу, що за кількістю вбитих вами тигрів ви все ще залишаєтеся на першому місці?

Бранець насилу стримував лють, але продовжував мовчати. Він і сам був схожий на тигра, його очі зловісно виблискували, а вуса наїжачилися.

— Мене дивує, що моя невибаглива вигадка могла одурити такого досвідченого мисливця, — продовжував Голмс. — Для вас вона не може бути новинкою. Хіба вам не доводилося прив'язувати під деревом козеня і, причаївшись у гілках із карабіном, чекати, поки тигр прийде на приманку? Цей порожній будинок — моє дерево, а ви — мій тигр. Гадаю, що іноді вам

траплялося мати в резерві інших стрільців на випадок, якби раптом з'явилося кілька тигрів, або ж на той малоймовірний випадок, якби ви схибили. Ці джентльмени, — він вказав на нас, — мої запасні стрільці. Моє порівняння відповідне, чи не так?

Раптом полковник Моран із лютим лементом рвонувся вперед, але констеблі відтягли його. На обличчя полоненого, сповнене такої ненависті, було страшно дивитися.

— Зізнаюся, ви влаштували мені невеличкий сюрприз, — продовжував Голмс. — Я не припускав, що ви самі захочете скористатися цим порожнім будинком і цим вікном, справді дуже зручним. Мені здавалося, що ви будете на вулиці, де на вас чекав мій колега Лестрейд із своїми помічниками. За винятком цієї деталі, все сталося так, як я й очікував.

Полковник Моран звернувся до Лестрейда.

— Незалежно від того, є у вас підстави для мого арешту чи ні, — заявив він, — я не бажаю терпіти знуцання цього містера! Якщо я в руках закону, нехай усе відбувається згідно з ним.

— Це, мабуть, справедливо, — зауважив Лестрейд. — Маєте ще що сказати, перед тим, як ми заберемося звідси, містере Голмс?

Той підняв із підлоги величезну духову рушницю й почав розглядати її механізм.

— Чудова й унікальна зброя! — зронив він. — Стріляє безшумно та діє з нищівною силою. Я знав німця фон Хердера, сліпого механіка, котрий сконструював її на замовлення покійного професора Моріарті. Ось уже багато років, як мені відомо про існування цієї зброї, але ніколи ще не доводилося тримати її в руках. Я особливо рекомендую звернути на неї увагу, Лестрейде, а також на набої до неї.

— Не турбуйтеся, містере Голмс, ми нею займемося, — значив Лестрейд, коли всі присутні рушили до дверей. — Це все?

— Усе. Втім, я хотів би спитати, яке звинувачення ви збираєтеся пред'явити злочинцеві?

— Як це яке звинувачення, сер? Певна річ, замах на вбивство містера Шерлока Голмса.

— Та ні, Лестрейде, я не маю жодного бажання фігурувати в цій справі. Вам, і тільки вам, належить честь чудового арешту, який ви здійснили. Вітаю вас, Лестрейде! Завдяки поєднанню властивої вам проникливості та сміливості ви нарешті спіймали цього чоловіка.

— Цього чоловіка? Та хто ж він такий, містере Голмс?

— Той, кого безуспішно шукала вся поліція. Полковник Себастьян Моран, котрий тридцятого числа минулого місяця застрелив сера Рональда Адера пострілом із рушниці, зробленим крізь вікно другого поверху будинку № 427 на Парк-лейн. Ось яким має бути звинувачення, Лестрейде... А тепер, Ватсоне, якщо не боїтеся протягу з розбитого вікна, посидьмо з півгодини в моєму кабінеті та викуримо по сигарі. Сподіваюся, що це трохи розважить вас.

Завдяки зусиллям Майкрофта Голмса та безпосереднім турботам місіс Гадсон у нашій колишній квартирі нічого не змінилося. Правда, коли я увійшов, мене здивувала її незвична охайність, але всі знайомі предмети стояли на своїх місцях. На місці був «куточок хімії», в якому, як і раніше, стояв сосновий стіл, вкритий плямами від активних кислот. На полиці, як завжди, були вишикувані в ряд величезні альбоми газетних вирізок і довідники, які так охоче жбурнуло б у вогонь багато з наших співгромадян! Діаграми, футляр зі скрипкою, полиц-

ка з безліччю люльок, навіть перська пантофля з тютюном — усе знову було перед моїми очима, коли я озирнувся навсібіч. У кімнаті перебували двоє: по-перше, місіс Гадсон, котра зустріла нас радісною посмішкою, а по-друге, дивний манекен, який зіграв таку важливу роль у подіях сьогоднішньої ночі. Це був розфарбований восковий бюст мого приятеля, зроблений надзвичайно майстерно та разюче схожий із оригіналом. Він стояв на високій підставці й був так майстерно задрапований старим халатом Голмса, що, коли дивитися з вулиці, ілюзія виходила повна.

— Я так розумію, що ви виконали всі мої вказівки, місіс Гадсон? — поцікавився Голмс.

— Я підповзала до нього на колінах, сер, як ви й веліли.

— Дуже добре. Ви виконали все це якнайкраще. Помітили, куди поцілила куля?

— Авжеж, сер. Боюся, що вона зіпсувала вашу гарну скульптуру, бо пройшла через голову та сплющилася об стіну. Я підняла її з килима. Ось вона.

Голмс простягнув її мені.

— М'яка револьверна куля, погляньте, Ватсон. Адже це просто геніально! Ну хто б подумав, що таку річ можуть випустити з рушниці? Бездоганно, місіс Гадсон, дякую вам за допомогу... А тепер, Ватсоне, сідайте, як було раніше, на своє старе місце. Мені хочеться дещо з вами обговорити.

Він скинув поношений костюм, накинув старий халат, знявши його попередньо зі свого двійника, і переді мною знову постав колишній Голмс.

— Нерви в старого мисливця такі самі міцні, а око досі пильне, — сказав він усміхнено та розглядаючи продірявлене чоло воскової фігури. — Потрапив у самісеньку середину

потилиці та пробив мозок. Це був наймайстерніший стрілець Індії. Гадаю, що й у Лондоні в нього знайдеться не так уже й багато суперників. Ви колись раніше чули його ім'я?

— Ні, ніколи.

— Так он вона яка, слава! Втім, ви ж, наскільки я пам'ятаю, ще зовсім нещодавно зізнавалися, що не чули навіть імені професора Джеймса Моріарті, а це був один із найвидатніших геніїв нашого століття. До речі, зніміть, будь ласка, з полиці біографічний покажчик...

Зручно вмостившись у кріслі та пихкаючи сигарою, Голмс неквапно гортав сторінки.

— У мене зібралася чудова колекція на «М», — повідомив він. — Одного Моріарті було б достатньо, щоб прославити будь-яку букву, а тут є ще й отруйник Морган, і Меррідью, котрий залишив по собі страшну пам'ять, і Метьюз — той самий, хто вибив мені ліве ікло в залі очікування на Черінгкроському вокзалі. А ось нарешті й наш сьогоднішній приятель.

Він простягнув мені записник, і я прочитав: *«Моран Себастьян, полковник у відставці. Служив у першому саперному бангалорському полку. Народився в Лондоні 1843 року. Син сера Огастеса Морана, кавалера ордена Лазні, колишнього британського посланця в Персії. Закінчив Ітонський коледж та Оксфордський університет. Брав участь у кампаніях — Джовакській, Афганській, Чарасіабській (дипломатичним кур'єром), Шерпурській і Кабульській. Автор книг «Полювання на великого звіра в Західних Гімалаях» (1881) і «Три місяці в джунглях» (1884). Адреса: Кондвіт-стріт. Клуби: «Англо-індійський», «Тенкервільський» і картярський клуб «Багатель».*

На полях чітким почерком Голмса було написано: *«Найнебезпечніша людина в Лондоні після Моріарті».*

— Дивно, — сказав я, повертаючи Голмсу нотатки. — Здавалося б, його шлях — це шлях чесного солдата.

— Маєте рацію, — погодився Голмс. — До певного моменту він не робив нічого лихого. Це був чоловік із залізними нервами, і в Індії досі поширені легенди про те, як він проповз висохлим руслом річки та врятував людину, вирвавши її з пазурів пораненого тигра. Є такі дерева, Ватсоне, які ростуть нормально до певної висоти, а потім раптом зазнають якогось потворного відхилення від норми у своєму розвитку. Таке часто трапляється й із людьми. Відповідно до моєї теорії, кожен індивідuum повторює у своєму розвитку історію розвитку всіх своїх пращурів, і вважаю, що кожен несподіваний закрут у бік добра чи зла пояснюється якимось потужним впливом, джерело якого треба шукати в родоводі людини. Отже, його біографія є ніби віддзеркаленням біографії всієї родини в мініатюрі.

— Ну, знаєте, ця теорія дещо фантастична.

— Що ж, не буду на ній наполягати. Хоч якими би були причини, але полковник Моран вступив на слизький шлях. Жодного явного скандалу не було, але він настільки налаштував проти себе когось впливового в Індії, що залишатися там йому вже було неможливо. Полковник подав у відставку, приїхав до Лондона, де також набув лихої слави. Ось тоді про нього й дізнався професор Моріарті, у котрого він певний час був правицею. Моріарті щедро постачав його грішми, але до його допомоги вдавався вкрай рідко — лише в двох-трьох особливо важких випадках, які були не до снаги пересічному злочинцеві. Ви, можливо, пам'ятаєте дивну смерть місіс Стюард із Лаудера 1877 року? Ні? Я впевнений, що тут не обійшлося без Морана, хоча проти нього й не було жодних вагомих доказів. Полковник умів так майстерно ховатися, що навіть

після того, як розігнали всю зграю Моріарті, нам не вдалося притягнути його до суду. Пригадуєте, Ватсоне, той вечір, коли я прийшов до вас і зачинив віконниці, остерігаючись пострілу з рушниці? Тоді вам це здалося дивним, але я знав, що робив, бо вже дізнався про існування цієї дивовижної рушниці, і до того ж я знав, що вона потрапила в руки одного з найвправніших стрільців. Коли ми з вами поїхали до Швейцарії, Моран погнався за нами разом із Моріарті, і саме через нього я пережив кілька вельми неприємних хвилин, лежачи в розщелині скелі над Рейхенбахським водоспадом.

Можете собі уявити, наскільки уважно я читав англійські газети, коли був у Франції: сподівався знайти хоч якийсь шанс засадити його за ґрати. Адже поки він вільно розгулював Лондоном, я не міг і думати про повернення. Вдень і вночі ця загроза затьмарювала б моє життя, і врешті-решт, він би знайшов нагоду мене вбити. Що ж мені було робити? Застрелити його при зустрічі я не міг: адже й сам опинився б тоді на лаві підсудних. Звертатися до суду також була марно: суд не має права порушувати справу на підставі одних лише недоведених підозр, а доказів у мене не було. Тож я не міг щось зробити. Але я невпинно стежив за кримінальною хронікою, адже був твердо впевнений, що рано чи пізно мені таки вдасться його впіймати. Й ось сталося вбивство Рональда Адера. Нарешті настав мій час! Знаючи те, що було мені відомо, чи міг я сумніватися, що його вбив саме полковник Моран? Він грав із юнаком у карти, пішов за ним слідом із клубу, застрелив жертву крізь відчинене вікно. Звісно, сумнівів бути не могло. Досить було б лише кулі, аби відправити полковника Морана на шибеницю. Я негайно ж приїхав до Лондона. Шпигун полковника побачив мене і, природно, повідомив йому про це. Той не міг

не пов'язати мій раптовий приїзд зі своїм злочином і, звісно, дуже стривожився. Я був переконаний, що він спробує негайно ж усунути мене, для чого вдасться до своєї смертоносної зброї. Тому я приготував йому у вікні свого кабінету бездоганну мішень, попередив поліцію, що мені може знадобитися її допомога (до речі, Ватсоне, ви своїм пильним оком одразу розгледіли двох полісменів у тому під'їзді), і зайняв пост, що здався мені зручним для спостереження, хоча, запевняю, мені й не снилося, що мій супротивник вибере для нападу те саме місце. Ось і все, милий Ватсоне. Тепер, гадаю, вам усе ясно?

— Ні, — відповів я. — Ви ще не пояснили, навіщо знадобилося полковнику Морану вбивати сера Рональда Адера.

— Ну, друже мій, тут уже ми вступаємо в царину припущень, де однієї логіки замало. Кожен може на підставі наявних фактів створити власну гіпотезу, і ваша має стільки ж шансів бути правильною, як і моя.

— Отже, ваша гіпотеза все ж існує?

— Що ж, мені здається, пояснити наявні факти не так уже й важко. Слідство встановило, що незадовго до вбивства полковник Моран і молодий Адер, будучи партнерами, виграли значну суму грошей. Але Моран, без сумніву, грав нечисто — я давно знав, що він шулер. Цілком імовірно, що в день убивства граф зауважив, що Моран шахрай. Він поспілкувався з полковником віч-на-віч і пригрозив викрити його, якщо той добровільно не вийде з клубу й не дасть слово честі назавжди покинути гру. Навряд чи така людина, як Адер, одразу зважилася б публічно кинути це скандальне звинувачення чоловіку, значно старшому за нього, та ще й такому, що займає чільне становище в товаристві. Швидше за все, він розмовляв із полковником наодинці, без свідків. Але

для Морана, котрий жив лише на ті гроші, які йому вдавалося здобувати своїми шулерськими методами, виключення з клубу означало б кінець. Тому він і вбив Адера в ту саму мить, коли граф, не бажаючи скористатися результатами нечесної гри свого партнера, підраховував ту суму грошей, яку він мав повернути. А щоб мати та сестра не застали його за цим і не докучали розпитуваннями, що означають усі ці імена на папері та стовпчики монет на столі, він замкнувся на ключ... Ну, що, вдовольняє вас таке пояснення?

— Не сумніваюся, що ви поцілили в яблучко...

— Слідство покаже, мав я рацію, чи ні. Та як би не було, полковник Моран більше не турбуватиме нас. Знаменита духова рушниця фон Хердера прикрасить колекцію музею Скотленд-Ярду, і відтепер ніхто не завадить містерові Шерлоку Голмсу присвятити життя тим цікавим маленьким загадкам, якими настільки багате складне лондонське життя.

ЗМІСТ

Зниклий півзахисник	3
Його прощальний уклін	29
Будівничий із Норвуда	51
Пригода з Чарльзом Огастесом Мілвертоном	80
Остаточне вирішення проблеми	101
Пригода в порожньому будинку	125

Літературно-художнє видання

Серія «Істини»

ДОЙЛ Артур Конан

ЙОГО ПРОЩАЛЬНИЙ УКЛІН

Переклад з англійської

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*

Художній редактор *О. А. Гугалова*

Комп'ютерна верстка: *С. І. Удалов*

Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 16.04.18. Формат 70×100 1/32.

Умов. друк. арк. 6,45. Облік.-вид. арк. 6,64.

Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:

www.folio.com.ua

Електронна адреса:

market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів

у ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016